

DISKRIMINERINGS- ERFARINGER BLANT MUSLIMER I NORGE

**Vibeke Moe og
Cora Alexa Døving (red.)**

Ottar Hellevik, Minela Košuta,
Marianne Gulli, Ingjerd Hansen
og Mona Abdel-Fadil

Utgitt av:

HL-senteret

Huk Aveny 56 Postboks 1168 Blindern 0318 Oslo

Tlf: 22 84 21 00

Fax: 22 84 10 13 Design: Rayon Design

ISBN: 978-82-92988-74-9 (kun digital)

Forord

Denne rapporten presenterer funn fra en studie om diskriminerings erfaringer blant muslimer i Norge. Analysene bygger på et bredt materiale. Det er gjennomført 47 kvalitative intervjuer med muslimske informanter i perioden mars - august 2022. I tillegg er det gjort utdypende analyser av data fra to kvantitative spørreundersøkelser gjennomført av HL-senteret i 2017 og 2022. Datainnsamlingen til de kvantitative studiene ble foretatt av Kantar Public.

Studien utforsker erfaringer med diskriminering blant muslimer i Norge. Diskriminering kan skje på bakgrunn av ulike grunnlag eller kombinasjoner av disse, og spørsmålet om overlapping mellom religiøs identitet og synlighet som minoritet inngår som del av rapportens interseksjonelle perspektiv.

Prosjektet har vært meget interessant, og ikke minst vært et oppdrag som har fremstått som viktig. Prosjektet har vært et samarbeid mellom Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) og Likestillingscenteret KUN. Arbeidet er gjennomført på oppdrag fra Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi). Oppdraget er knyttet til *Handlingsplan mot diskriminering av og hat mot muslimer*. HL-senteret og Likestillingscenteret KUN takker IMDi for tilliten og oppdraget.

Sist, men ikke minst, ønsker vi å rette en stor takk til alle informantene som har bidratt så generøst til prosjektet gjennom å dele sine erfaringer. Uten dere hadde denne rapporten ikke vært mulig.

Direktør, HL-senteret
15. desember 2022

Daglig leder, Likestillingscenteret KUN

Innhold

Forord	3
Sammendrag	6
Summary	10
Anbefalinger	14
1. Bakgrunn	16
1.1 Prosjektets organisering	17
1.2 Referansegruppe	17
1.3 Metode	17
1.3.1 Kvalitativ studie	17
1.3.2 Kvantitativ studie	19
1.4 Rapport og analyser	24
1.5 Tematisk innledning	24
Resultater	28
2. Kvalitative intervjuer	30
2.1 Diskriminerings arenaer	31
2.2 Mønstre i diskriminerings erfaringene	47
2.3 Konsekvenser og motstrategier	53
2.4 Oppsummering: kvalitativ studie	60
3. Kvantitativ studie	62
3.1 Diskriminering i møte med offentlig institusjon	63
3.2 Synlig religiøsitet	67
3.3 Erfaringer med ekskludering og trakassering	71
3.4 Variasjoner i høy score på indeksen for negative erfaringer	76
3.5 Åpne svar fra holdningsundersøkelsen 2022	81
3.6 Oppsummering: kvantitativ studie	96
4. Litteratur	98
Vedlegg: Baser	102

Sammendrag

Denne studien bygger på to datasett: 47 kvalitative dybdeintervjuer med muslimer i Norge rekruttert på bakgrunn av erfaringer med diskriminering, og utdypende analyser av data fra to kvantitative spørreundersøkelser gjennomført av HL-senteret i 2017 og 2022. Det kvalitative intervjumaterialet gir innblikk i konteksten rundt og konsekvensene av diskrimineringserfaringer, mens spørreundersøkelsene kartlegger utbredelse av ulike typer erfaringer. Spørreundersøkelsene inneholder også åpne svaralternativer der respondentene beskriver sine erfaringer og sitt syn på hva som kan være årsaker til negative holdninger til muslimer. Funnene fra de kvantitative og kvalitative undersøkelsene utfyller hverandre på flere områder.

Undersøkelsene viser at erfaringene varierer med hensyn til omfang og alvorlighetsgrad. Noen dreier seg om direkte diskriminering og hets, andre om sosial ekskludering eller møter med stereotypiske forestillinger. I det følgende oppsummerer vi hovedmønstre som fremkommer i det innsamlede materialet.

Når vi i denne rapporten refererer til erfaringer med diskriminering, er det ikke nødvendigvis diskriminering i juridisk forstand som har funnet sted. Vi benytter et bredt diskrimineringsbegrep, og mange av erfaringene som gjengis i analysen handler om ekskludering, fordommer, stereotypisering og generelt negative holdninger til muslimer.

TYPE ERFARINGER - OMFANG, KONTEKST OG FORM

Spørreundersøkelsen i 2022 viser at møter med negative holdninger er en utbredt erfaring blant muslimer i Norge. 43 prosent av respondentene har blitt gitt en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet «ofte» eller «noen ganger» i løpet av de siste 12 månedene, og en tredjedel (33 prosent) svarer bekreftende på at de noen ganger skjuler sin religiøse identitet av frykt for negative holdninger. Utdypende analyser av respondentenes egne beskrivelser viser at ekskludering fra det norske fellesskapet utgjør et grunnmotiv i negative erfaringer blant muslimer.

Det kvalitative intervjumaterialet og de åpne svaralternativene i spørreundersøkelsen gir innsikt i ulike typer diskrimineringserfaringer og hvor de har funnet sted, hvordan de oppleves og hvilke konsekvenser de har. Arbeidslivet fremstår som en viktig arena.

Beskrivelsene spenner fra ansettelsesprosesser, opplevelser av å bli forbigått i interne opprykk, møter med fordommer og hets fra kunder og klienter, til fordomsfulle kommentarer blant kolleger. Både lunsjrommet og sosiale sammenkomster inngår som rammer for opplevelsene. Negative erfaringer knyttet til sosial interaksjon inkluderte blant annet harselering knyttet til bruk av hijab, konfrontasjoner om islam (særlig knyttet til kvinnens stilling) og diskusjoner om bruk av alkohol og matregler. I forbindelse med ansettelsesprosesser hadde flere informanter erfaringer med å bli stilt inngående spørsmål knyttet til sin muslimske identitet eller personlige spørsmål som var irrelevante for arbeidet som skulle utføres. Noen informanter hadde også erfaring med at jobbavslag ble direkte begrunnet med bruk av hijab. Det er et tydelig mønster i dette datamaterialet at det er kvinner som forteller om avslag eller sosial ekskludering i jobbsammenheng.

Informantenes fortellinger indikerer mangelfulle rutiner både for å håndtere diskrimineringserfaringer internt på arbeidsplassen og for å støtte opp om arbeidstakere som utsettes for negative holdninger i møte med publikum eller klienter. Hvorvidt ledelsen eller kolleger hadde vist støtte eller ikke hadde stor effekt på informantenes opplevelser. Imidlertid var det også fortellinger om at overordnede var involvert i diskrimineringen.

Det offentlige rom (kollektivtransport, butikklokaler, gatebilde og lignende) utgjør en annen sentral arena for erfaringer. Den kvantitative undersøkelsen viser at én av fire respondenter i 2022 (25 prosent) har opplevd trakassering de siste 12 månedene. Det å bli utsatt for skjellsord og trakassering er noe som går igjen både i intervjumaterialet og i de åpne svaralternativene i spørreundersøkelsen. Både menn og kvinner i denne studien ga uttrykk for at bruk av hijab er en vanlig utløsende faktor for slike hendelser. Muslimfiendtlige ytringer dreide seg ofte om at muslimer utdefineres fra det norske fellesskapet. Beskrivelsene fra offentligheten skilte seg fra fortellinger fra andre arenaer ved at avsenderens intensjon (og aggresjon) fremkom spesielt tydelig.

En del av intervjumaterialet handler om minner fra skole- og utdanningsår. Også her er det et bredt spekter av erfaringer, fra trakassering av medelever

til opplevelser av læreres ignoranse eller direkte antagonisme overfor islam. Men erfaringene fra utdanningssektoren inneholder også positive opplevelser av å bli møtt som en ressurs.

Materialet inneholder noen fortellinger fra boligmarkedet. Disse beskriver blant annet at tilslag på leie av bolig er blitt trukket når det blir klart at informanten er muslim, eller at utleier sier eksplisitt at hen ikke leier ut til muslimer.

Svarene fra spørreundersøkelsen viser at 21 prosent i 2022 har erfaringer med diskriminering i møte med offentlige institusjoner på bakgrunn av sin religiøse identitet. Dette er en økning fra 15 prosent i 2017. Det er en større andel i yngre aldersgrupper som har opplevd slik forskjellsbehandling enn blant dem over 60 år. Vi har ikke funnet tydelige forskjeller knyttet til kjønn eller utdanningsnivå. Opplevd diskriminering i møte med offentlige institusjoner forekommer også i de individuelle intervjuene, for eksempel med referanse til NAV eller helsevesen. Fortellingene dreier seg imidlertid om ytringer og handlinger fra individer, for eksempel en bestemt lege, og ikke fra systemet som sådan. Erfaringer som pasient handler blant annet om møter med fordommer hos helsepersonell og opplevelser av ikke å få likeverdig behandling i kraft av å ha muslimsk identitet.

Et tydelig mønster i denne studien er at mediene oppleves som en kilde til negative forestillinger om muslimer. Det å lese eller lytte til medier beskrives som en form for personlig diskrimineringserfaring. Betydningen av mediefremstillinger kommer også frem i beskrivelser av konfrontasjoner med kolleger og i følelser av utrygghet når det rapporteres om store internasjonale hendelser som kobles til islam eller muslimer.

I det kvantitative materialet kommer betydningen av mediene frem når 83 prosent i 2022 svarer at de mener islam «ofte» eller «noen ganger» fremstilles fordomsfullt i mediene. I de åpne svaralternativene om årsak til negative holdninger utpeker mediene seg som hovedårsak.

Uavhengig av hvor en hendelse finner sted og hva den består i, vitner spørreundersøkelsen om en kjønnsdimensjon: 47 prosent av kvinnene mot 40 prosent av mennene i utvalget svarer at de har opplevd følelsen av å bli ekskludert i de siste 12 månedene. Vi finner også en ulikhet knyttet til alder da det

sammenlignet med respondenter over 60 år er en langt større andel i yngre aldersgrupper som bekrefter slike erfaringer.

MØNSTRE I DISKRIMINERINGSERFARINGENE

Det er noen grunnmotiver som går igjen i datamaterialet. Disse handler både om hva som utløser hendelser og om de prosessene som inngår i erfaringene – som å bli generalisert på bakgrunn av utbredte stereotypier om muslimer.

De erfaringsbaserte fortellingene beskriver en utsatthet knyttet til synlighet. Særlig bruk av hijab ser ut til å drive frem en rekke etablerte stereotypiske forestillinger som igjen får utslag i ekskluderende handlinger. En annen form for synlighet handler om ulemper ved å ha et muslimsk navn i forbindelse med jobbsøknader. Det å ha mørk hud eller skjegg ble også nevnt som former for synlighet som gjorde muslimer utsatt. I beskrivelser av erfaringer fra spørreundersøkelsen er noen av svarene fra innvandrere som ikke identifiserer seg som muslimer. Disse inneholder mange sammenfallende beskrivelser av møter med fordommer, noe som viser at muslimfiendtlighet også kan ramme kun på bakgrunn av fenotype trekk.

Spørreundersøkelsen viser at det er flere menn (37 prosent) enn kvinner (29 prosent) i 2022 som skjuler sin religiøse identitet av frykt for negative holdninger. De med høyest utdanning skjuler sin religiøse identitet oftere enn dem med lavere utdanning. Undersøkelsen bekrefter også at de som bærer tegn på sin religiøse identitet, er de som har opplevd mest negative erfaringer: Blant respondenter som svarer at de bærer synlige tegn på at de er muslimer, har 27 prosent hatt negative erfaringer i løpet av de siste 12 månedene. Forskjellen mellom dem som bærer og dem som ikke bærer slike religiøse markører, er imidlertid ikke stor i dette materialet, noe som peker i retning av at fenotypiske trekk også har betydning for negative erfaringer.

Et annet tydelig mønster i erfaringsfortellingene dreide seg om nedvurdering av informantens kompetanse. Nedvurdering som erfaring kommer også frem i historier om at forsøk på å ta et oppgjør med en hendelse møtes med påstander om at man har misforstått eller er for sensitiv. Dermed inneholder erfaringene også fortellinger om å miste definisjonsmakten over det som har hendt.

ERFARINGENES KONSEKVENSER

Det fremgår tydelig av materialet at det er en psykisk belastning å oppleve diskriminering. Et grunnmotiv i erfaringsfortellingene er situasjoner som «forbigås i stillhet». Slik forbigåelse eller nedtoning ble beskrevet både med referanse til informantenes egne manglende motsvar og til eventuelle vitners. Hvordan en erfaring håndteres påvirker hvordan den internaliseres og dermed hva slags konsekvenser den har. Flere informanter i denne studien forteller om hendelser som ligger tilbake i tid, hvilket viser hendelsenes vedvarende aktualitet på et emosjonelt nivå. For noen er de vanskelige å snakke om fordi dette gjenoppvekker minnet om hendelsene. Materialet vitner om viktigheten av å bli trodd, av at vitner reagerer, eller overordnede tar stilling.

Flere informanter fortalte også at de «jobber hardere og smiler mer» som en strategi for å unngå mulig ekskludering. Fortellinger om å yte ekstra er tydelig i materialet og indikerer at bevisstheten om at fordommer mot muslimer er utbredt, i seg selv kan virke inn på opplevelser av egen muslimsk identitet.

For noen av informantene var sosial tilbaketrekking en konsekvens av diskrimineringserfaringer. De hadde sluttet å gå på fester, unngikk visse diskusjoner på jobb eller holdt seg til egne miljøer. Det er eksempler i materialet på mistillit til norske institusjoner, men dette er ikke et fremtredende trekk. Det er imidlertid flere som, basert på negative erfaringer, har mistet tillit til sjefer eller mellomledere, eller er skeptiske til medienes troverdighet.

Samlet sett viser denne undersøkelsen at ulike former for diskrimineringserfaringer skaper en grunnleggende opplevelse av å bli ekskludert fra et norsk «vi».

Summary

This study is based on two data sets: 47 qualitative in-depth interviews with Muslims in Norway and in-depth analyses of data from two quantitative surveys conducted by the Norwegian Center for Holocaust and Minority Studies in 2017 and 2022. The material from the qualitative interviews provides insight into the surrounding contexts and the consequences of experiences of discrimination, while the surveys map the prevalence of different types of experiences. The mappings also contain open response options where the respondents describe their experiences and offer views on what might cause negative attitudes towards Muslims. The findings from the quantitative and qualitative surveys complement each other in several areas.

The surveys show that experiences vary in scope and severity. Some involve direct discrimination or harassment while others involve social exclusion or encounters with stereotypes. In the following summary, we outline the main patterns that emerge from the collected data.

EXPERIENCE TYPES: SCOPE, CONTEXT, AND FORM

The survey in 2022 shows that encounters with negative attitudes are widespread among Muslims in Norway. Forty-three per cent of respondents have been made to feel that they do not belong in Norwegian society “often” or “sometimes” during the past 12 months, and one-third (33 per cent) affirm that they sometimes hide their religious identity out of fear of negative attitudes. In-depth analyses of the respondents’ own descriptions show that exclusion from the definition of Norwegian society forms an underlying theme in negative experiences among Muslims.

The qualitative interview material and the open response options in the survey provide insight into where experiences of discrimination have taken place, how they are experienced and the consequences they have. The labour market appears to be a key arena in this connection. The respondents’ accounts range from recruitment processes, experiences of being passed over for promotion, and harassment from customers and clients to experiences of prejudiced comments among colleagues. Both the workplace lunchroom and social gatherings are included as settings for such experiences. Negative experiences of social interaction included ridiculing the hijab, confrontations over Islam

(particularly related to the position of women) and discussions about alcohol consumption and dietary regulations. Regarding recruitment processes, several informants had experiences of being asked detailed questions about their Muslim identity or personal questions that had no relevance to the work duties they would perform. Some informants have also experienced having job applications rejected explicitly on account of wearing the hijab. Discrimination in the labour market can have a gender dimension; the data material shows a clear pattern in women’s accounts of being rejected or excluded in connection with recruitment processes.

The informants’ accounts indicate deficient internal procedures for managing experiences of discrimination in the workplace and for supporting employees who are subjected to negative attitudes in their encounters with members of the public or clients. The extent to which management or colleagues provided or failed to provide support heavily influenced the informants’ perceptions of such experiences. However, respondents also reported cases where management was involved in such discrimination.

The public sphere (public transport, shops, streets and so on) represents another key arena of experiences. The quantitative survey shows that one in four respondents in 2022 (25 per cent) has experienced harassment in the past 12 months. Experiences of insults and harassment are recurring themes in both the interview material and the open response options in the survey. Both male and female participants in this study expressed that wearing the hijab is a common trigger for such incidents. The accounts of incidents in the public sphere differed from those in other arenas in that the sender’s intention (and aggression) was especially apparent.

Some of the interview data deals with recollections of school years and student life. A broad spectrum of experiences is reported from this arena, too, ranging from harassment of fellow students to perceptions of ignorance among teachers or direct antagonism towards Islam. Still, experiences from the education sector also include positive perceptions of being seen as a resource.

The material also includes accounts from the housing market. They describe, among other things, how bids for rental accommodation were accepted but then retracted when an informant turned up in a hijab

or how landlords expressly stated that they did not rent to Muslims.

The responses in the 2022 survey show that 21 per cent of respondents have experienced discrimination in their encounters with public institutions based on their religious identity. This represents an increase from the 2017 survey (15 per cent). A larger proportion in the younger age groups than among those aged over 60 has experienced such discriminatory treatment. We found no clear differences related to gender or educational level. Experiences of discrimination in encounters with public institutions also emerge in the individual interviews, with reference to, for example, the Norwegian Labour and Welfare Administration (NAV) and the health service. However, these accounts deal with the statements and actions of individuals, such as a specific physician, and not of the system as such. Experiences as patients included encounters with prejudice from health care personnel and perceptions of not receiving equitable treatment on account of having a Muslim identity.

This study reveals a clear pattern in the way in which the media are perceived as a source of negative representations of Muslims. Reading or listening to media is described as a form of personal experience of discrimination. The significance of media coverage also emerges in accounts of confrontations with colleagues and in a sense of insecurity when media report on large-scale international incidents that are linked to Islam or Muslims.

The significance of the media comes to light in the quantitative material when 83 per cent report that they believe that media presentations of Islam are “often” or “sometimes” biased. In the responses to questions about the cause of negative attitudes in the open response options, the media are singled out as the key cause.

Regardless of where an incident takes place or what it involves, the survey testifies to a gender dimension: 47 per cent of women compared with 40 per cent of men in the sample report having had a sense of being excluded in the past 12 months. We also find a difference related to age in that, compared to those above 60, a much larger proportion of respondents in the younger age groups confirm having had such experiences.

PATTERNS IN EXPERIENCES OF DISCRIMINATION

The data material contains certain underlying themes. These deal with what triggers incidents and which processes are integral to the experiences, such as experiencing generalisations grounded in widespread stereotypes of Muslims.

The experience-based accounts describe a vulnerability related to visibility. Use of the hijab in particular seems to give rise to many established stereotypes, which in turn manifest in exclusionary behaviour. Another form of visibility has to do with the disadvantages of having a Muslim name in connection with job applications. Having dark skin or a beard are also mentioned as forms of visibility that made Muslims vulnerable. Some of the accounts of experiences given in the survey are from immigrants who do not identify as Muslims. These contain many concurring accounts of encounters with prejudice and exemplify how Islamophobia can also have an impact solely on the basis of phenotypic traits.

The survey also shows that more men (37 per cent) than women (29 per cent) hide their religious identity out of fear of negative attitudes. Those with the highest education conceal their religious identity more often than those with lower education. The survey also confirms that individuals who wear visible symbols of their religious identity are the ones who have had the most negative experiences; among respondents who report that they wear visible symbols of their Muslim identity, 27 per cent have had negative experiences during the past 12 months. The difference between those who display and those who do not display such religious markers is not large, however, something which in turn indicates that phenotypic traits have significance for negative experiences.

Another clear pattern in the experienced-based narratives, was the devaluation of informants' competence. Experiences of being devalued also emerge in narratives of how attempts to confront incidents are met with claims that one has misunderstood or is oversensitive. Thus, the data also includes experiences of the non-recognition of the informants' perspectives and reactions, stripping them of the power of definition in those encounters.

THE CONSEQUENCES OF EXPERIENCES

The data clearly depicts how experiencing discrimination takes a psychological toll. An underlying theme in the narratives of experiences is the way in which situations are ignored or “passed over in silence”. Such instances of passing over or downplaying were described with reference both to the informants themselves and to any witnesses that were present. How an incident is dealt with affects how it is internalised and thereby what consequences it has. Several informants in this study describe incidents that took place far back in time, which demonstrates the lasting relevance of such incidents on an emotional level. Our informants link experiences of discrimination to shame. Some find it difficult to talk about such incidents because it brings memories of them back to life again. The data testifies to the importance of being believed, of witnesses reacting, and of supervisors taking action.

Several informants also report that they adopt a strategy of “working harder and smiling more” to avoid potential exclusion. Narratives of going the extra mile are pronounced in the material, suggesting that the awareness that prejudices against Muslims are widespread in itself can have an impact on Muslim identity.

For some of the informants, social withdrawal was a consequence of their experiences of discrimination. They had stopped going to parties, avoided certain discussions at work or stuck to their own social circles. Although the material shows some examples of distrust of Norwegian institutions, this was not an overarching finding. It was however more common for informants to have lost confidence in management or to remain skeptical of media representations, based on prior experiences.

Overall, this survey shows how exclusion from the definition of a Norwegian “we” underlies many of the experiences of discrimination.

Anbefalinger

- **VERKTØY OG RUTINER PÅ INSTITUSJONSNIVÅ:**

Denne studien viser hvordan mangelfulle rutiner er en utfordring for håndtering av diskriminering i arbeidslivet. Informasjonstiltak og tilgjengeliggjøring av allerede eksisterende ressurser er viktig. Klare strategier, rutiner og bevissthet om rettigheter vil styrke den enkelte leder, kollega og ansatte i møte med diskriminering. Tiltak mot seksuell trakassering på arbeidsplasser kan med fordel også utvides til å gjelde religiøs trakassering, herunder varslingsrutiner. Dette vil kreve opplæring av ansvarlige på feltet.

- **ØKE KUNNSKAPEN OM FORDOMMER MOT MUSLIMER:**

Diskrimineringserfaringene i denne studien inkluderer opplevelser med fordommer og stereotypiske forestillinger. Studien peker både på mediefremstillinger av muslimer og undervisningen om islam i skolen. Tiltak som sikter mot å øke kunnskapen om diskrimineringsmekanismer generelt, og hva som konstituerer muslimfiendtlige forestillinger spesielt, er viktig for å styrke formidlingen om disse temaene.

- **TILTAK KREVER SAMORDNET TILNÆRMING:**

God forskning og godt faglig arbeid følger av systematisk og samordnet tilnærming til problemstillinger. Tiltak som handlingsplaner og prosjekter mot diskriminering bør være forskningsbaserte, forankret hos minoriteten, og sees i sammenheng for å være effektive.

- **OFFENTLIGE INSTITUSJONER:**

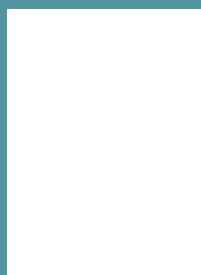
Studien viser eksempler på diskrimineringserfaringer i møte med offentlige institusjoner. Slike erfaringer kan undergrave tilliten til sentrale strukturer i samfunnet og representerer derfor en særlig utfordring. Det er behov for å styrke kunnskapen om diskriminering i institusjonene. Samtidig viser studien viktigheten av at diskriminering og rasisme bekjempes ovenfra og av det offentlige. Tydelige signaler fra myndigheter styrker inkludering og tilhørighet på individnivå.

- **LAVTERSSEL VEILEDNINGSTILBUD FOR PSYKISK HELSE:**

Det er tydelig gjennom fortellingene til informantene i denne studien at diskrimineringserfaringer setter dype spor. Etableringen av et lavterskeltilbud for psykisk helse for denne målgruppen bør vurderes. Behandlere ved et slikt lavterskeltilbud må besitte mangfoldskompetanse.

1

Bakgrunn

1.1 Prosjektets organisering

Denne studien er resultat av et samarbeid mellom HL-senteret (www.hlsenteret.no) og Likestillingssenteret KUN (www.kun.no). HL-senteret har vært kontraktspart og prosjektleder. Prosjektgruppen har i alfabetisk rekkefølge bestått av: Mona Abdel-Fadil (forsker II ved HL-senteret), Ekim Diren Safak (prosjektmedarbeider, HL-senteret), Cora Alexa Døving (forsker I ved HL-senteret), Marianne Gulli (seniorrådgiver ved KUN), Ingjerd Hansen (seniorrådgiver ved KUN), Ottar Hellevik (prof. em. ved Universitetet i Oslo), Minela Košuta (rådgiver ved KUN) og Vibeke Moe (forsker II ved HL-senteret). Vibeke Moe har ledet arbeidet. Datainnsamlingen for de kvantitative kartleggingene ble gjennomført av Kantar Public ved Thomas Karterud og Ole Fredrik Ugland.

1.2 Referansegruppe

Prosjektet har hatt en referansegruppe bestående av representanter fra muslimske organisasjoner, aktuelle fagmiljøer og ressurspersoner innen felt som er relevante for muslimers levestandard i Norge. Referansegruppen har (i alfabetisk rekkefølge) bestått av: Afnan Ahmed, Islamsk Råd Norge; Uzair Ahmed, Universitetet i Oslo; Almas Ali, ICC/Muslimsk Dialognettverk; Shahid M. Kahloon, Ahmadiyya muslimsk trossamfunn; Therese Lutnæs, Oslo politidistrikt; Linda Noor, Minotenk og Djamel Selhi, Samarbeidsrådet for Tros- og Livssynssamfunn. Referansegruppen hadde tre møter på HL-senteret der både overordnede problemstillinger samt utkast til rapporten ble diskutert. Vibeke Moe, Cora Alexa Døving og Ekim Diren Safak var til stede på møtene. Vi takker medlemmene av referansegruppen for at de var villige til å stille opp og for arbeidet de nedla. Vi har fått mange gode og viktige innspill til prosjektet.

1.3 Metode

Denne studien baserer seg på kvalitative intervjuer (individuelle- og gruppeintervjuer) og en kvantitativ kartlegging. Hoveddelen av studien utgjøres av den kvalitative intervjuundersøkelsen, som presenteres i kapittel 2 av rapporten. Den kvantitative delen består av utdypende analyser av data samlet inn gjennom HL-senterets befolkningsundersøkelse om holdninger til jøder og muslimer (Moe, 2022). Denne presenteres i kapittel 3. Undersøkelsen hadde et eget utvalg med muslimske respondenter som blant annet besvarte et sett av spørsmål om negative erfaringer og opplevelser av ekskludering. I tillegg inneholdt undersøkelsen spørsmål med åpne svaralternativ der respondentene kunne skrive fritt. I kapittel 3 er det gjort utdypende analyser av dette materialet. Kombinasjonen av kvantitativ og kvalitativ metode gir oss et bredt grunnlag for å si noe om diskrimineringserfaringer blant muslimer i Norge.

1.3.1 Kvalitativ studie

Nedenfor beskrives metoden for gjennomføringen av den kvalitative delstudien, først for de individuelle intervjuene og deretter gruppeintervjuene.

DATAINNSAMLING OG UTVALG

Datainnsamlingen i den kvalitative studien ble gjennomført i perioden mars 2022 – august 2022: de individuelle intervjuene i perioden mars – juni og gruppeintervjuene i mai – august. Vi ønsket både å intervju muslimer som er født og oppvokst i Norge og muslimer som har migrert til Norge. Alle informantene identifiserte seg som muslimer, hadde bodd minst fem år i Norge og ble rekruttert basert på grunnlag av personlige erfaringer med diskriminering.

Utfra et ønske om å samle et bredt spekter av erfaringer, siktet rekrutteringen av informanter mot et bredt sammensatt utvalg. Informantene hadde svært ulik yrkes- og utdanningsbakgrunn, ulik familiesituasjon og et aldersspenn fra begynnelsen av 20-årene til midten av 60-årene. Det har vært et mål i prosjektet å snakke med muslimer i hele landet.

Dette gjenspeiles også i utvalget, selv om de fleste var bosatt på Østlandet. Det er likevel viktig å si at stedet informantene bodde da de ble intervjuet ikke alltid var det samme lokalsamfunnet de hadde diskriminerings erfaringer fra. Informantene var født i, blant annet, Etiopia, Somalia, Afghanistan, Pakistan, Kurdistan, Tyrkia, Balkan og Norge.

To informanter hadde konvertert til islam i voksen alder, mens resten hadde vokst opp i muslimske familier. De fleste informantene hadde et bevisst forhold til sin religiøsitet og hadde tatt et valg når det gjaldt sitt forhold til religion og religiøs praksis i voksen alder.

Intervjuene var semistrukturerte med intervjuguide. Temaene både for gruppeintervjuene og de individuelle intervjuene inkluderte (1) religiøsitet/forhold til islam, (2) erfaringer og generelle refleksjoner om hvordan det er å være muslim i Norge i dag, (3) erfaringer med diskriminering og negative holdninger til muslimer, (4) hvordan disse erfaringene hadde påvirket informantene (konsekvenser og/eller motstrategier). Den semistrukturerte formen ga mulighet for oppfølgingsspørsmål og for fordykning i den unike erfaringen til den enkelte informanten.

INDIVIDUELLE INTERVJUER

Totalt har vi gjennomført 31 individuelle intervjuer (15 kvinner og 16 menn). Ett intervju er ikke tatt med i datagrunnlaget da det ikke traff problemstillingen for prosjektet. 18 av intervjuene ble gjennomført ansikt til ansikt og 13 ble gjennomført digitalt. Med ett unntak (arabisk) ble intervjuene gjennomført på norsk. Intervjuene varte mellom en og to timer.

Tre informanter var bosatt i Nord-Norge, fire i Midt-Norge, tre på Sørlandet, tre på Vestlandet og 18 på Østlandet. De fleste av informantene var i jobb, enten fulltid eller ved siden av studier. To informanter var sykemeldt på intervjutidspunktet.

Ved fire tilfeller tok informantene kontakt på nytt i etterkant av intervjuene for å komme med utfyllende opplysninger eller presiseringer og beskrive utfordringer vedkommende ikke fikk formidlet i løpet av den første samtalen. Noen kom også med anbefalinger

til videre arbeid med tematikken. Dette er tatt med i datagrunnlaget.

FOKUSGRUPPEINTERVJUER

Det er gjennomført fire fokusgruppeintervjuer med til sammen 16 deltakere: ett intervju (digitalt) i mai, to i juni og ett i august. Ønsket om å belyse felles erfaringer samt behovet for trygge rammer omkring sårbare opplevelser tilsa at informantene skulle kjenne hverandre fra før.

Intervjuet i mai hadde fire deltakere, to fra Østlandet og tre fra Midt-Norge, to kvinner og tre menn. Informantene var mellom 30 og 50 år gamle. Det ene intervjuet i juni hadde fem deltakere, tre menn og to kvinner, informantene var mellom 20 og 40 år gamle og bodde på Østlandet. Informantene var medlemmer av Muslimske Studentsamfunn (MSS). Det andre intervjuet i juni hadde to deltakere (to frafall), begge var menn i 40-årene og bodde på Østlandet. Intervjuet i august hadde fire mannlige deltakere i 30- og 40-årene, alle fra Østlandet.

Gruppeintervjuene hadde en noe annerledes gjennomføring enn de individuelle intervjuene ved at intervjuerne spilte en mer tilbaketrukket rolle. Dette var gjort med hensikt for å legge til rette for en samtale deltakerne imellom. Det er en av styrkene ved gruppeintervjuer at man på denne måten kan få frem ulike syn og refleksjoner fra informantene.

Gruppeintervjuer kan også gjøre det lettere å reflektere rundt og uttrykke synspunkter som vanligvis ikke blir formulert (Kvale & Brinkmann, 2019, s. 180; Bloor et al., 2001, ss. 5-6). Deltakerne i vår studie kunne trekke veksler på hverandres fortellinger, og forhandle om betydningen av egne og andres erfaringer. Slik ble også erfaringene løftet ut av det individuelle eller personlige og diskutert i et mer allment perspektiv. Som påpekt av Banafsheh et al. (2021), har komplekse sosiale situasjoner mange muligheter for tolkning (s. 326). Gruppeintervjuene i denne studien gjorde det både mulig å utforske ulike tolkninger og felles erfaringer.

REKRUTTERING

Rekrutteringen av informanter foregikk i flere kanaler. Vi har delt informasjon om prosjektet på KUN og HL-senterets nettside og sosiale media, særlig Facebook, og gjennom forskernes sosiale medieprofiler. Vi har også kommet i kontakt med informanter gjennom henvendelser til organisasjoner og gjennom egne nettverk.

Annonser søkte etter personer som var muslimer og hadde opplevd diskriminering. Det ble ikke gjort noe forsøk på å definere «diskriminering» i annonsen, og som det fremkommer av analysen, inkluderte erfaringene både beskrivelser av ulovlig diskriminering og andre situasjoner som opplevelser av utenforskap og ekskludering.

Det har vært relativt enkelt å rekruttere informanter til denne studien. Vi har opplevd at målgruppen har hatt behov for å bli lyttet til, og at de har vært glade for at studien setter søkelys på utfordringene de har.

TRANSKRIBERING/VIDEO- OG LYDOPPTAK

Det ble gjort lydopptak og transkripsjoner av alle intervjuene. Gruppeintervjuene ble også videofilmet for å lette transkribering (skille stemmer fra hverandre). Lyd- og videoopptak ble slettet etter transkribering, og transkripsjonene er anonymisert. Intervjuene ble transkribert ordrett, men i rapporten er det foretatt lett redigering av teksten for å lette lesbarheten.

ETISKE VURDERINGER

Som forskere er vi forpliktet til å gjennomføre vår forskning på en etisk forsvarlig måte og bidra til at deltakere på våre prosjekter blir godt ivaretatt. Særlig varsomhet er nødvendig i møte med marginaliserte

personer og grupper som er utsatt for stigmatisering, som muslimer i Norge. Prosjektets forskningsdesign er bevisst innrettet på å få frem mangfoldet blant muslimer og nyanserte fremstillinger av prosjektets tematikk.

Alle informantene i dette prosjektet er eller har vært i sårbare situasjoner. Forskerne har erfaring med å intervju personer som har opplevd krenkelser og vold, og flere i prosjektgruppen har gjennomgått kurs i traumesensitiv intervjuteknikk. I planleggingen og gjennomføringen av prosjektet har vi sørget for at all informasjon følger forskningsetiske standarder, der alle informanter er blitt opplyst om prosjektets hensikt, hvem som er oppdragsgiver, ansvarlige institusjoner og forskere. De er også blitt informert om at deltakelsen er frivillig. Vi har fulgt forskningsetiske retningslinjer for konfidensialitet og anonymitet i innsamling og behandling av sensitive personopplysninger. Prosjektet ble meldt til Norsk Senter for Forskningsdata (NSD), som anbefalte gjennomføring.

INTERVJUERE

Intervjuere på dette prosjektet inkluderte Vibeke Moe, Minela Kosuta, Mona Abdel-Fadil, Cora Alexa Døving, Ekim Diren Safak, Ingjerd Hansen og Kirill Gurvich. I ethvert forskningsintervju, og særlig i kvalitative intervjuer som i dette prosjektet, vil intervjuerne være en del av samtalen og prege intervjuene – og dermed resultatene – på ulike måter. Intervjuerne i dette prosjektet var bredt sammensatt og inkluderte både muslimer og ikke-muslimer, menn og kvinner og personer med ulike nasjonale bakgrunner. Det har ikke vært rom i analysen til å gå dypere inn i hvordan samhandlingen mellom informanter og intervjuere forløp i det enkelte intervju, men vi mener at denne bredden har vært en styrke for prosjektet og at den har bidratt til å fremme ulike perspektiver.

1.3.2 Kvantitativ studie

Den kvantitative studien består av utdypende analyser av data fra to spørreundersøkelser om holdninger til jøder og muslimer i Norge gjennomført av HL-senteret i 2017 og 2022. Undersøkelsene hadde egne utvalg med muslimske respondenter samt respondenter med bakgrunn fra land med muslimsk majoritet som ikke

selv identifiserte seg som muslimer. I det følgende gjennomgås datainnsamlingsmetode og utvalg for undersøkelsen i 2022.¹ Metoden for undersøkelsen i 2017 er beskrevet i Hoffmann & Moe (2017).

DATAINNSAMLING

Datainnsamlingen ble gjennomført av Kantar Public i perioden november 2021 til februar 2022 på vegne av HL-senteret. Utvalget er trukket på Folkeregisteret og består av personer med innvandrerbakgrunn fra land der islam er majoritetsreligion. Det endelige utvalget bestående av muslimer er identifisert ved å stille et spørsmål om religiøs tilhørighet (innledende i undersøkelsen). Folkeregisteret inneholder informasjon om alle borgeres innvandringsstatus og landbakgrunn basert på informasjon om egen og foreldres landbakgrunn. Ved å bruke Folkeregisteret som utvalgsbase har det vært mulig å rette undersøkelsen mot bestemte innvandrergrupper med bakgrunn fra land med islam som majoritetsreligion, og dermed øke sannsynligheten for å treffe muslimer. Denne tilnærmingen innebærer at undersøkelsen ikke har omfattet muslimer uten innvandringsbakgrunn, for eksempel barnebarn av innvandrere eller konvertitter. Det antas imidlertid at disse gruppene er forholdsvis små per i dag.

Datainnsamlingen er gjennomført som en kombinasjon av postalundersøkelse og e-postundersøkelse, hvor i utgangspunktet halvparten av utvalget mottok undersøkelsen postalt og halvparten mottok den per e-post. Begge utvalgene har mottatt påminnelser per e-post. I tillegg har deltakerne blitt fulgt opp med SMS-påminnelser.

Kantar Public mottok i utgangspunktet to utvalg fra Folkeregisteret med henholdsvis 14 000 og 9150 personer, totalt 23 150 personer med innvandrerbakgrunn fra de aktuelle landene med muslimsk majoritet. Disse utvalgene har blitt vasket mot kontakt-reservasjonsregisteret for påsetting av e-postadresser og mobiltelefonnummer (for oppfølging på SMS). Postaldelen av undersøkelsen ble sendt ut til et tilfeldig utvalg på 6 900 av det første utvalget som ble oversendt. De resterende 7100 mottok undersøkelsen på e-post. Alle i tilleggsutvalget på 9150 personer

mottok undersøkelsen på e-post.

I det første utvalget ble det sendt ut en e-postpåminnelse til dem som ikke hadde besvart undersøkelsen (både til dem som mottok undersøkelsen postalt og på e-post). Etter dette ble det sendt ut en påminnelse på SMS med link til undersøkelsen. Totalt har 1305 personer med bakgrunn fra muslimske land besvart undersøkelsen. Dette gir en responsrate på 5,6 prosent. 89 prosent besvarte undersøkelsen elektronisk, 11 prosent postalt.

Totalt 821 av de 1305 respondentene, tilsvarende en andel på 63 prosent, registrerte islam som trosretning. Responsraten er ikke unormal for en nettbasert kartlegging i den norske innvandrerbefolkningen, og på linje med hva Kantar Public nylig har oppnådd i undersøkelser med tilsvarende utvalg de siste årene, blant annet for Oslo kommune (se Bangstad et al., 2022). Man kan likevel drøfte om den lave responsen vil medføre skjevheter i det endelige utvalget, og hvilke skjevheter dette i så fall vil være (se også Hellevik, 2015, 2016). Det er kjent at denne typen undersøkelser har noe høyere opplutning blant personer med høyere utdanning. Dette er imidlertid et allment fenomen, ikke spesielt knyttet til innvandrerbefolkninger, og mangelfulle data på utdanningsnivå blant innvandrere i Norge gjør det vanskeligere å avdekke en eventuell skjevhet i utvalget når det gjelder utdanning. Det kan også være en tendens til at personer med sterkere samfunnsengasjement er mer tilbøyelige til å besvare slike undersøkelser. I den grad samfunnsengasjement også henger sammen med engasjement mot negative og udemokratiske holdninger slik som dem vi kartla i denne studien, kan det ha påvirket resultatene.

UTVALG

Bruttoutvalget er et forhåndsstratifisert utvalg som er trukket etter forventet responsrate basert på erfaringstall fra andre undersøkelser. Kantar Public har gjennomført med de samme målgruppene (innvandrere med tilsvarende landbakgrunn) de siste årene. Målsettingen med denne forhåndsstratifiseringen er å oppnå et proporsjonalt nettutvalg hvor de aktuelle landbakgrunnene er korrekt representert i forhold til den aktuelle innvandrerbefolkningen i Norge.

¹ Metoden for hele denne studien er nærmere beskrevet i rapporten Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2022. Befolkningsundersøkelse, minoritetsstudie og ungdomsundersøkelse (Moe, 2022).

Tabellen under viser innvandrertutvalgets fordeling på landbakgrunn og demografi før utsendelse, responsrater, og fordelingen på de samme bakgrunnsvariablene etter utsendelse.

fordeling på landbakgrunn, kjønn og alder. Videre viser tabellen også fordelingen i det endelige muslimske utvalget.

	Bruttoutvalg (utsendt)	Nettutvalg (svar)	Responsrate
AFGHANISTAN	2 517	97	3,9 %
BOSNIA-HERCEGOVINA	975	146	15,0 %
IRAK	3 357	163	4,9 %
IRAN	2 102	148	7,0 %
KOSOVO	1 469	100	6,8 %
MAROKKO	1 039	53	5,1 %
PAKISTAN	3 666	226	6,2 %
DET PALESTINSKE OMRÅDET	585	24	4,1 %
SOMALIA	5 728	236	4,1 %
TYRKIA	1 712	112	6,5 %
Mann			
	12 644	710	5,6 %
Kvinne			
	10 506	568	5,4 %
Under 30			
	5 723	326	5,7 %
30-44 år			
	8 877	485	5,5 %
45-59 år			
	6 159	331	5,4 %
60 år eller mer			
	2 391	163	6,8 %
Total			
	23 150	1305	5,6 %

Responser på undersøkelsen har vært lavest blant innvandrere med bakgrunn fra Afghanistan (6 prosent), og høyest blant personer med bakgrunn fra Bosnia-Hercegovina (15 prosent). Den lave responsen blant enkelte av landbakgrunnene var tilnærmet som forventet og forhåndsstratifiseringen, inkludert stratifiseringen av tilleggsutvalget, har bidratt til å korrigere for de relative skjevhetene dette kan påføre nettutvalget.

Representativiteten for det samlede utvalget (1305) er vurdert opp mot SSBs befolkningsstatistikk for den aktuelle målgruppen. I de to kolonnene til høyre i tabellen under sammenlignes dette innvandrertutvalget med den aktuelle innvanderpopulasjonens faktiske

	Webskjema (n=1155)	Postalskjema (n=150)	Muslimere med innvandrere- bakgrunn (n=821)	Ikke muslimere med innvandrere- bakgrunn fra muslimske land (n=484)	Totalt netto- utvalg (svar, n=1305)	Popula- sjonens fordeling (kilde: SSB)
AFGHANISTAN	7,6 %	6,0 %	8,4 %	5,8 %	7,4 %	8,4 %
BOSNIA- HERCEGOVINA	9,8 %	22,0 %	5,6 %	20,7 %	11,2 %	9,0 %
IRAK	13,1 %	8,0 %	11,6 %	14,0 %	12,5 %	14,0 %
IRAN	11,6 %	9,3 %	2,8 %	25,8 %	11,3 %	10,8 %
KOSOVO	7,4 %	9,3 %	5,8 %	10,7 %	7,7 %	7,2 %
MAROKKO	4,2 %	3,3 %	5,4 %	1,9 %	4,1 %	4,8 %
PAKISTAN	17,3 %	17,3 %	23,5 %	6,8 %	17,3 %	18,5 %
DET PALESTINSKE OMRÅDET	1,9 %	1,3 %	2,4 %	0,8 %	1,8 %	1,6 %
SOMALIA	18,7 %	13,3 %	26,1 %	4,5 %	18,1 %	16,7 %
TYRKIA	8,4 %	10,0 %	8,4 %	8,9 %	8,6 %	9,0 %
Mann	54,8 %	54,2 %	54,0 %	56,0 %	54,7 %	53,4 %
Kvinne	43,6 %	45,1 %	44,6 %	42,5 %	43,8 %	45,2 %
Under 30 år	26,2 %	15,3 %	27,4 %	20,9 %	25,0 %	24,9 %
30-44 år	38,9 %	24,0 %	38,2 %	35,3 %	37,2 %	38,6 %
45-59 år	24,9 %	28,7 %	24,7 %	26,4 %	25,4 %	24,7 %
60 år +	10,0 %	32,0 %	9,6 %	17,4 %	12,5 %	11,8 %
Grunnskole- utdanning	9,6 %	15,4 %	13,0 %	5,6 %	10,2 %	
Videregående utdanning	24,6 %	20,3 %	27,6 %	18,3 %	24,1 %	
Fagutdanning/ yrkesutdanning	13,6 %	12,6 %	13,6 %	13,3 %	13,5 %	
Universitets-/ høgskoleutdanning med inntil 4 års varighet	27,1 %	26,6 %	26,3 %	28,2 %	27,0 %	

	Webskjema (n=1155)	Postalskjema (n=150)	Muslimere med innvandrers- bakgrunn (n=821)	Ikke muslimere med innvandrers- bakgrunn fra muslimske land (n=484)	Totalt netto- utvalg (svar, n=1305)	Popula- sjonens fordeling (kilde: SSB)
Universitets-/ høgskoleutdanning med mer enn 4 års varighet	23,0 %	25,2 %	17,4 %	33,2 %	23,3 %	
Lav utdanning	47,8 %	48,3 %	54,2 %	37,2 %	47,8 %	
Høy utdanning	50,1 %	51,8 %	43,7 %	61,4 %	50,3 %	

Som det fremkommer i tabellen, er det relativt små forskjeller mellom utvalg og populasjon når det gjelder fordelingen på landbakgrunn. Forhåndstratifiseringen og korreksjonen som ble gjort i trekningen av tilleggsutvalget har derfor fungert tilfredsstillende med tanke på å oppnå et representativt utvalg med hensyn til kjønn, alder, og landbakgrunn for denne målgruppen. De utvalgsskjevhetene vi likevel kan observere er videre korrigert for med vektning, for å sikre at de endelige resultatene er representative for populasjonen når det gjelder disse kriteriene (kjønn, alder, og landbakgrunn).

Andelen av det totale innvandererutvalget som oppgir at de har høy utdanning er betydelig høyere enn for den generelle befolkningen i den samme kartleggingen (50,3 prosent vs. 36,7 prosent). Høyt utdannede er trolig overrepresentert i utvalget. Merk imidlertid at andelen som oppgir at de har høy utdanning er noe lavere blant de som oppgir islam som trosretning (43,7 prosent) enn de som i dette utvalget som oppgir at de ikke har islam som trosretning (61,4 prosent). Både høy utdanning og høy grad av integrering kan ha innvirkning på rapportering om negative erfaringer i retning økt rapportering. En tendens til at økt strukturell integrering (spesifikt høyere utdanningsnivå) er forbundet med økt rapportering om diskriminering blir i sosiologisk forskning referert til som et «integrasjonsparadoks» og blant annet knyttet til lavere aksept for forskjellsbehandling (se f.eks. Steinmann, 2019; Barstad & Molstad, 2020; Diehl, Liebau & Mühlau, 2021). I den grad respondentene i

denne studien er særlig ressurssterke kan dette på sin side innebære at undersøkelsen i mindre grad måler erfaringer i deler av befolkningen som i større grad faller utenfor.

I tillegg til spørsmål med avkrysningsbokser og faste svaralternativ inneholdt skjemaet spørsmål med åpne svaralternativ der respondentene kunne skrive fritt. Slike åpne svaralternativ gir anledning til at nye temaer samt synspunkter og erfaringer som ikke er berørt i resten av studien kan komme til uttrykk og er verdifulle supplement til det fastlagte skjemaet. Vi mener kombinasjonen av kvalitativ og kvantitativ metode er en av styrkene ved denne undersøkelsen.

SPØRRESKJEMA

Spørreskjemaet er utviklet av prosjektgruppen hos HL-senteret og kvalitetssikret i flere omganger av Kantar Public. I 2017 ble minoritetsstudien som inkluderte innvandererutvalget kvalitetssikret gjennom kognitive dybdeintervjuer med jødiske og muslimske informanter. Ved bruk av kognitive intervjuer blir intervjuobjektene intervjuet om hvordan det oppleves å fylle ut spørreskjemaet. Det primære formålet med slike intervjuer er å få tilbakemelding på hvordan spørreskjemaet fungerer og sikre undersøkelsens validitet. Intervjuene kartlegger om spørsmålene blir forstått, hvilke spørsmål det er vanskelig å svare på, hvilke spørsmål som oppleves som irrelevante, om oppsettet (strukturen) i skjemaene fungerer, rekkefølge og begrepsbruk. Spørreskjemaet for 2017

er publisert i rapporten (Hoffmann & Moe, 2017). Det endelige spørreskjemaet for 2022 kan lastes ned her: [Spørreskjema²](#)

1.4 Rapport og analyser

Hele prosjektgruppen har bidratt til denne rapporten. De kvalitative analysene er utført av Vibeke Moe, Cora Alexa Døving, Minela Košuta, Marianne Gulli, Mona Abdel-Fadil og Ingjerd Hansen. De kvantitative analysene er utført av Ottar Hellevik, Thomas Karterud og Ole Fredrik Ugland.

1.5 Tematisk innledning

Diskriminering kan defineres som usaklig, unødvendig eller uforholdsmessig forskjellsbehandling.³ Det kan være ulovlig å diskriminere noen på bakgrunn av for eksempel kjønn, religion eller etnisitet.⁴ Forbudet mot diskriminering henger sammen med sentrale menneskerettigheter som religionsfrihet. Når vi i denne rapporten refererer til erfaringer med diskriminering, er det ikke nødvendigvis diskriminering i juridisk forstand som har funnet sted. Vi benytter et bredt diskrimineringsbegrep, og mange av erfaringene som gjengis i analysen handler om ekskludering, fordommer, stereotypisering og generelt negative holdninger til muslimer. Det ligger dessuten som et premiss for de kvalitative intervjuene at informantene ble bedt om å beskrive hendelser slik de opplevde dem, det er deres erfaringer som står i sentrum. Imidlertid drøftet

informantene ofte flere tolkningsmuligheter, eller var noen ganger usikre på hvordan en hendelse skulle forstås. De var åpne for at det ikke nødvendigvis lå en intensjon om diskriminering til grunn for opplevelsene.

Muslimer i Norge er utsatt for fordommer og diskriminering på flere grunnlag. Muslimfiendtlighet kan defineres som utbredte negative fordommer samt handlinger og praksiser som angriper, ekskluderer eller diskriminerer mennesker på bakgrunn av at de er eller antas å være muslimer. HL-senterets kartlegging av holdninger til muslimer fra 2022 viste at en femtedel av befolkningen (20 prosent) har høy score på muslimfiendtlighet, målt som stor grad av sosial distanse til muslimer, støtte til stereotypiske forestillinger og antipatiske følelser rettet mot muslimer (Moe, 2022). Det har vært en nedgang i utbredelse av slike holdninger i Norge siden den første kartleggingen til HL-senteret ble gjennomført i 2017. Mange negative stereotyper om muslimer er imidlertid fremdeles utbredt. En av tre i Norge (30,7 prosent) har utpregede fordommer mot muslimer.

Andre kartlegginger i den norske befolkningen har også påvist skepsis til «personer med muslimsk tro» og at slik skepsis er mer utbredt mot personer med «sterk muslimsk tro» (70 prosent) (Brekke et al., 2020, s. 104). Flere studier har vist at islam oppfattes som en trussel mot «norsk kultur» (CoMRel Survey, 2015; Abdel-Fadil, 2016; Hoffmann & Moe, 2017; Moe, 2022).

Muslimfiendtlighet baserer seg på stereotypiske forestillinger om muslimer som har vokst frem i vesteuropeiske land gjennom de siste tiår. Som religiøst motbilde til kristendommen har imidlertid bildet av «muslimen» en lengre historie. Majoritetssamfunnets konstruksjoner av minoriteter endres i takt med samfunnsutviklingen. Blant annet for å forske på denne utviklingen har HL-senterets kartlegginger rommet en del der respondentene selv har beskrevet hva fordommer mot muslimer består i. Materialet har gitt innblikk i noen mønstre i forestillingskomplekset om

2 Merk at skjemaet er en masterversjon som inneholder alle spørsmål som er stilt i undersøkelsen. Filterstrukturen som er notert i spørreskjemaet viser hvilke spørsmål som er stilt til alle (ingen markering), og hvilke som bare er stilt til henholdsvis jøder, muslimer, og ungdom (markert i henhold til dette).

3 Se for eksempel Bufdir: https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/begreper_og_kunnskapsgrunnlag/begreper/ (besøkt 27.7. 2022).

4 Se Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (Likestillings- og diskrimineringsloven). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51>. Lovlig diskriminering er definert i paragraf 9. Lovlig forskjellsbehandling.

muslimer i Norge i dag og kan vise en utvikling av dette komplekset (Hoffmann & Moe, 2017, ss. 70-76; Døving, 2020a; Moe, 2022). I tillegg til velkjente forestillinger om muslimers ønske om overtakelse (av Europa/Norge), fant analysene at forestillinger om manglende integreringsvilje og islam som trussel mot «det norske» var dominerende. Videre ble muslimers religiøsitet beskrevet som uforenlig med norsk kultur. Også fortellingene til informantene i denne studien reflekterer aktuelle diskurser og tendenser i samfunnsutviklingen. Erfaringene og historiene eksisterer ikke i et vakuum, men i samspill med andre erfaringer, historier og narrativ som finnes i samfunnet (se f.eks. Swidler, 1986; Lamont, 1994; Sandberg, 2010; Furseth, 2011).

I likhet med en bredere tendens i Vest-Europa, har det vært en utvikling i det offentlige ordskiftet i Norge der debatter om innvandring og et flerkulturelt samfunn i økende grad har dreid seg om religion, særlig om muslimer og islam (Jacobsen, 2011; Abdel-Fadil & Liebmann, 2018; Døving, 2020b).⁵ I Norge henger forståelsen av muslimfiendtlighet som et fenomen som skiller seg fra fremmedfrykt sammen med denne utviklingen (Døving, 2020b, s. 77). Samtidig viser europeiske studier at negative holdninger til minoriteter ofte korrelerer; anti-muslimske holdninger kan relateres til et bredere mønster der også negative holdninger til kvinner, homofile, jøder m.fl. inngår (Zick et al., 2011; Marzouki, et al., 2016). Dette er også vist i Norge (Hoffmann & Moe, 2017; Moe, 2022). Siden muslimer i Norge i utbredt grad har innvandrerbakgrunn, vil holdninger til innvandrere og innvandring også spille inn på holdninger til muslimer. HL-senterets forskning har vist at det i den norske befolkningen er en tydelig sammenheng mellom negative holdninger til muslimer, generell fremmedfrykt og innvandrings skepsis.

Å være synlig som muslim kan øke sannsynligheten for å oppleve diskriminering. En feltstudie blant muslimer i Tyskland, Nederland og Spania har for eksempel vist at kvinner med hijab opplevde diskriminering ved ansettelsesprosesser i større grad enn muslimske kvinner for øvrig (Fernández-Reino et al., 2022). Sosiologisk forskning har også vist at et muslimsk klingende navn gir mindre sjanse for å bli kalt inn til

jobbintervju i Norge (Birkelund et al., 2014; Midtbøen & Lidén, 2015; Larsen, 2019) og at muslimer erfarer diskriminering også i høystatus-yrker og -posisjoner (Midtbøen & Nadim, 2019). Det ser heller ikke ut til å være signifikante forskjeller i opplevd diskriminering på arbeidsplassen mellom innvandrere og etterkommere av innvandrere (Midtbøen & Kitterød, 2019). En EU-studie fra 2017 viste at navn var det som oftest ble vurdert som årsak til diskriminering i forbindelse med jobbsøking og på boligmarkedet (FRA, 2017, s. 32). I følge denne studien hadde i gjennomsnitt 27 prosent av muslimske respondenter opplevd diskriminering i hverdagen på grunn av etnisitet/innvandringsbakgrunn, 17 prosent oppga religiøs tilhørighet som årsak og 9 prosent hudfarge.⁶

Den foreliggende studien utforsker hvordan informantene erfarte diskriminering på ulike grunnlag, eller kombinasjoner av grunnlag. Spørsmålet om overlapping mellom religiøs identitet og synlighet som minoritet inngår som del av dette interseksjonelle perspektivet. Vi har også kartlagt forskjeller i diskrimineringserfaringer med utgangspunkt i sosiale kjennetegn, blant annet kjønn, alder og utdanningsnivå.

Negative holdninger blir noen ganger uttrykt gjennom handling, for eksempel i form av ytringer, trakassering eller voldelige angrep. I Norge er et stort flertall av anmeldt hatkriminalitet på religiøst grunnlag relatert til islam (Oslo politidistrikt, 2022, s. 14). Hatkriminalitets-statistikken fra Oslo politidistrikt viser at i 2021 var tilfellene med religiøst motivert hatkriminalitet primært rettet mot muslimer eller antatte muslimer. Samtidig er antallet anmeldte tilfeller redusert fra 2020. Mens 44 tilfeller ble registrert i kategorien «islam» i 2020, var det 24 anmeldte tilfeller i 2021. Det ble registrert langt flere tilfeller under kategorien «etnisitet» enn under «islam» i 2021. «Etnisitet» refererer her til utseende, for eksempel hudfarge. Rapporten peker på at grunnlagene etnisitet og religion ofte overlapper. Totalt var det 183 tilfeller registrert under «etnisitet» (s. 9).

Analysen av hatkriminalitet viser også at religiøs tilhørighet og hudfarge ofte overlapper som grunnlag for hendelsene (s. 11). I Oslo-politiets rapport refererer

5 Se også Allievi (2005) og Yilmaz (2016).

6 Kartleggingen ble gjennomført i følgende land: Østerrike, Belgia, Kypros, Danmark, Finland, Frankrike, Tyskland, Hellas, Italia, Malta, Nederland, Slovenia, Spania, Sverige og Storbritannia.

kategorien «islam ulike retninger» til hendelser der de involverte tilhører ulike retninger innen islam, og det inntrufne har dette som bakteppe. Fem tilfeller ble registrert i denne kategorien i 2021, mot fire i 2020. Politiet oppgir også at det i 2021 ble anmeldt flere forhold på sosiale medier av hatefulle ytringer mot ahmadiyya-muslimer fra personer tilhørende en annen retning innen islam. I den foreliggende studien var holdninger mellom medlemmer av ulike retninger innen islam i liten grad et tema blant informantene.

Det er mange faktorer som påvirker statistikk på hatkriminalitet, og det er ofte stor usikkerhet knyttet til tallene. For det første antas det at mange ofre av ulike årsaker ikke anmelder hendelser (se også Banafsheh et al., 2021). I EU-rapporten fra 2017 var det kun 10 prosent av muslimene som hadde anmeldt opplevelser enten til politiet eller en organisasjon (FRA, 2017, side 9). Det er også usikkerhet knyttet til fortolkning av en hendelse, motivasjonen bak en handling er ofte ikke tydelig og det kan være vanskelig å vite hvordan en hendelse bør kategoriseres.

Mens det foreligger mye forskning på utbredelsen av negative holdninger og diskriminering, er det relativt lite forskning på erfaringer med rasisme, diskriminering og utenforskap på bakgrunn av religiøs tilhørighet blant muslimer, særlig blant voksne og eldre. Studier av unge muslimers erfaringer med diskriminering har blant annet vist at konfrontasjoner ansikt-til-ansikt var mest vanlig og påvirket informantene mest i det daglige (Banafsheh et al., 2021). Forskning har også vist at blant unge med innvandrerbakgrunn er det spesielt dem med muslimsk tilhørighet som opplever å ikke bli akseptert som norske (Friberg, 2021). Vårt prosjekt utforsker også sosiale konsekvenser av å ha erfaring med ekskludering i ulike sammenhenger, hvordan det påvirker tilhørighet og deltakelse i samfunnet, og dessuten hvilke motstrategier muslimer selv mener vil hjelpe mot muslimhets og diskriminering.

Resultater

Denne rapporten baserer seg som nevnt på data fra flere delstudier, til sammen danner disse et bredt metodologisk utgangspunkt for analysene. Vi har gjort kvalitative, individuelle intervjuer, gruppeintervjuer og samlet data ved bruk av spørreskjema.

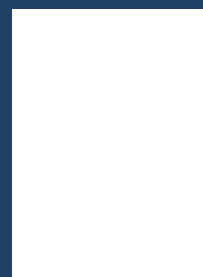
Hoveddelen av studien utgjøres av den kvalitative intervjuundersøkelsen. Vi har gjort til sammen 47 intervjuer med muslimer om deres erfaringer: 31 individuelle intervjuer og fire gruppeintervjuer med

15 deltakere. I tillegg har vi gjort utdypende analyser av dataene som ble innsamlet gjennom HL-senterets holdningsundersøkelse (Hoffmann & Moe, 2017; Moe, 2022). Kombinasjonen av kvantitativ og kvalitativ metode danner et bredt grunnlag for å si noe om diskrimineringserfaringer blant muslimer i dagens Norge. Nedenfor følger en presentasjon av funn fra det kvalitative intervjumaterialet, deretter presenteres svarene fra den kvantitative kartleggingen.

2

Kvalitative
intervjuer

Dette kapittelet presenterer erfaringer med diskriminering slik de kom til uttrykk i de kvalitative intervjuene. Vi løfter frem de ulike områdene i samfunnet der informantene hadde opplevd diskriminering. Analysen baserer seg både på de individuelle intervjuene og gruppeintervjuene som er gjennomført i prosjektet. Målet for analysen har ikke vært å angi omfang av diskriminering i Norge. Likevel er det noen mønstre som går igjen i informantenes fortellinger, og som gir en indikasjon på typer av erfaringer mange muslimer deler. I tillegg gir materialet innsikt i hvordan slike erfaringer kan oppleves og de konsekvenser de kan ha på individ- og samfunnsnivå.

Materialet er både rikholdig, sammensatt og komplekst. Dette er fortellinger om opplevd diskriminering som ikke nødvendigvis representerer ulovlige handlinger. Noen beskrivelser fremstår som klare brudd på loven, som usaklige oppsigelser og diskriminering på arbeidsplassen, mens vekten i andre fortellinger ligger på gjentatte opplevelser av utenforskap. Spørsmålet om tolkning av hendelser – hva som lå til grunn for dem – var også et tema som mange av informantene tok opp. Tvil om hva som egentlig lå bak opplevelsen, det vil si hvorvidt ekskluderingen var intendert, utgjør et usikkerhetsmoment som i mange tilfeller medfører en tilleggsbelastning. Materialet gjengir et spenn i informantenes beskrivelser mellom et behov for at diskrimineringserfaringer blir tatt alvorlig og ikke avfeies som «hårsårhet», og et behov for at tilliten i mellommenneskelige relasjoner opprettholdes. Uavhengig av om erfaringene faller inn under lovverket eller ikke, vitner fortellingene om at de er belastende.

2.1 Diskrimineringens arenaer

Første del av kapittelet omhandler ulike arenaer som informantene omtalte. Kapittelet presenterer erfaringer fra arbeidsliv, utdanning, boligmarked, møter med offentlige instanser og i det offentlige rom.

2.1.1 Arbeidsliv

Arbeidslivet danner utgangspunktet for flere av diskrimineringserfaringene til informantene i denne studien. At mange har negative erfaringer i tilknytning til arbeidslivet, bekreftes i Folkehelseinstituttets levekårsundersøkelse blant innvandrere fra 2016, der jobbsøking (31 prosent av respondentene), deretter arbeidsplassen (16 prosent) var de hyppigste referansene på spørsmål om diskriminering (Kjøllestad et al., 2019, s. 130). Diskriminering på arbeidsplassen eller i forbindelse med jobbsøking var også de vanligste av i alt fem diskrimineringsområder kartlagt blant muslimer i EU (FRA, 2017, s. 32).⁷ Også i denne studiens kvantitative del finner vi at arbeidsplass ofte er oppgitt som arena for negative erfaringer (se kapittel 3).

Ulike opplevelser fra arbeidslivet var gjerne det første informantene fortalte om på intervjuene.⁸ De beskrev et bredt spekter av erfaringer, både knyttet til arbeidsmiljø, i tilknytning til ansettelsesprosesser, intervjusituasjoner og eventuelle avslag på søknader. Flere hadde opplevd ikke å bli innkalt til stillinger de selv mente de var godt kvalifisert til og tolket dette som diskriminering basert på religiøs tilhørighet, eller på en kombinasjon av faktorer som religiøsitet og hudfarge/etnisitet. Når de beskrev avslag på jobbsøknader, fortalte informantene om et bredt spekter av begrunnelser.

7 Undersøkelsen spurte om erfaringer i forbindelse med jobbsøking, på arbeidsplassen, i helsevesenet, på boligmarkedet og i skolevesenet.

8 En mulig forklaring på dette kan være at nettopp diskriminering i arbeidslivet har fått en del oppmerksomhet i offentligheten, særlig diskriminering i forbindelse med søknadsprosesser. Selve ordet «diskriminering» ble brukt i rekrutteringen til prosjektet og kan ha bidratt til et slikt fokus hos informantene.

Det varierte fra beskjed om at en annen passet bedre til stillingen, eller at man hadde vært ute etter noe annet enn de kvalifikasjonene informanten hadde. Noen hadde også bedt om innsyn i søknadslistene, og mente at langt mindre kvalifiserte personer var blitt tilbudt stillinger. Et eksempel kom fra en mannlig informant fra Midt-Norge, som hadde jobbet i en kommunal stilling i ti år med svært gode resultater og referanser. Han ønsket å flytte til en annen kommune, og søkte på en tilsvarende stilling der. En tid etter søknadsfristens utløp kontaktet han arbeidsstedet og fikk høre at de hadde innkalt tre personer. Informanten fortalte at han hadde lest søkerlisten og at det ikke var noen som hadde like mye erfaring og formell kunnskap som ham.

Intervjumaterialet viser imidlertid også eksempler på at informanter har fått direkte beskjed om at deres religiøse tilhørighet var årsak til avslaget. I enkelte tilfeller hadde dette blitt fremstilt som om det skulle være til informantens eget beste. Et eksempel er en informant som fortalte at begrunnelsen hun fikk for at de ikke ville ansette en kvinne med hijab på sosialkontoret, var at hun ville bli utsatt for mye «hat og dritt» fra brukere.

Hijab som eksempel på religiøs markør går igjen i mange av erfaringene, også knyttet til arbeidslivet. En kvinnelig informant som hadde deltatt på jobbsøkerkurs i offentlig regi, fortalte:

Og da begynte veilederen å fortelle damene som sitter der at for å bli inkludert så måtte de forandre adferd. Blant annet sier hun til dem at: «Personlig så ville jeg aldri ha ansatt en person med hijab til å gjøre rengjøring i huset mitt, så bare forstå at samfunnet her er sånn». Hun [veileder] prøver jo å gjøre noe godt ved å si hvordan, men det er bare det at det skaper ... Og hun [veilederen] fortsatte: «Hvis jeg hadde ansvar for en arbeidsplass, så ville jeg heller ikke ansatt en kvinne med hijab, det ville jeg aldri gjort». Hun sier det rett ut, men i statistikker ser vi det også: Hvis du er innvandrere har du opp mot 30 % mindre sjanse for å få denne jobben, selv om du ... men hvis du har innvandrerbakgrunn, pluss kvinne, pluss hijab – det tallet øker jo, opp.

Til tross for regler mot diskriminering i arbeidslivet på grunnlag av religion ble deltakerne på dette kurset altså

rådet til å ta av seg hijaben. Informanten påpekte at dette var særlig problematisk fordi representanten nettopp skulle lære nyankomne flyktninger om hvordan norsk arbeidsliv fungerer. Hun beskrev også hvordan ulike identiteter og karaktertrekk, som at man er innvandrer, kvinne og bruker hijab, krysser hverandre og kan gjøre en særlig utsatt som arbeidssøker. At informanten refererte til tall fra forskning på ansettelsesprosesser, er interessant. Dette er et eksempel på hvordan fortellinger fra arbeidslivet i mange tilfeller hadde en resonans i en offentlig diskurs om diskriminering, ikke minst i forbindelse med ansettelser.

I noen av erfaringsfortellingene beskrives opplevelsen av å bli nedvurdert med hensyn til utdanning og kompetanse. En høyt utdannet kvinnelig informant var på jobbintervju i en offentlig institusjon. Midt under intervjuet utbrøt lederen: «Stopp, stopp, du sitter her og snakker og høres intelligent ut og går kledd slik». Ideer om kompetanse er nært knyttet til forestillinger om utdanningsnivå, som igjen er knyttet til sosial klasse. Sitatet antyder at kvinnen bryter med en forestilling hos denne lederen om at kvinner som bruker hijab er mindre intelligente. For informanten ble hendelsen ekstra ubehagelig fordi situasjonen fant sted under et jobbintervju, som i utgangspunktet er en situasjon preget av maktskjevhet. At en leder uttrykte seg på denne måten, foran andre ansatte i virksomheten, forsterker denne skjevheten.

Et annet eksempel der bruk av hijab hadde vært til hinder for ansettelse, kom fra en informant som hadde søkt jobb på en flyplass:

Det satt jo meg veldig tilbake. For i mitt hode er dette bare noe noen muslimer har sagt til meg, jeg har alltid tenkt at dette kommer ikke til å skje med meg fordi jeg har relevant arbeidserfaring, jeg er oppegående. Jeg snakker flytende norsk, jeg har snakket norsk hele livet. Det er ingenting som tilsier at det ikke burde gå med hijab.

I sitatet påpeker kvinnen at dette er noe hun hadde tenkt at hun som har vokst opp i Norge og var ressurssterk ikke ville møte på. Hun argumenterer med å vise til egen kompetanse, at hun har relevant arbeidserfaring og snakker norsk. Implisitt i fortellingen ligger en forklaring på hva hijaben førte med seg av assosiasjoner. Ikke minst pekte hun på en frustrasjon over dissonansen

mellom hvordan assosiasjonen til et plagg som ikke har noen praktisk betydning for utføring av arbeidet, hadde stått i veien for hennes mulighet til ansettelse.

Å bli stilt ovenfor et valg mellom en jobb og det å bære hijaben, var det flere kvinner som fortalte om, ofte med referanse til stillinger som innebar kunde- eller pasientkontakt. En informant beskrev en opplevelse fra en butikkjobb:

Plutselig kom sjefen og sa at hun hadde hatt en kunde innom, som hadde sagt at hun skulle slutte å handle hvis jeg fortsatte å jobbe der. Da gikk jeg bare på ungdomsskolen. Jeg var helt satt ut. Jeg husker jeg gråt [...] Jeg fikk valget mellom å ta av meg hijaben og fortsette å jobbe, eller bare gå hvis jeg fortsatte å bruke den.

Informanten var veldig ung på dette tidspunktet og hadde nettopp fått sin første ansettelse. Erfaringen handler blant annet om å bli satt i en posisjon der man må forhandle om egen integritet. I informantens fortelling prioriterte sjefen hensynet til kunden over hensynet til den ansatte.

Vekten som legges på kvinners klesplagg i store deler av vårt materiale (se også kapittel 2.2), er illustrerende for hvordan kjønnsdimensjonen sammenfaller med religion og hudfarge i diskrimineringserfaringene. Funn fra den kvantitative analysen peker også på enkelte forskjeller mellom kvinners og menns erfaringer, der det å bli gitt en følelse av ikke å høre til var vanligere blant kvinner (se kapittel 3). Den tidligere nevnte EU-studien om diskriminering av muslimer fra 2017, viste en kjønnsforskjell i rapporteringen om diskriminering på arbeidsplassen eller i forbindelse med jobbsøking: Mens mannlige respondenter oftere rapporterte erfaringer knyttet til hudfarge, navn og språk (aksent) enn kvinnene gjorde, viste kvinnene langt oftere til klesdrakt enn mennene gjorde (35 prosent mot 4 prosent) (FRA, 2017, s. 33). Sosiologiske studier med felteksperiment har dokumentert at kvinner med hijab diskrimineres oftere enn andre muslimske kvinner ved jobbsøking i Nederland og Tyskland, men kun i yrker der det er kundekontakt (Fernandez-Reino et al., 2022). Basert på de kvalitative intervjuene i denne studien er det rimelig å anta at lignende funn vil være gjeldende for Norge (se også Tica & Fjell, 2021).

Noen informanter hadde hatt negative erfaringer

på arbeidsplassen over tid, for eksempel i form av sosial ekskludering der de opplevde å bli sett ned på og behandlet dårlig. Noen fortalte om å bli fratatt arbeidsoppgaver, ikke få samme utstyr som andre, eller ikke få arbeidskontrakt:

Mitt navn er [ikke-vestlig/muslimsk]. Så mitt navn ble [latterliggjørende/nedsettende navn] i avdelingen, og mange tenkte at det var mitt [ekte] navn ... Jeg fikk ikke kontor, jeg fikk en plass i et hjørne og måtte gjøre 90 % av rutinearbeidet. Jeg hadde ikke sjans, jeg kjøpte hus og fikk barn og var derfor stuck, dette var psykisk mishandling.

Informanten hadde høy utdanning og var ansatt i en spesialiststilling som krever særkompetanse. Han opplevde situasjonen på arbeidsplassen som svært vanskelig: I tillegg til ikke å bli anerkjent i den stillingen han var ansatt i, ble han utsatt for rasistisk mobbing. Informanten tok kontakt med tillitsvalgte og verneombud, men situasjonen forble uendret. Økonomiske forhold og forsørgeransvar nødvendiggjorde imidlertid at han forble i stillingen. Dette synliggjør hvordan diskriminerende handlinger kan forhindre videre sosial mobilitet.

RELIGJØSITET OG ARBEID

Religiøs praksis er noe som kan gjøre informantene mer synlige som muslimer. Datamaterialet viser hvordan slik synlighet kan føre til diskriminering. Informantene beskrev erfaringer fra arbeidsplass og intervjusituasjoner relatert spesifikt til spørsmål om praktisering av religion. En kvinne hadde beskrevet i CV-en at hun var aktiv i en moské på fritiden. Hun fortalte at dette hadde blitt et dominerende tema i jobbintervjuet, med mange spørsmål om hva det innebar for henne å være muslim. Hun fikk ikke denne jobben, og valgte derfor senere å skjule sin religiøsitet for å øke sjansene på jobbmarkedet.

At religion ble gjort til sak i jobbintervjuer uten at det var relevant for arbeidet, går igjen hos flere. En informant med høy utdanning og lang arbeidserfaring hadde søkt en ledende stilling innenfor helsevesenet:

Jeg var eneste søker og veldig kvalifisert. Det var en avdelingssjef og en ansatt som gjorde

intervjuet. Vi satt i to timer og snakket mest om ting som: «Bruker konen min hijab, snakker vi norsk hjemme, hvorfor har mine barn hijab» ... Jeg var eneste søker og etter to uker fikk jeg telefon: «Beklager, du fikk ikke jobben».

Spørsmålene på jobbintervjuet var irrelevante for stillingen denne informanten hadde søkt på. Sitatet er enda et eksempel på en situasjon der informanten ikke ser ut til å bli vurdert utfra kunnskap og erfaring, men i stedet blir redusert til kun en del av sin identitet (muslim). I tillegg reproducerer spørsmålene fra intervjusituasjonen stereotypiske forestillinger om islam, og stilte informanten i en forsvarsposisjon. Spørsmålene krysser også inn i en privat sfære. Invaderende spørsmål er et tema vi kommer nærmere inn på i kapittel 2.2

Et annet tema som dukker opp i dette materialet, er knyttet til bønn og tilrettelegging på arbeidsplassen. En informant opplevde at dette fikk negative sosiale konsekvenser:

Jeg avtalte med min leder at jeg kunne be i et rom. Da begynte jeg å oppleve motstand fra kolleger, at de ikke ville spise lunsj med meg eller invitere meg på sosiale ting som skjedde etter jobb. Da begynte jeg å bli utenfor den vennegruppa på jobben som var etniske nordmenn.

Informanten understreket at det å be i arbeidstiden kun tok fem-ti minutter per gang, «det samme som yoga» som en annen informant uttrykte det. Informanten kobler derfor utestengingen til en motstand mot islam.

Intervjumaterialet har også eksempler på informanter som hadde opplevd å bli oppfattet som praktiserende religiøse uten å være det. En arbeidsgiver innen en større offentlig institusjon hadde etablert et bønnerom uten noen dialog om behovet for dette. Informanten opplevde dette som generaliserende da hun var eneste muslim på arbeidsplassen. Hun mente at tilrettelegging for religiøs praksis var mindre viktig enn tiltak rettet mot mangfold og beskrev hvordan institusjonen ikke hadde noen strategi eller tiltak for å øke mangfold i staben eller mangfoldskompetanse blant de ansatte.

En opplevd diskrepans mellom hva som kommer offentlig til uttrykk og hva som praktiseres på

arbeidsplassen, er noe flere informanter påpeker. Det gir en opplevelse av å tilhøre et fellesskap at bedriftene faktisk jobber med mangfold, men som noen påpekte er det viktig at bedriften er tydelig på at dette mangfoldet er ønsket, og ikke noe man gjør for å være «snill» eller av plikt. Et tydelig signal om at det å gi rom for ulikheter også kan styrke et fellesskap, er viktig. En utfordring i så måte er sosiale arenaer i arbeidssammenheng. Særlig det ikke å drikke alkohol ble nevnt som noe som kunne gjøre at man faller utenfor. Hvis informantene likevel valgte å bli med på disse sosiale sammenkomstene, opplevde noen at det ble gjort til en «sak» at de ikke drakk.

Informantene hadde også inntrykk av at det er vanskelig for arbeidsplasser å tilrettelegge når det kommer til mat. Flere beskrev at det virker lettere for dem som vil ha vegetarmat, enn når man ønsker halal, eller bare ikke ønsker å spise svin. Samtidig har et økende antall vegetarianere i samfunnet ifølge noen av informantene gjort at spørsmålet om matpreferanser er normalisert og mer akseptert.

MØTER MED KUNDER, PASIENTER OG BRUKERE

Blant informantene hadde flere erfaring med skepsis, fordommer og stereotyper i møte med kunder, pasienter og brukere på arbeidsplassen. En lege fortalte om et møte med en pasient:

Han ville ikke få vaksine fra en muslim. Og da jeg gikk inn i rommet sa han at han ikke stoler på meg fordi jeg bruker hodeplagg. Etterpå visste jeg ikke hva jeg skulle gjøre. En annen kollega skulle diskutere det med sjefen, men dessverre, de kunne ikke gjøre noe for de har ikke peiling på hva de skulle gjøre. Så jeg tenker at ikke alle som bor i Norge har etablerte rutiner hvis det skjer noe.

For denne informanten var dette både et eksempel på en negativ opplevelse knyttet til hennes muslimske identitet, og noe som viste at det var utilstrekkelige rutiner for å håndtere slike situasjoner. En mannlig informant som jobbet innenfor helsevesenet, beskrev en av de første dagene på jobben og møtet med en pasient slik:

Jeg var ny på jobben og en bare kikket på meg og sa: «Jeg vil ikke høre dette navnet her på huset.» Så sa jeg: «Hva, hvorfor vil du ikke høre det?». «Jeg hater muslimer» Så sa jeg: «Hæ, men hva tenker du? Om jeg er muslim eller ikke, du har ikke spurt meg» ... Vi hadde en lang samtale og han sa at: «Ja, du er en god mann» - etterpå.

De to historiene beskriver to ulike strategier for å møte diskrimineringserfaringer. I den første situasjonen valgte informanten å ikke konfrontere brukeren, men heller drøfte situasjonen med en kollega. I den andre situasjonen gikk informanten i dialog med pasienten. Han opplevde da at det var mulig å bevege de negative holdningene, men ansvaret for å gjøre noe med det falt på ham selv. Lederen anbefalte ham å ignorere det, og andre kolleger som var til stede, ignorerte også hendelsen. Felles for de to historiene er nettopp fraværet av støtte fra kolleger og ledere. Situasjonene indikerte liten kunnskap om retningslinjer eller bevissthet om hvordan slike situasjoner bør møtes. I kjølvannet av dette blir informantens opplevelse underkjent av arbeidsplassen, og ansvaret for å håndtere situasjonen blir liggende på den enkelte.

Samlet sett hadde informanter i denne studien mange referanser til diskrimineringserfaringer fra arbeidslivet, enten det gjaldt opplevelser med ikke å bli vurdert som søkere til stillinger, med usaklige oppsigelser og arbeidsmiljø der ledere og kolleger viste trakasserende oppførsel, med varslingssystemer som ikke fungerer, og arbeidsplasser som er lite inkluderende.

2.1.2 Utdanning

I Levekårsundersøkelsen blant innvandrere fra Folkehelseinstituttet beskrev 14 prosent av respondentene opplevd diskriminering i forbindelse med utdanning (Kjøllesdal et al., 2019, ss. 130–131). Erfaringene i den foreliggende studien omhandlet både overtramp begått av lærere eller andre ansatte ved utdanningsinstitusjonene, og opplevelser med rasisme, trakassering eller krenkelser fra medelever. Alvorlighetsgraden varierer sterkt, ikke minst knyttet til hvem som sto bak hendelsene, uten at det

nødvendigvis har noen betydning for hvor belastende det oppleves i seg selv. Når det kommer fra lærere, er det likevel snakk om et annet og prinsipielt mer alvorlig nivå enn handlinger begått av andre elever. Samtidig har skolen et mandat om å skape et trygt læringsmiljø for alle. Lærere og skoleledelse har i så måte et ansvar når rasisme forekommer, uavhengig hvem som står bak. Informantene var alle over myndighetsalder, så fortellingene fra barne- og ungdomsskolen er retrospektive.

Blant fortellingene var det igjen noen som gjaldt bruk av hijab. En informant hadde opplevd at en lærer forsøkte å trekke av henne hodeplagget i klasserommet. Hendelsen fant sted da hun var 7 år gammel. «Jeg ble hånet slik på den måten. Det har brent seg inn i hodet mitt», uttalte informanten. Å bli utsatt for en slik handling fra en voksen autoritetsperson hadde gjort et varig inntrykk. Flere av erfaringene i dette materialet er noe informantene har båret med seg over tid. Stubberud et al. (2021) påpeker at negative møter av mindre alvorlig karakter får større betydning når de er gjentakende. På grunn av en slik akkumulering kan negative erfaringer ofte ikke reduseres til enkelthendelser.

En annen informant som bodde i en liten bygd, fortalte om en hendelse som hun og søsteren hadde opplevd på ungdomsskolen:

Noen hadde tegnet og laget en liten bok - A4 delt i to, med mange sider - så hadde de tegnet hakekors på mange av de sidene og Mohammed-karikaturen. De skrev mange dumme ting om religion og Mohammed, sånne ting som de visste at muslimer blir provosert av. Så hadde de lagt det i hyllene våre ... Ja, og på pulten vår var det tegnet hakekors.

I dette tilfellet var selve handlingen utført av medelever, men informanten understreket det belastende i skolens mangelfulle håndtering. Faren ville gå til politiet og ønsket at det skulle behandles som en rasismesak. Fordi elevene var mindreårige endte saken hos konfliktrådet, der også deres foreldre ble involvert. Der ble den imidlertid behandlet som en konflikt mellom likeverdige parter. Hverken elevenes minoritetsposisjon eller rasisme ble tematisert i håndteringen. Saken ble løst ved at barna skulle ta hverandre i hendene, og ved at de som hadde gjort det, skulle beklage. Skolen

satte heller ikke inn tiltak mot rasisme i etterkant av hendelsen. Informanten og hennes søsken fortsatte å få kommentarer ut skolegangen.

I intervjuet reflekterte informanten over betydningen av at dette hadde skjedd i et mindre samfunn: «På bygda så kjenner alle alle. Jeg tenker man stiller ganske svakt hvis man går én mot ti». Informanten beskrev hvordan prosessen ble ubalansert fordi de som relativt nyankomne stilte svakere. Fravær av nettverk forsterket belastningen på den berørte familien, samtidig som de som utførte handlingen fikk støtte fra lokalsamfunnet. Fortellingen indikerer at tydelige retningslinjer for håndtering av rasisme kan ha en særlig betydning på skoler i små miljøer. Det er viktig at rektor og andre kan vise til faste rutiner slik at problemer løftes ut av private relasjoner som ellers kan legge føringer på håndteringen.

En annen form for ekskluderings erfaring i skolen ble beskrevet av informanter som tilhørte ahmadiyya-menigheten. Foreldre forklarte at barna opplevde ekskludering fra andre muslimske elever basert på fordommer mot denne retningen i islam. En informant som tidligere hadde arbeidet som lærer, fortalte om elever som ikke ville la seg undervise av ham fordi han var ahmadiyya. Skolen hadde imidlertid i dette tilfellet erkjent problemet og tatt aktivt del i løsningen av saken.

I tillegg til personlige erfaringer i mellommenneskelige relasjoner, hadde noen informanter opplevd at måten det ble undervist og snakket om muslimer i klasserommene og skolebøkene var uheldig. Delvis dreide det seg om det informantene mente var misvisende innhold i bøkene som ble brukt, delvis om fordomsfulle fremstillinger i regi av skolen. En informant refererte for eksempel til hvordan skilsmisse i islam ble beskrevet i en av bøkene fra hennes egen tid på skolen:

Jeg husker i skolebøkene, i religionsbøkene, så stod det at det at i islam er ikke skilsmisse tillatt med unntak av [ved] mannens impotens. Og jeg husker at jeg tenkte (lattermild): Betyr det at pappa var impotent? Jeg tror ikke det. Det er så mange forenklinger av islam som læres bort.

Lignende opplevelser ble beskrevet av andre informanter. Fortellingene har likhetstrekk med inntrykket mange hadde av den offentlige fremstillingen av islam, som de beskrev som forenklet og misvisende (se også kapittel 3).

Også i utdanningssammenheng dukker tema om tilrettelegging opp. Noen informanter nevnte manglende retningslinjer for bønnerom som en utfordring. Mens noen skoler/høyskoler tilrettelegger

for elever som ønsker å be, er andre tydelige på at de ikke ønsker slik tilretteleggelse. Dette gjør at man på to naboskoler kan ha ulik praksis.

Samtidig inneholder materialet refleksjoner fra foreldre om hvordan andre former for religiøs praktisering kan gjøre barna eksponert for negative erfaringer. De fortalte om stigmatisering knyttet til fasting, for eksempel at noen elever kun vil faste i helgene for å unngå kommentarer på skolen, eller at lærere var åpenlyst kritiske til praksisen og ga uttrykk for det overfor elevene. Samtidig opplevde andre informanter at det var større aksept for fasting nå enn tidligere.

Materialet inneholder ulike erfaringer fra høyere utdanningsinstitusjoner. En informant forteller om en situasjon som hadde oppstått under eksamen, da en av eksamensvaktene, en eldre mann, hadde nektet henne å ta eksamen med mindre hun tok av seg hijaben. Etter diskusjonen med vaktene og ledelsen kom det frem at så lenge de kunne se ansiktet hennes, var det nok. På dette tidspunktet hadde imidlertid eksamen allerede startet. Informanten forklarte at hun ble svært stresset av situasjonen og var emosjonelt preget. Da eksamensvakten i tillegg satte seg rett bak henne, beskrev hun det som at hun «kjente pusten hans i nakken». Det endte med at hun leverte blankt og dro hjem. Andre informanter fortalte også at de hadde avbrutt ulike studier fordi de opplevde at det ble for mye negativ oppmerksomhet på deres religiøse tilhørighet fra medstudenter og lærere. Som vi kommer tilbake til også i kapittelet om konsekvenser (2.3), vitner flere av fortellingene i denne studien om hvor viktig det er å bli hørt og trodd.

Erfaringer fra universitet og utdanningsinstitusjoner ble også omtalt på en svært positiv måte. Det er beskrivelser av steder og situasjoner der man blir sett som en ressurs og får anerkjennelse for sitt potensial. En kvinnelig universitetsansatt uttalte:

Jeg opplever absolutt ikke at det at jeg er synlig muslim var et problem i ansettelsesprosessen, med unntak av den ene lederen. Jeg opplever at de kanskje heller tenkte at det var litt kult og at «nå har vi noe nytt». Og at det ikke var det viktige egentlig. Det var hvem jeg er og hvordan jeg formidler, [det] klaffet med hvordan de ville ha det. Jeg synes det har vært gull å ha denne jobben.

At flere kvinner snakker om å finne fellesskap i studiene eller gjennom jobb på universitet/høyskole kan leses i sammenheng med en større diskurs om yngre minoritetskvinner som gjør det godt på skolen og tar høyere utdanning, og der dette delvis forstås som ledd i et frigjøringsprosjekt.

Samlet sett var informantenes erfaringer knyttet til skole og utdanningsinstitusjoner sammensatte. Også her ser vi et behov for økt kunnskap om og rutiner for å håndtere rasisme.⁹

2.1.3 Boligmarked

En rapport fra Forbrukerrådet fra 2021 viste at to av ti har opplevd å bli diskriminert på leiemarkedet (Forbrukerrådet, 2021). Dette hadde primært skjedd på bakgrunn av lav inntekt eller NAV-garanti, men utseende/etnisitet, alder og kjønn ble også oppgitt som årsaker til diskriminering. I EU-studien fra 2017 var det over halvparten av respondentene som hadde opplevd diskriminering i forbindelse med boligjakt (53 prosent). Respondentene knyttet selv disse opplevelsene til navn (FRA, 2017, s. 11).

Materialet i denne studien inneholder eksempler på at informanter hadde opplevd diskriminering i boligmarkedet der de mener at deres muslimske identitet har vært utslagsgivende for diskrimineringen. Noen hadde opplevd å ha blitt invitert på visning, men idet det fremkom at de var muslimer, ønsket eier likevel

9 Skoleutviklingsprosjektet Dembra har i flere år vært et tilbud til skoler som ønsker å utvikle kunnskap og rutiner om demokratisk beredskap og håndtering av rasisme og antisemittisme. Sentralt i dette arbeidet står tanken om at innsatsen skal ha en bred forankring i skolen, både blant lærere, andre ansatte, i undervisningen og i skolehverdagen generelt. De ansatte mottar veiledning, kurs og ressurser som støtter skolens arbeid med forebygging av utenforskap, fordommer og ulike former for gruppefiendtlighet. <https://dembra.no/no/>

ikke å leie ut til dem. Nedenfor følger en beskrivelse av en slik situasjon:

Jeg snakket med utleieren på finn.no og vi avtalte alt. [...] Han sa de skulle vente, «bare kom», sa han: «Vi har oppsatt denne tiden for deg til visningen». Så kommer jeg frem til adressen, men så finner jeg ikke hvilket hus det er. Så ringer jeg ham igjen, så sier han at han skal komme ut og vinke til meg. Dette er rett før jeg møter ham. Og med en gang jeg kommer ut av bilen, [sier han]: «Nei, vi har leid ut huset». Med én gang han så meg. Hele meg hadde ikke kommet ut av bilen. Da fikk jeg vondt, det var ren rasisme.

Informanten bar hijab, noe som gjorde hennes muslimske identitet synlig. I enkelte tilfeller der informanter ikke umiddelbart ble lest som muslimer, hadde de fått spørsmål om sin religiøsitet på visning. En mannlig informant hadde opplevd dette ved flere anledninger:

Det første hun spurte om, var om jeg var muslim. Jeg svarte ja, og hun sa da at «jeg leier ikke ut til muslimer...». Jeg spurte ikke [noe mer] i det hele tatt, ble bare irritert og snudde og gikk. Jeg gadd ikke å stå der. Siden det var deres leilighet, så bestemmer jo de hvem de vil leie ut til sånn sett, men du blir litt irritert og jeg gadd ikke å diskutere. Så jeg bare gikk derfra. Men den andre gangen så gikk jeg jo inn i leiligheten og de viste meg leiligheten og de pratet og alt var hyggelig. De var veldig snille og alt det der, helt til han mannen spurte om jeg var troende. Jeg tror han regnet med at jeg var kristen eller et eller annet siden han spurte ikke om religion, men om jeg var troende. Så sa jeg liksom at: «Ja, jeg er sterkt troende, men jeg praktiserer ikke sånn sett, det er jeg ikke så veldig flink til, det med at jeg skal be fem ganger om dagen og sånne ting er jeg nok ikke så veldig flink til». Så ble han sånn: «Ok, du er muslim?» «Ja, jeg er muslim», og etter det så forandret jo hele ansiktsuttrykket seg på begge to.

Eksemplene viser hvordan «det muslimske» var

utslagsgivende for at utleierne nektet å inngå et leieforhold.

Andre erfaringer i denne studien beskriver hvordan informanter opplevde mistillit både fordi de blir lest som «utenlandske» og fordi de er muslimer. Mistilliten hadde kommet frem for eksempel ved at utleiere ønsket å sjekke hvordan leiligheter så ut, og gikk inn når leietakere ikke var hjemme og uten avtale. En informant mente at utleiere tok seg større friheter til å bryte privatlivets grenser når det gjaldt kvinnelige leietakere. Hun hadde selv erfaring med at en utleier hadde sagt hun kunne være en «prøvekanin», slik at han kunne sjekke ut om fordommer mot «utlendinger» som leietakere var berettiget. Basert på ulike negative erfaringer beskrev noen informanter en slags frykt for boligmarkedet. De så frem til å kunne kjøpe egen bolig for å slippe det de opplevde som skepsis og mistillit i forbindelse med å leie.

Materialet inneholder også beskrivelser av hvordan det å skaffe eiendom til en organisasjon eller forsamling kunne by på utfordringer. Årsaken til slike vanskeligheter som informantene møtte, ble ikke nødvendigvis forklart eller tydeliggjort i situasjonen, og det er vanskelig å vite om det for eksempel var skepsis til muslimer, islam eller mer generelt til religiøsitet som lå til grunn. En informant som hadde forsøkt å finne et sted for en islamsk forening, fortalte om strategier for hvordan han kunne «ufarliggjøre» foreningen i møte med kommunen og det private boligmarkedet. Han ville vektlegge at stedet skulle brukes kulturelt, med dans, tradisjonelle klær eller markering av nasjonaldagen, og til slutt fortelle at det var en islamsk forening som skulle finansiere driften. Informanten mente det var viktig å forklare den kulturelle bruken først, så utleier/selger ville forstå at det var mer enn et sted å be. Denne informanten hadde tydelig inntrykk av at utfordringene var relatert til islam:

Intervjuer: *Tror du det hadde vært annerledes hvis det hadde vært en annen organisasjon eller annen religiøs organisasjon enn en muslimsk?*

Informant: *Det mest objektive svaret ville vært å gjennomføre en undersøkelse. Men det her er min følelse; hadde jeg prøvd å finne lokaler til å drive yogasenter, så hadde det vært så mye*

enkler enn til et muslimsk forsamlingssted. Det ville gjort stedet populært. Vi må bare akseptere at vi må forklare oss ekstra mye.

Informantens aksept av at de må forklare seg «ekstra mye», kan forstås som en internalisering og normalisering av diskriminerende praksiser.

Et siste eksempel er relatert til en muslimsk organisasjon som hadde kjøpt en eiendom som skulle brukes som forsamlingshus. Lokalene var tidligere blitt brukt til utadrettet virksomhet, og det kom ingen innsigelser i forbindelse med nabovarslet kommunen sendte ut. I ettertid av kjøpet engasjerte imidlertid naboer i sameiet seg, og mobiliserte for å stanse bruk av stedet som forsamlingshus. En person med uttalte negative holdninger til muslimer søkte seg til styret og ble sentral for avgjørelsen om at styret i sameiet gikk imot slik bruk av lokalet. Informanten understreket urettferdigheten i styrets fremferd: «Vi trodde styret skulle være nøytralt, de burde ha behandlet oss likeverdig, men de har tatt side og er partisk».

Samlet sett viser materialet hvordan muslimer kan oppleve hindringer i møte med bolig- og eiendomsmarkedet. Delvis dreide det seg om mistillit og skepsis til muslimer som leietakere og naboer, delvis om skepsis til synlig islamsk tilstedeværelse i nabolaget. Også forestillinger knyttet til nasjonal bakgrunn gjorde seg gjeldende. HL-senterets kartlegginger har i en periode over ti år vist den norske befolkningens holdninger til å ha personer med ulik religiøs og nasjonal bakgrunn som naboer (HL-senteret, 2012; Hoffmann & Moe, 2017; Moe, 2022). Studiene har dokumentert en gradvis større toleranse, men siste kartlegging viste at det fremdeles er 22 prosent av befolkningen som ikke ønsker naboskap med muslimer. En enda større andel av befolkningen (32 prosent) er negative til å få somaliere som nabo (Moe, 2022).

2.1.4 Møter med det offentlige Norge

Møter med det offentlige skjer gjennom hele livet. Noen tjenester møter vi på som en del av livsløpet, for eksempel barnehage, skole og helsevesen. Andre

tjenester henvender man seg til en etat for å motta, som NAV eller andre. Det kan også være at man møter en av de offentlige etatene som har en kontrollfunksjon, for eksempel politi eller barnevern. Tidligere forskning har kartlagt utbredelsen av diskriminering i møte med helsevesenet i Norge. I Folkehelseinstituttets Levekårsundersøkelse blant innvandrere fra 2016 var det en relativt liten andel respondenter på landsbasis (7 prosent), som rapporterte om diskriminering i møte med helsevesenet sammenlignet med det som ble rapportert fra andre arenaer (Kjøllestad, 2019, s. 131-132). I en nyere rapport om rasisme og diskriminering i møte med Oslo kommune (Bangstad et al., 2022) var det imidlertid 20 prosent av respondentene som svarte at de «ofte» eller «noen ganger» hadde opplevd diskriminering på bakgrunn av etnisk/nasjonal opprinnelse eller hudfarge i møte med helsevesenet i kommunen. Litt færre, 13 prosent, rapporterte om slike erfaringer på bakgrunn av religiøs tilhørighet. Her vil vi gå inn på informantens erfaring i møte med offentlige tjenestetilbydere, som helsevesen, barnevern og NAV.

TJENESTETILBYDERE

I møter med tjenestetilbydere viser eksemplene hvordan informantens muslimske identitet kan bli et tema selv om det ikke hadde noen relevans for tjenesten som skulle ytes. En kvinnelig informant som selv jobbet i NAV, så utfordringer med hvordan muslimer blir møtt fra innsiden. Informanten jobbet som leder for veiledere til brukere med flyktningebakgrunn, og mente veilederens fordommer, blant annet mot hijab, kunne stå i veien for arbeidet og evnen til å se det fulle potensialet hos brukerne:

Jeg merker på dem hvordan de har feil fokus. De fokuserer hele tiden på det negative ved vedkommende. Jeg er [lederstilling], dvs. at jeg ikke er interessert i om brukeren har dårlige norskkunnskaper, eller om hun har hijab, når hun vil bli bussjåfør. Jeg er interessert i hva som er hennes motivasjon, hva har hun av yrkesbakgrunn og hva har hun av bakgrunn, og hvordan skal vi finne frem. Men de er opptatt av disse stigmaene, og da kan de si: «Er det forenlig å kjøre buss og ha hijab». Åå, hvor kommer dette fra?

Sitatet beskriver et syn på flyktninger der de ikke blir sett som ressurser, og der tilnærmingen i stedet er problemorientert og fordomsfull.

Flere informanter beskrev at deres muslimske identitet fikk overdrevet mye oppmerksomhet, og at deres personlige grenser ikke ble respektert. En informant fortalte om en situasjon der hun i etterkant av en fødsel skulle til konsultasjon på sykehuset for behandling av inkontinens:

Så skulle jeg til en fysioterapeut på sykehuset for å lære mer om knipeøvelser og slike ting. Det første som skjer når jeg kommer inn i rommet er at dama ser helt himmelfallen ut. «Er du muslim?» Ja, svarer jeg. «Muslimer skal gå i sorte klær, hvorfor har du farger på deg?» Hun skulle hele tiden stille spørsmål. «Hvor er mannen din fra?» - Han er norsk. «Men muslim, hvordan ble du det?». Hun kom ikke videre. Jeg gruet meg så til gangen etterpå ...

Til tross for at kvinnens religiøse tilhørighet ikke hadde noen betydning for den helsetjenesten som skulle leveres, opplevde hun at den ble gjort til et stort poeng. Informanten poengterer selv hvordan dette påvirket henne og gjorde at hun gruet seg til fremtidige besøk.

Materialet inneholder også historier om informanter som opplever å ikke bli trodd i møte med helsevesenet og NAV. Noen hadde hatt alvorlige sykdommer, men opplevde at de ble sett som «dramatiske» og overdrivende (se også Eriksen & Sajjad, 2022). En kvinne fortalte at hun hadde fått en allergisk reaksjon på et medikament hun fikk av legen. Da hun ba om en forklaring på hvorfor han ikke ville se nærmere på dette, hadde han vist til at asiater reagerer mer enn andre. Informanten hadde lurt på om dette var genetisk, noe han avkreftet. Det kom frem at han mente asiatiske kvinner kulturelt sett reagerer mer enn andre – altså at de overdriver. Legen ville ikke journalføre kvinnens reaksjon. Flere i rommet reagerte på dette:

Og kvinnene, alle hadde helt enorm sympati og du så på dem at det var «fyfaen» i hele blikket deres og den hvite legen, mannen, du så at han også ble truffet, men han sa bare til slutt « greit, da journalfører jeg det nå, da » så gikk han, og det var det.

Episoden var krevende for kvinnen, som opplevde et skjevt maktforhold i relasjonen til legen, ikke bare basert på at hun var underlegen på formell fagkunnskap, som er vanlig i en pasient/lege-relasjon, men fordi hun møtte fordommer om muslimske, asiatiske kvinner. Informantens påpekning av legens «hvithet» og det faktum at han var mann, understreker et hierarkisk skille knyttet både til hudfarge og kjønn. Eksempellet viser også hvordan hun blir satt i en posisjon der hun måtte argumentere for å få tilgang til den helsehjelpen hun hadde krav på. Hun beskrev støtten fra de andre kvinnene i rommet som avgjørende.

En annen kvinnelig informant med alvorlig sykdomserfaring beskrev også en opplevelse av å ikke bli tatt alvorlig og å bli sett på som dramatisk: «Hvis du er en minoritet og en brun kvinne, så er fordommen 'muslimer overdriver for å få NAV-støtte' [...]. Hvordan skal jeg forklare min sykdom og ikke være dramatiserende?». I tillegg til ideen om at «muslimer overdriver» gjengir skildringen en velkjent fordom om at muslimer snyter på velferdsgoder. Sitatet peker igjen på en kobling mellom kjønn, hudfarge og muslimsk identitet som bakgrunn for diskriminerings erfaringer.

Stubberud et al. (2021) viser hvordan denne type negative erfaringer kan føre til en frykt for fremtidige negative møter, noe som igjen begrenser et handlingsrom. I ytterste konsekvens kan slike erfaringer som våre informanter beskriver, føre til at pasienter med muslimsk bakgrunn ikke får likeverdige helsetjenester, enten fordi deres muslimske identitet får mer fokus enn helseplagene, eller ved at de unnlater å oppsøke helsevesenet for å unngå belastningen slike negative møter fører med seg.

KONTROLLAPPARAT

Møter med offentlige kontrollinstanser, som politi eller barnevern, kan oppleves spesielt vanskelig fordi en grunnleggende maktforskjell ligger som utgangspunkt for relasjonen og fordi situasjonene som fører til slike møter, ofte er konfliktfylte og vanskelige i utgangspunktet. En kvinne fortalte om et møte med politiet fra den første tiden etter at hun var kommet til Norge:

Jeg gikk til UDI på intervju, og mannen fra politiet prøvde å ta av Skulle ta mitt bilde og han bare tok av hijaben med en gang. Jeg var helt ... Det var helt, jeg visste ikke hva jeg skulle gjøre og jeg begynte nesten å gråte. Og mannen min kom og spurte hva som skjedde. Og jeg sa det var bare på grunn av dette intervjuet og sånn, for jeg ønsket ikke å dele med ham. Og jeg visste heller ikke hva ...

Informanten var nyankommet og politimannen fremsto som en del av apparatet som skulle avgjøre hennes fremtid i Norge. Kvinnen opplevde dette som et overgrep, og klarte derfor heller ikke å dele opplevelsen med ektemannen. For informanten var det aldri aktuelt å klage på denne hendelsen, både fordi det var noe hun ønsket å glemme og fordi hun opplevde en maktesløshet som ble forsterket av at hun sto i et avhengighetsforhold til etaten. Hun vurderte det som en risiko at en klage på politimannens adferd kunne ha konsekvenser for hennes mulighet for videre opphold i Norge, ettersom det var samme etat som skulle behandle både klage og oppholdssøknad.

Noen informanter beskrev opplevelser med forskjellsbehandling i passkontrollen. En mannlig konvertitt hadde reagert på hvordan kona hans, som både brukte hijab og var mørk i huden, ble behandlet annerledes enn det han ble, som var etnisk norsk og ikke-synlig muslim:

Hvis jeg reiser sammen med kona er det ofte at jeg opplever at hun blir kontrollert grundigere i passkontrollen, eller tollere kommer og sånne ting, men sånne ting skjer aldri med meg. Hvis vi går tett sammen går vi rett igjennom, hvis vi går hver for oss kan det hende at jeg må komme tilbake og snakke med henne slik at hun blir sluppet av gårde.

Barnevernet er både tjenestetilbyder og kontrollapparat, men de historiene vi finner i vårt materiale fra møter med denne etaten gjelder barnevernet som kontrollør. Det er kanskje en naturlig følge av barnevernets rolle som kontrollinstans for foreldrenes relasjon til barna at det kan oppstå konflikter. De informantene som hadde hatt negative erfaringer med barnevernet fortalte imidlertid om møter med en etat der forutinntatthet knyttet til islam

preget samhandlingen. Dette gjaldt særlig forestillinger om at muslimske mødre er maktesløse og at mennene er undertrykkende. En informant fortalte om hvordan barnevernet møtte familien i en vanskelig situasjon:

Ja, det skjedde en hendelse i hjemmet. Men det ble til en historie om en undertrykkende mann og en fattig mor som ikke hadde råd til å gå fra far og som ikke kan forsvare barna mot far. [...] Konstruksjonen de hadde gjort av oss, som familie, at jeg var kuert og at jeg ikke kunne forsvare barna var veldig stereotypisk muslimsk fortelling som ingen av oss kjente oss igjen i. [...] Hadde jeg skrevet historien fra vårt perspektiv, hadde jeg heller skrevet om foreldre som har slitt med et barn med store atferdsproblemer og depresjoner. Vi trenger hjelp, men det skjønnte vi selv. [...] Det var så dypt krenkende, kjente jeg. Det var virkelig dypt, dypt krenkende. Ikke å bli sett på som en kunnskapsbærende person, og ikke en som vil barnet mitt vel.

Informanten hadde høy utdanning og familien var allerede i kontakt med hjelpeapparat for sønnen, som har flere diagnoser, da bekymringsmeldingen kom. Informanten reagerte ikke primært på at bekymringsmeldingen ble sendt, men på spørsmålene som indikerte at barnevernet mistenkte at hun var kuert av sin mann og uten egen vilje.

En mannlig informant skildret en annen opplevelse. Barna hans hadde vært utsatt for rasistisk motivert vold i skolegården, og var blitt sparket og slått. Han tok dem først til legevakten, som ikke fant synlige skader, og gikk deretter til rektor slik at skolen kunne følge opp hendelsen. Rektor tvilte imidlertid på historien hans og sendte bekymringsmelding til barnevernet: «Så i stedet for å ta tak i de rasistiske problemene på skolen sendte han meg til barnevernet med mistanke om vold i hjemmet på mine fem barn ... At vi har et problem i hjemmet,» fortalte han.

Mannen hadde på dette tidspunktet kort botid i Norge, og opplevde seg maktesløs i møte med et offentlig apparat som han følte var etter ham istedenfor å hjelpe. Informanten forklarte at han opplevde at han ble sett som årsaken til problemet. Selv om erfaringene er ulike, så er det noen mekanismer som går igjen. Det ikke å bli sett på som en kunnskapsbærende person

utgjør en del av dette bildet.

Informanten og barna i det siste eksempelet fikk hjelp til slutt:

Det er en person som ... hun er fantastisk- hun er den eneste som hjalp meg ut av dette. Og på dette tidspunktet var både jeg og kona utrolig medtatt psykisk av det som foregikk. [...] Jeg var engstelig [...] hvis vi skal snakke om tillit hadde jeg under 0 i tillit til de som var rundt [barnevernet, skole osv.]. Jeg var redd for at de kunne komme og ta barna mine.

Kvinnen han viste til, arbeidet med å bistå flyktninger bosatt i Norge. Da hun ble satt på saken, opphørte kontakten med barnevernet og skolen tok tak i barnas situasjon. Saken hadde likevel satt spor hos mannen, som fremdeles ikke stolte på at det offentlige Norge kunne gi ham og hans barn en rettferdig behandling. Mannens erfaringer samsvarer med funn fra rapporten «Invadert og forlatt», som handler om hvordan stereotypene om minoritetsmenn ofte hindrer at de blir sett og får den hjelpen de trenger (Kosuta & Gulli, 2021).

2.1.5 Det offentlige rom

Samtlige informanter hadde erfaringer med blikk og kommentarer fra fremmede i det offentlige rom. Spennvidden i opplevelsene var imidlertid stor, fra ubehagelige blikk til det som kan være straffbare hatefulle ytringer og trusler. Samtidig beskrev mange erfaringer det var vanskelig å sette ord på, eller som de var usikre på hvordan de skulle tolkes. Denne typen «småstikk» er det som beskrives som mikroagresjoner (se f.eks. Pierce, 1995; Sue et al., 2007; Gressgård, 2014; Yael, 2022). Gressgård (2014) beskriver mikroagresjoner som hverdagslige ydmykkelser som markerer et underordningsforhold (s. 17). Det handler om ytringer og handlinger som utpeker og knytter personer til stereotypiske oppfatninger om (historisk) marginaliserte grupper. Nettopp det implisitte og ikke-intensjonelle kan gjøre opplevelser med slike småstikk vanskelige å belegge og forholde seg til.

Noen fortalte at «de merker hvordan folk ser på dem» eller at de hadde opplevd «å bli sett nedlatende på».

En informant beskrev det slik:

Offentlig transport er mer sånn - folk sitter ikke ved siden av deg. Men det preller av, det bryr jeg meg fint lite om, liksom. Eller folk flytter seg når du kommer og du vet ikke hvorfor de gjorde det. Eller folk ser på deg og så snur de seg vekk, også snakker de.

Mikroagresjon kan likevel være skadelig fordi det innebærer stadige ydmykkelser basert på rasialisering (se f.eks. Pierce et al., 1995, s. 281; Andersson, 2022, ss. 132-135). Nedenfor er et sitat fra en kvinne i 30-årene med høy utdanning som beskriver hvordan små hendelser akkumulerer over tid:

Tingen er at du kan forklare bort den hendelsen, du kan forklare bort hendelse B, du kan forklare bort hendelse C du kan forklare bort hendelse D, men så kommer det et tidspunkt når du har opplevd det i over 30 år, og du ser en rød tråd, og du ser at det er en sammenheng der. Det er da du kommer med en konklusjon, men den som kommer inn i historien hører historien for første gang ... men den personen som fortalte historien, har kanskje opplevd det 300 ganger, så de ser en sammenheng.

Noen av fortellingene indikerer også at det eksisterer en generasjonsforskjell der eldre informanter ikke erfarer så mye eller oppfatter opplevelser annerledes enn de yngre, kanskje grunnet en høyere bevissthet hos de yngre. Forskjellen kan også forklares med at eldre generasjoner har høyere toleranse for forskjellsbehandling eller at de har normalisert erfaringene og dermed ikke reagerer på dem. En generasjonsforskjell kan også gjenfinnes i det kvantitative materialet (se 3.1).

Det kvalitative materialet indikerer også en forskjell mellom større og mindre steder. En kvinne som bodde i en mindre bygd med få muslimer, beskrev en slik forskjell der sønnen var mer oppmerksom på blikk fra omgivelsene:

Når det gjelder blikk, så velger jeg å se mye ned når jeg går rundt. Jeg orker ikke å forholde meg til om folk stirrer. Når jeg går med barna mine, særlig den eldste, så synes han det er litt

vanskelig og han pleier å si at folk stirrer. Men jeg synes ikke de stirrer så mye.

Noen informanter beskriver hvordan det kan være enklere å være muslim på større steder fordi det generelt er et større og mer synlig mangfold, flere moskeer og andre tilbud. I eksempelet med rasisme på skolen så vi hvor belastende det opplevdes å bo på et lite sted uten nettverk. Andre beskrev hvordan det er spesifikke områder i byen som oppleves som tryggere soner enn andre. En interessant kommentar kom fra en informant som opplevde at forståelsen for religiøsitet generelt er større på Sørlandet. Hvorvidt negative erfaringer forbundet med en muslimsk identitet forverres i sterkt sekulære samfunnskontekster har vært et tema for forskningen på islam i Europa (se f.eks. Roy, 2007).

Både kvinner og menn i vårt materiale mente at kvinner som bærer hijab opplever mer direkte trakassering/hets fra fremmede enn det menn og kvinner uten hijab gjør. En informant fortalte: «Jeg kom på bussen og [...] satt jeg meg foran henne og da skrek hun: 'Hvorfor sitter du ved siden av meg, gå vekk!'. Så sa jeg til henne, jeg skal ikke gå vekk, hvis det er noen som skal gå vekk, så er det du, eller så sitter jeg her». Denne kvinnen hadde bestemt seg for ikke å finne seg i denne type kommentarer fra fremmede. En annen kvinne fortalte om motsatt reaksjon – en lammende frykt da hun ble utsatt for hatske kommentarer fra en fremmed på Gardermoen:

Så sier han: «Hva faen er det du har på hodet ditt?». Jeg blir helt skremt, jeg vet ikke hva jeg skal si. Jeg blir helt satt ut. Jeg har aldri opplevd det på den måten at de kommer så nærme innpå deg [...] Så går han og setter seg på en benk og derfra sier han: «Ta det av, ta det av!» [...] Jeg ble skjelven, kald i fingrene, nervøs og redd fordi jeg ikke visste hva han hadde gjort om jeg hadde blitt på samme plass og ikke hadde gått videre.

Hendelsen hadde satt spor hos kvinnen, som beskrev en økt nervøsitet og varhet overfor omgivelsene. Flere informanter satte ord på hvordan slike sterke enkeltopplevelser legger seg lag på lag – de akkumuleres – og påvirket dem (se også del 2.3 om konsekvenser).

En mannlig informant fortalte at han gjennom livet hadde opplevd svært mye ubehageligheter knyttet til det å være muslim. Noen av disse opplevelsene hadde skjedd i form av trakassering i det offentlige rom. Han beskrev for eksempel en situasjon en sen kveld på en bensinstasjon:

Midt på natta, jeg sto på en bensinstasjon. De var jo litt fulle da, i køen i bensinstasjon, for å bestille mat, da. Plutselig snur han som står foran meg seg mot meg, ser på meg, så snur han seg tilbake, fordi jeg totalt ignorerte [ham]. Så snur han seg igjen: «Hei, er du på jobb eller?» Jeg sa: «Nei, jeg er ikke på jobb», så ignorerte jeg ham, fordi han hadde aggressiv holdning og jeg tenkte at han bare er ute etter bråk, så jeg overser ham. Plutselig tar han kvelertak på meg, så sier han: «Jeg skal denge deg!» Jeg vet ikke hva som foregikk i hodet hans, det var midt på bensinstasjonen. Så kommer jeg meg løs og sier: «Hva snakker du om, hva er det du vil?». Den dama som var med ham, var også ganske beruset og hun sa: «Drit i han utlendingen der, han er sikkert et resultat av innavl».

Den beskrevne hendelsen illustrerer en form for uprovosert aggressivitet og trakassering, som i dette tilfellet skjedde sent på kvelden og i forbindelse med alkohol. Materialet viser imidlertid eksempler på slik atferd også under andre omstendigheter og på dagtid. Mange informanter uttrykte et ønske om å ta til motmæle, at det var viktig å si fra når slikt skjedde. Et mønster i deler av materialet er likevel at informantene fortalte at de opplever at de bare må «tåle det» når de får kommentarer og blikk, enten fordi kommentarer kommer i form av «humor» eller fordi det skjer i situasjoner der det ofte er litt tøff tone, for eksempel på fotballbanen:

Det er gjennom fotball at du kommer i kontakt med motstanderlaget og det blir noen taklinger og sånn. Og da merket jeg at de kan si ting, «jævla muslim» og «jævla terrorist» og sånn, det er typisk slengord som blir brukt, da.

Å «måtte tåle det» handlet om at dersom man yter motstand, kan det få negative konsekvenser. Det å

«velge» å overhøre eller overse, blir derfor en strategi for selvivaretagelse. Hendelsene «lagres» likevel i kroppen. Dette peker også på en form for definisjonsmakt relatert til hvem som har mulighet til å kreve at andre «må tåle det».

Temaet diskriminering i offentligheten rommet også fortellinger om utsatthet i forbindelse med at informantene hadde hatt offentlige verv. Et eksempel er en mannlig informant som i utgangspunktet sa at han ikke hadde opplevd ubehagelige kommentarer eller lignende knyttet til det å være muslim, men deretter kom på at han gjennom moskeen, der han hadde en sentral posisjon, hadde mottatt flere hatbrev. Det finnes lite forskning i Norge på trakassering som retter seg spesifikt mot personer i kraft av deres rolle i muslimske organisasjoner. I Sverige har imidlertid hatkriminalitet rettet mot moskeer og ansatte i moskeen lenge blitt dokumentert. En rapport som utkom i 2019 viser at dette er vanlige erfaringer (Gardell, 2018).

En annen mannlig informant snakket også om få negative erfaringer, men etter hvert kom det frem at han hadde mottatt drapstrusler for sin deltakelse i offentlige debatter om islam. «Det må man regne med i dagens debattklima», fortalte han. Det at informanter forteller at man må regne med drapstrusler for sitt engasjement, eller at man «glemmer» å ha mottatt hatbrev, kan leses som en normalisering. Omfanget av trakassering, manglende reaksjoner eller støtte fra omgivelsene, flytter grensene for hva man «må tåle» eller forventer at andre må tåle. Det kan også vitne om en manglende tillit til ordensmakten at informantene ikke anmeldte forholdene.

Erfaringene fra det offentlige rom viste også til yringer fra organiserte miljøer, som for eksempel SIAN [Stopp islamiseringen av Norge]. Intervjuene i denne studien ble foretatt på et tidspunkt da det var stor oppmerksomhet rundt organisasjonen. Flere informanter viste til koranbrenningen og beskrev en generell negativ utvikling i Norge og brukte SIAN som eksempel på denne utviklingen.

SIANs demonstrasjoner gjør at sterkt negative holdninger til muslimer blir mer synlig og mer nærværende for flere av informantene. Det påvirker deres sikkerhet, som en informant beskriver:

Jeg er redd for barna mine i fremtiden, jeg tør ikke sende barna alene, før gikk de alene, det er

faktisk en fin moské borti der, de går, det er ca. 10 minutter å gå. De går borti her og moskeen på kveldstid, la oss si fra fem til halv sju, men nå tør jeg ikke lenger. Jeg opplever ham [lederen av SIAN] skikkelig truende, bare ikke for min del, men for videre, for barna og fremtid.

Informanten hadde hatt nærkontakt med holdningene til miljøet rundt SIAN, og dette gjorde ham utrygg. En slik utrygghet i det offentlig rom legger strenge begrensninger på egen bevegelsesfrihet. Som en følge av en slik utvikling ga noen informanter, som vi ser i sitatet over, uttrykk for en bekymring for fremtiden og den situasjon som vil møte barna.

2.1.6 Mediefremstillinger som erfaring

Møter med fordommer rettet mot muslimer som gruppe kan oppleves som et personlig møte med fordommer og diskriminering. Sosiolog Mirjam Nadim har dokumentert hvordan unge muslimer opplever å lese rasistiske kommentarer rettet mot muslimer på nettet. Eksklusjonserfaringer på nettet er en dagligdags erfaring for svært mange, skriver hun (Nadim 2022, ss. 333–334). På et vis skaper nettets karakter en form for beskyttende distanse – du kan klikke deg videre. Samtidig skaper mengden av yringer en form for oppgitthet hos den enkelte og i noen tilfeller frykt. Noen av Nadims informanter rister det av seg, og ser erfaringen som mindre alvorlig enn et personlig møte med hets, mens andre frykter at det de ser på nettet reflekterer «samfunnets sanne ansikt» fordi man her tør å si det man egentlig mener om muslimer. Mediene er, som vi skal se i kapittel 3, en viktig faktor i muslimers forklaringer på hvorfor det er utbredte negative forestillinger om islam/muslimer.

Noen informanter i denne studien opplevde at en overveiende negativ representasjon av muslimer i mediene påvirket dem i hverdagen. Den negative vinklingen i mediene relaterte seg blant annet til fremstillinger av terror eller internasjonale hendelser, som den politiske situasjonen i muslimske land. Deres erfaringer kan støttes av medieforskning som

konkluderer med at islam rangeres mer negativt i mediene enn andre livssyn. For eksempel viser Abdel-Fadil og Lund (2018) at offentlige samtaler om islam i Norden preges av en dikotomi mellom «god» og «dårlig» religion. Slik blir den offentlige samtalen om islam fastlåst i en dynamikk der islam som «dårlig religion» (kvinneundertrykkende, voldelig, bakstrevsk), er referansepunktet som skal motbevises.

Informantene i denne studien hadde imidlertid ulike syn på hvordan islam ble fremstilt i mediene og hvordan utviklingen i Norge ser ut. Noen mente mediebildet av islam og holdningene til muslimer gikk i retning av økt inkludering og mer nyanserte syn, andre mente hovedintrykket fremdeles var negativt. En av informantene, en kvinne med pakistansk bakgrunn, satte ord på betydningen av mediefremstillinger:

Det kommer an på hva som er i mediene. Hvis det er noe i mediene som er negativt, så opplever jeg at det påvirker min hverdag. Og det kan være på trikken, når du er ute i det offentlige, da blir det reaksjoner. Da blir det sånn stygge blikk, da blir det sånn at folk holder avstand. Og dette her er ikke noe som jeg innbiller meg [...]. Min identitet som muslim og hvordan det oppleves er ofte knyttet til mediene.

Sitatet viser hvordan mediebildet kan ha en sammenheng med negative erfaringer og mikroagresjoner i offentlige rom, og at det igjen påvirker informantens selvbilde og identitet. Andre beskrev hvordan samtaler på arbeidsplassen endret seg i lys av negativ omtale av muslimer i mediene. Informantene beskrev en «motstand fra offentligheten» knyttet til det å være muslim, en opplevelse av at man må forsvare islam og bli ansvarliggjort for andre muslimers handlinger. Noen informanter beskrev en opplevelse av at det er mindre trygt å bevege seg i offentlige rom i kjølvannet av større negative hendelser:

Ja, jeg føler meg som at, sånn at du er ikke velkommen, du er uønsket og en farlig person som er i samfunnet. Det vil si sånn at det er ikke trygt å gå for eksempel på byen hvis andre som har muslimsk bakgrunn har gjort et eller annet feil.

Sitatet viser hvordan dynamikken der enkeltpersoners handlinger sees som betegnende for en hel gruppe, kan ha en begrensende effekt på individnivå. Enkelte av våre informanter beskrev hvordan de forsøkte å være den «beste versjonen av seg selv». De var opptatt av ikke å bekrefte et mediebilde, og redde for at andre ville tenke «sånn er muslimer» hvis de gjorde noe feil.

Kommentarfelt bidrar til å synliggjøre negative holdninger til muslimer. Informantene i denne studien viste til svært nedsettende omtale av muslimer, for eksempel som skadedyr eller voldtektsmenn. Til forskjell fra det mer sammensatte inntrykket mange hadde av de redigerte nyhetsmediene, var det ingen referanser til positiv utvikling i kommentarfeltene. En mannlig informant beskrev hvordan han tidligere kunne diskutere politikk og engasjere seg i nettdebatter, men at han ikke gjorde det lenger fordi han var lei av kommentarer som definerte ham ut av det norske fellesskapet: «Hvorfor er du her? Norge er et kristent land, flytt tilbake til der du er fra», var eksempler på kommentarer han hadde fått. Eksemplet viser hvordan mediene ikke bare er en arena for hets rettet mot muslimer som gruppe, men også for direkte trakassering og hatefulle ytringer rettet mot individer.

Kommentarer i sosiale medier er like fullt sjeldent rettet direkte mot den som leser dem, tvert imot er det et kjennetegn ved digitale medier at de når bredt – og rammer bredt. Abdel-Fadil (2018, 2019) viser hvordan sosiale medier brukes for å emosjonelt trigge og terge ulike sosiale aktører. En informant beskrev en opplevelse av å være «tilskuer» og den påvirkning dette for eksempel kan ha på de unge:

Folk tenker ikke at, nå er det så mye ting på Facebook og på nettet da, at det er også muslimer som leser det og som blir såret av det og det er barn som leser og ser på dette her. Det skaper en usikkerhet i de unge da, unger er redde for å være seg selv og redde for å vise sin identitet.

Forskning har vist at det er en relativt liten gruppe personer i befolkningen som helhet som er sterkt engasjert i kommentarfelt. Fladmoe et al. (2021) fant at aktive nettdebattanter (de som ytrer seg minst ukentlig på nettet), utgjør om lag 6 prosent av den

voksne befolkningen (s. 80).¹⁰ Samtidig viser Abdel-Fadils etnografiske forskning (2018) hvordan et lite knippe mennesker kan stå bak en enorm produksjon av muslimfiendtlig hets på Facebook, tiltrekke seg mange tusen følgere, samt prege den offentlige samtalen om islam. Kasahara et al. (2022) fant en lignende tendens i sin ferske kvantitative delstudie om kartlegging av hatefulle ytringer og diskriminering av muslimer i sosiale medier; 10 prosent av de mest aktive Facebook-profilene sto for om lag 45 prosent av de muslimfiendtlige postene.

Med hensyn til positiv utvikling i mediene var NRKs program «Festen etter fasten» om eid-feiringen og TV-serien Skam (der en av hovedkarakterer er muslim og bruker hijab) eksempler som ble trukket frem av informantene i vår studie. Flere informanter understreker viktigheten av representasjon. En informant beskrev hvordan medieoppmerksomhet om fasting hadde bidratt til å endre situasjonen på arbeidsplassen:

Jeg har bodd 25 år i Norge, for første gang i år så har jeg kjent meg litt mer inkludert når det gjelder fasting, fordi VG og store medier har begynt å sette søkelys på hva ramadan er og hva muslimer gjør da, hva faste er, og enkle videosnutter på hvordan bryter man fasten osv. Det blir merkbart, for alle på jobb vet at jeg drikker mye kaffe hvert år har det blitt kommentert når jeg slutter å gjøre det i en måned, men i år så kunne jeg jo bare si rett ut at det er fastemåned og jeg faster.

Andre eksempler var knyttet til fremveksten av muslimske stemmer blant norske forfattere, eller konkrete enkeltpersoner, for eksempel at stortingspresidenten er muslim. Noen relaterte til sportsnyheter: «Nå er det muslimske gutter og jenter som driver idrett på elitenivå, liksom,» uttalte en av informantene fornøyd. Slike enkeltpersoner som får oppmerksomhet kan ha stor betydning for den generelle opplevelsen av mediebildet, og bidra til et mer nyansert og helhetlig bilde av hva det vil si å være

muslim. Bedre representasjon bidrar også til en mer virkelighetsnær fremstilling av hvem som faktisk utgjør befolkningen i Norge.

Mens økt tilstedeværelse av muslimer i mediene også ble omtalt som positivt, var inntrykket av en skjev medievinling delvis relatert til det noen opplevde som unødvendig påpekning av muslimsk identitet:

Et eksempel er når en mann som er muslim og som kanskje har bakgrunn fra Pakistan som gjør noe galt så blir han presentert som «den norsk-pakistanske mannen» i nyhetene. Og på et eller annet vis så nevnes det også at han er muslim.

Påstanden om at mediene kun løfter frem den muslimske identiteten i negative saker, var vanlig i den kvantitative undersøkelsen (se analysen av de åpne svarene i kapittel 3). Andre informanter problematiserte positive representasjoner av muslimer. En informant påpekte at det er først når man lykkes at man blir anerkjent som norsk: «Norske Muhammed scoret, mens muslimske Muhammed bommet». En variant av dette er opplevelsen av å være «unntaket som bekrefter regelen». En informant som selv hadde vært synlig i offentligheten, beskrev en kombinasjon av positive tilbakemeldinger og det å bli sett på som et unntak: «Dere er ikke som de andre». Ved å definere suksess som unntak bekreftes en uforenelighet mellom «det norske» og «det muslimske»

2.2 Mønstre i diskrimineringserfaringene

I dette kapittelet skal vi se nærmere på noen mønstre som går igjen i materialet og plassere disse innenfor noen overordnede analytiske kategorier. Vi vil

¹⁰ Forskerne fant også at det blant de aktive nettdebattantene var en overvekt av godt voksne menn med lang utdanning (s. 82). Annen forskning basert på intervjuer med personer som er særlig aktive i de mest opphetede nettdebattene viser et skille mellom grenseoverskridende meningsinnhold, som utfordrer normer for hva det er akseptabelt å ytre, og grenseoverskridende språkbruk, som utfordrer normer for hvordan det er akseptabelt å ordlegge seg (Nadim & Torbjørnsrud, 2021, s. 95).

identifisere noen faktorer som forsterker utsatthet for diskriminerende handlinger (som synlige markører på identitet), og underliggende mekanismer i diskriminering mer generelt, som generalisering, stereotypisering, undervurdering og invadering.

2.2.1 Synlighet I – Hijab

Materialet fra denne studien viser hvordan det å være en synlig minoritet spiller en rolle for diskrimineringserfaringer. Som vist til i kapittel 2.1 var referanser til hijab som en synlig markør på muslimskhet, noe som gikk igjen i fortellingene, uavhengig av situasjon og sted.¹¹ Det ble gitt ulike forklaringer på dette, men det ser ut til at hijab både representerer noe negativt i seg selv og noe som overskygger andre sider ved kvinnen. Basert på våre informanters erfaringer utgjør hijab i større grad enn andre markører, som for eksempel hudfarge og utenlandskklingende navn, en avgjørende form for synlighet.

Flere av de mannlige informantene i denne studien nevnte både kjønn og synlighet som årsak til at kvinner er særlig utsatt. Noen fremhevet at de i mindre grad enn kvinner signaliserte at de er muslimer. En av de mannlige informantene som hverken hadde skjegg eller mørk hud, mente at dette var grunnen til at han ikke hadde erfaringer med ubehageligheter i det offentlige rom. Informanten hadde bakgrunn fra Sør-Øst-Europa og kunne passere som hvit, omgivelsene definerte ham hverken som innvanderer eller muslim. Ulike situasjoner kunne imidlertid gjøre at hans muslimske identitet ble tydelig, og igjen sto kvinners hodeplagg sentralt:

For eksempel hvis jeg går med min bestemor og hun har på hijab [...] så føler jeg på en måte at jeg får «blikket», hvis du skjønner. Det kan godt være at de ikke har dårlige hensikter, men at det er noe som skjer automatisk på grunn av at hun har på seg hijab og er muslim. Men jeg føler på

en måte at liksom de ser på det som noe galt da, skjønner du? De ser på det som at, de ser ned på det og det plager meg litt, egentlig.

Det at han kobles til bestemoren, som bærer hijab, gjør ham synlig som muslim, og det gjør noe med hans egen opplevelse av bevegelse i det offentlige rom. Noen av mennene i studien ga uttrykk for at de var glade for at kona ikke bar hijab, fordi det ville kunne medføre ubehageligheter for henne. Kvinnens synlighet har derfor ikke bare konsekvenser for den som bærer hodeplagg, men også for hele familien, i alle fall i mindre lokalsamfunn. Dersom kvinnen bærer hijab, blir hele familien synlige muslimer.

Som vi så i forrige kapittel, hadde noen informanter blitt rådet til ikke å ha bilde der de bærer hijab når de søker jobb. Hijaben ser ut til å aksentuere en hel rekke assosiasjoner til etablerte fordomsfulle forestillinger om muslimer, som klistres på arbeidssøkeren. Som en følge av slike forestillinger opplevde informanter med hijab at de ble forhindret fra å presentere sin kunnskap og erfaring. Deres synlighet som muslim usynliggjorde dem som kompetente individer.

En kvinne som hadde arbeidet med lederutvikling i en stor offentlig etat, fortalte om et møte med en kollega hun hadde veiledet mange timer over telefon. Hun møtte opp på hans kontor til avtalt tid, og han så opp og lurte på hvem hun var. Før hun fikk svart, spurte han om hun var en av de nye lærlingene. Hun forklarte at de hadde en avtale, og det gikk opp for ham at dette var kvinnen han har hatt mange lange samtaler med på telefon:

Hele det møtet var et helvete, for han satt bare og måpte ... du vet når du... jeg har opplevd det så mange ganger.. Jeg sitter og prater og folk klarer ikke bli ferdig med det sjalet... skjønner du...? Og det er ikke noe vondt, men det er uproft og det er noe med at vi burde ha kommet lenger.

Eksemplet er en illustrasjon på synlighetens betydning

¹¹ I forbindelse med arbeidet med utstillingen U/synlig – hverdagsrasisme i Norge ved HL-Senteret samlet kuratorene inn nærmere seksti fortellinger om hverdagsrasisme. Mennesker med ulik minoritetsbakgrunn ble spurt om hva de trodde var årsaken til det de hadde opplevd. De aller fleste brukte ordet synlig i sine svar – enten ved å referere til hudfarge, navn eller klesplagg. Ofte ble synligheten forklart som resultat av flere identiteter i sammenheng: «som kvinne med asiatiske utseende opplever jeg ofte seksualiserte tilnærminger», «å ha mørk hud og å bære hijab er liksom ikke den beste kombinasjonen», er to representative eksempler.

- og særlig hijabens sådan. Synet av hijaben så ut til å bryte med det han hittil hadde lært seg om kvinnens kompetanse, og hans umiddelbare antakelse var at hun var en ansatt i en lavere posisjon. På bakgrunn av kvinnens beskrivelse er det rimelig å anta at hijaben bidro til en deklassering. Informantens beskrivelse av hvordan kunden ikke klarte å «komme over» hijaben gjennom hele møtet, tyder på at stereotypien om muslimske kvinner stakk dypt.

Flere av informantene hadde både erfaringer med å bære hijab, og med i perioder å ha gått uten. De kunne fortelle om hvordan de ble møtt på to ulike måter av omgivelsene. Dette var særlig synlig for majoritetskvinner som hadde konvertert, da de ikke har erfaring med diskriminering på bakgrunn av hudfarge tidligere. En av informantene hadde jobbet for en familie over flere år. Da hun konverterte til islam og siden kom med hijab til huset, valgte de å si henne opp:

De var alltid fornøyde. Jeg hadde vært muslim i et halvt år, og så kom jeg med hijaben siste gang jeg var der da, og da fikk jeg ikke lov å komme inn når jeg kom inn i stua. Det var bare å dra, de kunne ikke ha en muslim i hus, så enten måtte jeg gå eller ta av meg hijaben.

Sitatet viser at informanten hadde vært religiøs i et halvt år uten at de visste det, og at det ikke hadde noe påvirkning på arbeidsforholdet. Det var først da det ble synlig og de forsto at hun var muslim at det ble et problem, og den direkte årsaken til avskjeden. Her ser vi igjen hvordan det er synlige markører som gjør at stereotyper klistres på kvinnene.

Omkostningen ved å bære hodeplagget hadde noen ganger medført at informanter i denne studien valgte å ta det av. Synlighet var med andre ord ikke bare en årsak til diskriminering, men det å viske den ut var også en gjenkjent strategi for å unngå diskriminering. Det er imidlertid en strategi som også kan komme med omkostninger. En kvinne fortalte om en helt ny inkludering og anerkjennelse på arbeidsplassen etter at hun valgte å ta av seg hodeplagget. Relasjonen til mennesker hun hadde arbeidet med i mange år, endret seg:

For drømmen er jo at du glir inn ikke sant for det det krever minst. For vi har ikke gjort annet enn å skille oss ut, ikke sant? Og det er også sånn apropos å ta av seg sjalet [...] Jeg har ofte tenkt på det, var det det som måtte til for at jeg skulle endelig forfremmes --- plutselig? Men det er provoserende, for du vet hva det har kostet deg og hvor mye det har betydd at du har det på hodet, hvor mye det har hatt å si når du står på ledermøte og skal legge fram en sak for så å stå uten. Altså, dette er samme sted jeg har jobbet i så mange år - og jeg merker så stor forskjell. [...] Jeg håpet at det ikke skulle være så tydelig, særlig fordi det var de samme menneskene, skjønner du? [...] Plutselig kunne de bånd med meg.

Informanten opplevde at hijaben hadde holdt henne tilbake karrieremessig, med den ble utdannelse og mange års arbeidserfaring usynliggjort av medarbeidere og ledere. Forestillingen om hennes sosiale klasse og rang på arbeidsplassen endret seg ved å fjerne hijaben som religiøs markør. En annen informant beskrev en form for «allergi» mot religion i storsamfunnet:

Hvis du viser tydelig religiøs identitet eller praktisering, så har jo storsamfunnet allergi, ikke bare på muslimer, men på tro generelt, så for relasjoner så har jeg sett meg nødt til å ikke vise det. Her er det jo en form for tvang. Sosial tvang, sånn negativ sosial kontroll mot det å være muslim i samfunnet.

Beskrivelsen viser både hvordan informanten følte et press om å skjule sin muslimske identitet så vel som en form for sosial kontroll fra storsamfunnet.

Hijab har i økende grad blitt forstått som et emblematiske symbol på islam (Lövheim & Lied, 2018) og som en ideologisk markør på kvinners undertrykkelse (Abu-Lughod, 2013; Abdel-Fadil & Lund, 2018). Hijaben kan også sees som en form for kroppslig utvidelse, det vil si som sammenlignbar med de fenotypiske trekkene vi vet ligger til grunn for erfaringer med rasisme (som hudfarge, ansiktsform og hår). I en analyse av hijaben som et fenotypisk trekk peker Ali Murat Yel på hvordan et av hovedargumentene mot hijab bestod i at kvinner ble usynliggjort i det offentlige rom, de er frie i sitt hjem,

men fratas synlighet i offentligheten, lød argumentet (Yel, 2022). Dette har snudd; kvinner med hijab trer frem som synlige i kraft av å bære en bestemt identitet snarere enn å falle i skyggen av den. I flere sammenhenger har offentlige debatter dreid seg om hijaben som et tegn på en ideologi som kan true det norske samfunnet (Abdel-Fadil, 2023). Erfaringsfortellingene i vår studie tyder på at det blant annet er dette kvinnene opplever: å bli synliggjort som en trussel og en provokasjon og usynliggjort som kompetente individer. På bakgrunn av denne gjennomgangen synes det rimelig å konkludere med at hijaben får den samme type funksjon som fenotypiske trekk kan ha, den trigger hendelser som fører til erfaringer med diskriminering og ekskludering.

2.2.2. Synlighet II – Hudfarge og kjønn

Mannens synlighet som muslim er i Norge først og fremst knyttet til hudfarge. Vi så i et tidligere eksempel hvordan en ung, lyshudet mann kunne passere som «hvit» når han beveget seg alene, men følte ubehaget i blikkene han fikk når han gikk sammen med sin bestemor som bærer hijab.

Flere informanter gjør koblinger til forestillinger om muslimske menn som undertrykkende og voldtektsmenn. En kvinne fortalte for eksempel om e-poster en overordnet på hennes arbeidsplass hadde sendt rundt til de ansatte via jobbmailen: «Sjefen sender en meme til ansatte med bilde av en blond dame med bare bryst og tatovering av en gris på brystene og teksten 'Endelig har norske kvinner funnet ut hvordan de skal beskytte seg fra å bli voldtatt'». E-posten berørte både kjønn og religion: Den seksualiserer kvinnekroppen og stigmatiserer muslimske som overgripere.

Det var også fortellinger om at informanter selv hadde opplevd å bli assosiert med kriminalitet og – i mindre grad – at de var blitt utsatt for voldelige angrep. I et av gruppeintervjuene fortalte en mann at han, da han hadde kjøpt seg en fin bil i ung alder, ofte måtte

rulle ned vinduet og forklare seg for politiet. Slik han så det, var det hans synlighet som innvandrere fra Pakistan som var årsaken til at han ble lest som mindre ærlig og «for fattig for å eie den bilen». I det samme gruppeintervjuet pekte en annen ung mann på skjegget sitt og sa at han «så ut som en islamist». Han mente det var hans synlighet som muslim som var årsaken til at han stadig blir stoppet og sjekket av politiet når han beveger seg rundt T-baneområdet i bydelen der han bor. Det hører med til hans historie at han så positivt på politiets tilstedeværelse med tanke på bekjempelse av kriminalitet, men reagerte på det han mente var diskriminerende kontroller. Vi vet fra andre studier og annen dokumentasjon at det å bli stoppet uten grunn er en erfaring mange med minoritetsbakgrunn har, og at dette ofte er knyttet til en kombinasjon av å være mann og ha mørk hudfarge (Solhjell, 2022).¹²

Det er flere eksempler på at synlighet er viktig for diskrimineringserfaringer blant menn også i vår studie. I kapittel 2 har vi for eksempel gjengitt en manns fortelling om å bli trakassert en kveld han sto på en bensinstasjon. Dette skjedde helt uten forvarsel og det var lite annet enn mannens synlighet som mørkhudet som kan forklare volden han ble utsatt for.

2.2.3 Undervurdering

Som vist er opplevelsen av å bli undervurdert eller redusert til en stereotypi gjennomgående i materialet. Undervurdering som erfaring ble ofte beskrevet som resultat av subtile hint eller situasjoner som informantene opplevde belastende. En kvinne beskrev det slik:

Det var ikke en spesiell grunn. Det var små stikk, da, det symboliserte ett eller annet. Det betydde noen ting. Da jeg skulle hente barna mine fra barnehagen, ikke sant, så var det en automatikk at jeg ikke kunne norsk. Så de ansatte snakket til meg med armer og store bokstaver og sånn. Du fikk ikke lov til å være deg selv.

¹² I intervjuet materialet bak utstillingen U/synlig hverdagsrasisme i Norge var «tilfeldige kontroller» noe som preget flere av fortellingene til mannlige informanter som ikke kunne passere som hvite. De opplevde dette som mistenkeliggjøring basert på hudfarge.

En informant som var ansatt ved et universitet, beskrev strategier for å unngå undervurdering:

Jeg har raskt et behov for å fortelle folk hva jeg jobber med [...] fordi jeg kjenner at jeg blir undervurdert per automatikk. Jeg går gjerne rundt med universitetskortet sånn ubevisst [...] i møte med andre foreldre eller nye mennesker som jeg skal ha noe med å gjøre. Så kjenner jeg at det gjør at samtalen etterpå blir på et riktig nivå. At ikke jeg blir undervurdert eller blir forstått på som uinteressant, uviktig på en måte. Ja, det gjør virkelig noe med mennesket. Ja, da synes de plutselig det er spennende å skulle høre mer om det da. Det tar også litt fokuset vekk fra religionsgreiene.

Sitatet viser i hvor stor grad det å trekke frem en tydelig markør på sosial klasse, herunder jobb og utdanningsnivå, kan henge sammen med det å bli behandlet likeverdig. Denne kvinnen beskrev en nærmest automatisk nedvurdering, og hvordan hun etter mange slike erfaringer regnet med at hennes religiøse identitet var det folk først la merke til. Hun hadde derfor utviklet strategier der universitetskortet fungerte som en døråpner for et mer helhetlig bilde av henne og hennes kompetanse. Fortellingen sier noe om hvordan fordommer begrenser konstruktive og likeverdige møter mellom mennesker.

En kvinne beskrev en lignende erfaring der folk var uinteressert i henne så lenge de kun så hennes muslimske identitet. Hun beskrev hvordan dette endret seg når det kommer frem at hun har en doktorgrad: «Så plutselig endres helt måten folk ser meg på». Som vi så i kapittelet om synlighet og hijab, er erfaringer der (muslimsk) religiøsitet blir sett på som ekvivalent med manglende intellektuell kapasitet, tydelig i denne studien.

Enkelte fortellinger om lave forventninger gjaldt opplevelser i barndommen og råd knyttet til skole- eller utdanningsvalg. En mannlig informant husket en rådgiver på videregående som hadde ledd da han i forbindelse med søknad til høyere studier hadde sagt at han ville bli tannlege. Tidligere, mens han enda gikk på ungdomsskolen, hadde en lærer fortalt ham at han burde søke på yrkesfag, enda dette sto i strid med hans drøm om tannlegestudier. Informanten gjennomførte

imidlertid planene sine, og er i dag tannlege.

Erfaringene viser hvordan informantene opplevde å bli definert ut fra en stereotypisk oppfatning av hva muslimske kvinner og menn er, og at en del av dette bildet handler om deklassering av muslimer til en lavere sosial klasse og som mindre kompetente.

2.2.4 Ikke å bli trodd

Sammen med erfaringer med diskriminering eller møte med fordommer, følger ofte det å ikke bli trodd. En typisk erfaring blant våre informanter var å bli møtt med skepsis når de fortalte om negative opplevelser. Blant informantene som hadde forsøkt å gå videre med en klage og si ifra, beskrev noen en erfaring av at dette ikke nytter. En kvinne hadde opplevd trakassering fra en leder, og hadde skriftlig bevis:

Jeg forsøkte å søke råd hos verneombud og andre på jobben. Jeg ble rådet til å ikke å fremsette klage, og ikke lage trøbbel for meg selv, fordi det kan få konsekvenser og ødelegge videre karriere. Jeg ønsket å løfte det opp fra individnivå og vise det systemiske, men fikk ikke støtte.

Hun forsøker derfor bare å legge det bak seg, men trakasseringen begynte igjen:

Han begynte å sende meg trakasserende e-poster selv om jeg ikke jobbet for ham. Jeg videresendte e-postene han sendte meg fra jobb-mailen, til øverste sjef. Men det skjedde absolutt ingenting. Det var systemsvikt. Jeg fikk ingen respons. Så da har jeg mista troa på at man skal si fra. Det var utrolig skuffende.

Slik avvising, som vi kommer tilbake til i kapittelet om konsekvenser, skaper mistillit og kan medføre at man mister troen på at det nytter å si fra. Flere av informantene fortalte om en slitasje som følge av at deres virkelighetsforståelse stadig var blitt satt spørsmålsteget ved.

Opplevelsen av å ikke bli møtt på en ivaretagende

måte når man tar opp opplevelser med diskriminering, er altså et tydelig mønster i vårt materiale. Forsøk på å ta opp slike opplevelser endte blant annet opp med diskusjoner om intensjon – om det var avsenders intensjon å diskriminere. Slik flyttes fokuset fra erfaringen til hva den som handlet egentlig mente. Den som erfarte noe, mister dermed definisjonsmakten over opplevelsen. Usikkerheten dette skaper ble drøftet av flere informanter:

Du føler ok, er jeg oversensitiv nå? [...] Jeg pleier å si at jeg foretrekker den som kaller meg for en jævla muslim, fordi alle forstår at det ikke er bra. [...] Man snakker alltid om: Nei, jeg er ikke rasist, nordmenn er ikke rasister, selv nynazister innrømmer ikke at de er rasister, så jeg lurer på hvem er rasist da? Jeg lurer om noen virkelig tror at noen sier at: «Jeg liker ikke deg fordi du er svarting, fordi du er muslim, og jeg liker ikke muslimer og jeg er rasist»? Det er jo ingen som sier det, det er ingen som sier det.

Informanten peker på hvordan rasisme er sosialt sanksjonert i samfunnet. På den ene siden kan det hindre en del eksplisitte ytringer, men det at ingen innrømmer at de selv kan ha slike holdninger eller at det er utbredt, gjør også at erfaringer lettere kan underkjennes av omgivelsene.

Vi har pekt på hvor viktig gode rutiner på en arbeids- eller studieplass kan være for konsekvensene av en negativ erfaring. At omgivelsene reagerer, kan også gi trygghet i form av en bekreftelse på at det ikke er en selv som feiltolker eller overdriver. En kvinnelig informant som brukte hijab og jobbet i en skranke, opplevde at en kunde ikke ville gå til henne for å bli betjent, i stedet gikk vedkommende til informantens kollega. Kollegaen satte senere ord på hendelsen ved å definere det som «hverdagsrasisme». For informanten var det viktig at en annen bekreftet tolkningen av en ubehagelig erfaring: «Jeg tenker at hvis hun skjønte at det var rasisme, så er det det». Det betydde noe at det var en kollega som bekreftet informantens forståelse av situasjonen og dermed at det ikke var hun som var «rar» eller spesielt «lettkrenket». Støtten gjorde også at ansvaret for ubehaget ble flyttet over på den som kom med kommentaren og dessuten på arbeidsgiveren, istedenfor å være noe informanten måtte bære på alene.

2.2.5 Invadering

Grenseoverskridende adferd er en del av rasismens univers fordi rasisme krenker et menneskes integritet og verdighet. Men også i de mer subtile variantene av diskriminering inngår grenseoverskridelse som en mekanisme – opplevelsen av at en privat grense ikke respekteres inngår som tydelig element i flere av erfaringsfortellingene i denne studien. Det er kjent fra forskning at en minoritetstilhørighet kan gjøre omgivelsene grenseløse i sine antakelser om hva det er naturlig å lede samtalen inn på. Noen eksempler er LHBT-personer som får spørsmål fra fremmede om den høyst personlige komme-ut historien, oppvekst og foreldres reaksjoner, eller personer med nedsatt funksjonsevne som får spørsmål om hvordan de kan ha et seksualliv (se f.eks. Remme, 2017)

Informantene i denne studien fortalte at deres religiøse tilhørighet har ført til nærgående spørsmål og kommentarer. Et eksempel kom fra en informant som arbeidet som lege og skulle gi vaksine til en pasient. Pasienten begynte raskt å spørre om private forhold:

Jeg spurte [pasienten] om hun var allergisk mot noe, du vet, rutinespørsmål. Og så plutselig så spør hun meg om jeg har bestemmelsesrett hjemme. Jeg sa, «selvfølgelig kan jeg bestemme hjemme», og fortsetter å stille spørsmål relatert til vaksinen. Hun fortsetter å spørre meg om veldig spesielle ting om hvordan jeg hadde det hjemme. Det var en dårlig erfaring, faktisk.

Det var særlig kvinnelige informanter som reagerte på at grensene for privatliv ofte synes å opphøre – at ukjente tillot seg å trå over grenser for vanlig sosial omgang ved å stille private spørsmål. Det var ikke nødvendigvis slik at alle spørsmålene i seg selv var problematiske, men den store mengden av spørsmål eller måten de ble stilt på, var ubehagelig. Nedenfor gir en informant et eksempel fra voksenopplæringen:

I løpet av ramadan har læreren spurt meg hele tiden: «Hvorfor faster du, hvorfor drikker du ikke vann» osv. osv. Så jeg trives ikke i timene, for det er så mye spørsmål. [...] Det er sånn at når du spør for å få vite, for å få svar, fordi man er

nysgjerrig ... du forstår det på tonen den andre har, men når du spør med nedlatende tone, så forstår du det også, ikke sant? [...] Hver dag spurte hun meg hvorfor jeg fastet og hvorfor jeg ikke kunne drikke vann.

Kvinnen mente at læreren ville få frem at hun var presset av en mann eller andre rundt henne til å gjøre ting hun ikke ville. Informanten ønsket å ha et vanlig lærer/elev forhold, men disse stadige spørsmålene kom i veien for undervisningen. Eksemplene viser at opplevelsen av å bli invadert også handler om at spørsmålene som stilles er insinuerende, de søker etter bekreftelse på at bestemte fordommer om muslimer stemmer.

Utbredelsen av antimuslimske fordommer synes å virke legitimerende for å stille invaderende spørsmål av typen vi har vist til tidligere. Når mennesker blir redusert til stereotyper, mister man også det menneskelige av syne, og grensene for hva som er akseptabelt, flyttes.

En informant som var blitt religiøs i voksen alder og da hadde begynt å bruke hijab, beskrev en situasjon med en veileder hun hadde hatt i praksisdelen av studiet sitt:

Da var det sånn at han ofte stilte rare spørsmål i jobb-tiden: «Er du omskåret, hvordan er det å være muslim, er det ikke vondt å omskjære seg, hvordan er sexlivet ditt?» Altså, han kom med sånne, hver eneste dag kom han med nedtrykkende uttalelser om muslimske jenter og muslimske miljøer: «Ja, hvordan er det med mannen din, da?» sånne private spørsmål. Jeg orket dessverre ikke mer, så jeg sluttet og gikk aldri tilbake til skolen. Tok ikke eksamen engang.

Informanten gav opp og startet på en ny studieretning. I ettertid har hun angret på at hun ikke stod opp for seg selv, men begrunnet det med at hun var ung, i begynnelsen av 20-årene, og ikke klarte det der og da. En annen informant i samme aldersgruppe sluttet også i praksisplass og på studiene fordi hun opplevde at hun fikk mye negativ oppmerksomhet. Møtet med fordommer hadde altså fått direkte konsekvenser for viktige livsavgjørrelser.

Invadering ble også tematisert opp mot mediernes dekning av islam. I det følgende sitatet ser vi hvordan

offentlighetens fokusering på islam oppleves invaderende på et personlig plan:

Religion er en privatsak, det har ikke noe med offentligheten å gjøre. Min relasjon til religion og Gud er opp til meg. Så blir det gjort til en offentlig sak også betyr det noe annet enn det betyr for meg selv. Jeg synes det er utrolig uheldig at det skal være en offentlig sak på den måten som det er gjort. Det er kun det ekstreme som får rommet der. De signalene man sender ut til unger. Jeg har to barn, han eldste er tenåring som sier at han ikke er muslim. Det er så dumt å si, enda jeg forstår han. Det skulle ikke du trengt å distansere deg fra. Men samfunnet sin måte og de signalene vi sender i dag, gjør at en tenåring ikke vil forbinde seg med det.

En konkret konsekvens av den negative fremstillingen av islam i offentligheten er ifølge denne informanten at hennes sønn ikke ønsker å assosieres med religionen. I videre forstand forteller kvinnens opplevelse også om konsekvenser av synlighet: Som muslim er man ofte «tema» og det kan være en påkjenning i selv.

Samlet sett viser materialet hvordan det å bære synlige markører på en muslimsk identitet spiller inn i diskrimineringserfaringene. Synligheten knytter informantene sterkere til utbredte stereotyper om muslimske menn og kvinner. Gjennomgående motiv er kvinner som undertrykte, og menn som undertrykkende og kriminelle. Et annet mønster i materialet er at informantene opplever å bli undervurdert, spesielt med hensyn til utdanning og kompetanse. Denne undervurderingen medfører også at grenser for sosial interaksjon flyttes. Informantene har, som vi har vist, opplevd å bli invadert med nærgående og insinuerende spørsmål. Et gjennomgangstema i intervjuene var også opplevelsen av ikke å bli trodd når man fortalte om negative erfaringer. I neste kapittel skal vi se på hva materialet sier om konsekvenser av diskrimineringserfaringer.

2.3 Konsekvenser og motstrategier

Det er ikke et enkelt svar på det [hvordan det er å være muslim i Norge], eller bare ett svar på det heller. Det kommer helt an på hvem du spør og hva den enkelte har erfart, hvor ressurssterke de er og hvor tilknyttet de er til et miljø, hvor godt de blir ivaretatt og sett, og føler at identiteten og religionen deres blir respektert.

Dette sitatet illustrerer hvor mangefasettede opplevelser muslimer i Norge har, og hvordan ulike faktorer påvirker den enkeltes forutsetninger for å håndtere negative erfaringer. Generelt indikerer denne studien at ikke alle har like muligheter til deltakelse på ulike samfunnsarenaer. Diskriminering av minoriteter har dermed konsekvenser på individnivå, gruppenivå og på samfunnet som helhet.

2.3.1. Reagere eller normalisere

I kontrast til den synligheten mange av de negative erfaringene bygget på, har materialet flere eksempler på at det å forsøke å gjøre seg mindre synlig kan være en strategi for å unngå fordommer og muslimfiendtlige kommentarer. En informant reflekterte over fornektelse av egen identitet som strategi:

Nå kjenner jeg dette har kostet meg, rasisme har kostet meg. Rasisme har kostet meg. Og jeg nekter å skifte navn, og jeg kan ikke gjøre noe med hudfargen min. Jeg kan ikke gjøre noe med den religionen jeg tilhører, men selvfølgelig kan jeg si – «vet du hva, nå er jeg ikke muslim», men den sitter så dypt.

Et fenomen vi kjenner fra forskning på rasisme, er at det å la en episode passere i stillhet, er en vanlig respons fra dem som er utsatt. Sosiologene Julia Orupabo, Anders Vassenden og Ayan Handulle har dokumentert

flere eksempler på fravær av konfrontasjon i møter med fordommer (2022). De finner at manglende respons er en måte for den krenkede å beskytte seg selv fra å være et offer på, det hele blir liksom mindre alvorlig om man ikke lager noe vesen av det. Manglende respons er også en måte å redde ansiktet til den som har sagt noe fordomsfullt foran flere mennesker. *Høflighet* er i mange sammenhenger et stikkord for hvordan diskriminerende og fordomsfulle utsagn møtes. Sosiologene viser også at selv om situasjonen der og da kjennes lettere ved å la den passere, følger det med en mental omkostning (de kaller det en *rasial utmattelse*).

At erfaringer med diskriminerende utsagn ikke bare handler om selve hendelsen, men også om hvordan den håndteres og internaliseres, kommer tydelig frem i vårt materiale. Flere informanter uttrykte at de angret på at de ikke hadde tatt til motmæle mot diskriminerende ytringer. Et kritisk blikk på egen stillhet eller mangel på reaksjon i øyeblikket inngår dermed som en ekstra byrde i den negative erfaringen.

Ønsket om at negative erfaringer ikke skal få prege livet i for stor grad kan også medføre at man undertrykker eller nedtoner slike erfaringer. Informanter i dette prosjektet var opptatt av ikke å «henge seg opp i» negative erfaringer, at man må gå videre, gi slipp. En slik holdning kan bli påvirket av at man ofte må opprettholde en viss relasjon til omgivelsene. I små samfunn kan det å opprettholde gode sosiale relasjoner føles særlig viktig. «Jeg tror på at man må tilgi, det gjør det enklere å komme seg videre», uttalte en mann fra en mindre bygd på Østlandet. «Hvis man begynner å gå inn i de sømmene, tenker på det, kan man ikke fungere i hverdagen sin, da henger man seg opp i de tingene» sa en annen. Her peker han på hvem som bærer kostnaden av å reagere, at det ofte faller på dem selv.

Informanter i denne studien beskrev at de delte negative erfaringer med sine nære, og personer som kunne kjenne seg igjen i fortellingene. Samtidig var det flere fortellinger om å holde opplevelser skjult, selv i den nærmeste familien. Begrunnelsene for å holde noe skjult var forskjellige. Noen beskrev at det følte skamfullt, andre ville skåne omgivelsene. En ung kvinne som hadde konvertert til islam, unnlot å fortelle om erfaringer med diskriminering til sin familie for hun trodde at de vil tenke at «Ja, du valgte det jo selv».

Nært beslektet med unngåelsesstrategier er det å bagatellisere en hendelse. Informantene beskrev

forskjellsbehandling på ulike områder, likevel vegret mange seg for å kalle behandlingen *diskriminering*. En informant beskrev sin egen reaksjon i forbindelse med innlegget som ble benyttet ved rekrutteringen til den kvalitative studien:

Jeg så ditt innlegg [på Facebook] tidligere, også tenkte ja, blir jeg diskriminert - nei. Også bagatelliserer jeg det. Også måtte jeg ta en ny runde med meg selv og se på hva det betyr å bli diskriminert. Jo, å bli behandlet annerledes. Ja, det har jeg.

Mens bagatellisering handler om at man ufarliggjør og gjør opplevelser mindre enn det de er, så handler normalisering om at de skjer såpass ofte eller mot såpass mange at man slutter å reagere på opplevelsene som noe uvanlig. Det betyr ikke at man godtar det som skjer, men man slutter å se det som unike hendelser. Normalisering er nært knyttet til maktreasjoner og refererer til en prosess der, gjennom blant annet repetisjon og sirkulering av en bestemt type informasjon, spesifikk oppførsel blir akseptert eller sett på som normal i et samfunn. Normalisering handler dermed også om normalisering av visse meninger, ytringer og handlinger i majoritetsbefolkningen. Som vi har sett i de foregående kapitlene gir det seg utslag i erfaringer som kan være nedverdiggende og invaderende, og som reduserer mennesker til en stereotypi.

En måte å vise motstand mot fordømmer på, kan være å bevisst utfordre en stereotypi. I vårt materiale beskrev en informant det å bære hijab som et aktivt valg der målet var å utvide rommet fra et muslimsk ståsted for hva en kvinne med hijab kan gjøre, som for eksempel å være åpen om at hun røyker. Valget om å bære hijab og å handle på tvers av fordømmer forbundet med hijaben, blir dermed en frigjøring fra flere former for begrensning:

Fordi jeg føler at jeg kan vise at hijab trenger ikke bare være en viss type ting. Jeg har nyanser som kan vises frem, altså du kan være liberal, men ikke så liberal samtidig, på en måte. Så er det jo veldig mange som ikke har det valget, da tenker jeg at de også ser at man kan gjøre ting. Jeg føler at jeg gjør små ting for å bryte ut.

Fortellingen hennes er en historie om å yte motstand – så vel mot sosialt press blant muslimer som mot fordømmer forbundet med hijabbruk. Denne informantens prosjekt hadde en langvarig karakter, dette var noe hun arbeidet med hver dag. Andre beskrev mer umiddelbare reaksjoner, at man tok affære der og da.

Flere av erfaringsfortellingene i denne studien illustrerer at hvordan man selv reagerer i en situasjon kan være avgjørende for hendelsens konsekvenser. Et eksempel er knyttet til informanten som ble trakassert av en eksamensvakt på universitetet. Hun tok saken videre med ledelsen på universitetet:

[Ledelsen sa:] «Vi har forhørt oss og det viser seg at det du sier er sant». Derfor sier jeg at dette er min beste opplevelse, fordi han ropte foran alle, alle hørte det, masse hvite vitner, det er fantastisk for meg. For hvis bare jeg hadde opplevd det ... Og fordi det var andre studenter som klagde på at det var ubeleilig og tungt for dem og trist å se at et annet menneske bli trakassert.

Etter at hun klaget til ledelsen, fikk informanten gehør og beskrev dette som «min beste opplevelse». Også fordi flere medstudenter som hadde bevitnet hendelsen klagde, ble trakasseringen for henne en fortelling som også inneholdt en seier og et tryggende element.

Særlig hvis kolleger og venner reagerer, kan betydningen av en hendelse skifte karakter. Denne mannlige informanten jobbet i en butikk i Oslo og opplevde en ubehagelig situasjon i forbindelse med terrorangrepet 22. juli:

Etter Breivik-hendelsen, da stod jeg på jobb. [...] og så kom han [en kunde] bort og sa: «Jævla terrorister» og «Dere muslimer» og, ikke sant, jeg bare: «Hva er det som feiler deg?» Arbeidsplassen var jo veldig bra da, kollegene mine og alle de hørte jo det der og kom bort og vakta kom og de kastet ham ut.

Et mønster i denne studien er at hendelser som inneholder en fortelling om motsvar, er lettere å bære.

Når motsvaret kommer fra eller bekreftes av andre, er dette av særlig betydning. Som vi har sett i et par sitater, fremhevet noen informanter et hierarki forbundet med hudfarge: Når «hvite vitner» reagerte, var det en særlig viktig bekreftelse.

2.3.2. En kropp i beredskap

Informanter i denne studien beskrev at en konsekvens av diskrimineringserfaringer er at kroppen går i en form for beredskap. «Minoritetsstress» betegner den tilleggsbelastningen minoriteter kan oppleve i kraft av å tilhøre en diskriminert gruppe. Minoritetsstress innebærer ikke nødvendigvis et skille mellom negative erfaringer man selv har opplevd, det å være vitne til negative handlinger mot andre i gruppen man tilhører og kunnskapen om at denne diskrimineringen finner sted. Tvert imot kan det skape frykt for mulige krenkelser (Stubberud et al., 2021; se også 3.5.1).

Det er i dag større oppmerksomhet knyttet til at diskriminering også kan ha helsemessige konsekvenser for dem som opplever dette. Sammenhengen mellom diskrimineringserfaringer og (psykisk) helse kommer i denne studien frem i form av at informanter fortalte at det var vanskelig å snakke om denne type erfaringer, at det koster emosjonelt å vende tilbake. «Fordi hvis du snakker om dette, gjenlever du det. For eksempel i dag, i kveld, så vet jeg at jeg ikke vil sove godt. Jeg kjenner meg allerede litt dårlig bare fordi jeg snakker om dette nå», sa en av informantene. Flere andre beskrev også hvordan diskriminering var en psykisk belastning. Levekårsundersøkelsen blant innvandrere i Norge fra 2016 viste at andelen som rapporterte psykiske plager var høyere blant innvandrere enn i befolkningen for øvrig (Kjøllesdal et al., 2019, ss. 63–63).¹³ Undersøkelsen viste også en sammenheng mellom diskrimineringserfaringer og psykisk helse: I innvandrergupper der en høy andel hadde opplevd diskriminering, var det også en høy andel med psykiske problemer (ss. 131–133). Det var dessuten en klar sammenheng mellom antall arenaer

man hadde opplevd diskriminering og andelen med psykiske plager. Det å være i arbeid var relatert til god helse. Studier har også vist at muslimer internaliserer muslimfiendtlige holdninger og at dette får negative psykiske konsekvenser (El-Mahary, 2021).

Vi så i et tidligere eksempel hvordan en informant i denne studien beskrev hvordan en erfaring med trakassering i offentlig rom gjorde at hun «ble skjelven, kald i fingrene, nervøs og redd». Dette er eksempel på hvordan denne frykten kan sette seg i kroppen og gir en varhet overfor omgivelsene.

Som vi har sett, fortalte noen av informantene at dårlige opplevelser gir kampløst, men langt flere fortalte om bekymringer og redsel for hva de kunne komme til å oppleve fremover. Noen av foreldrene uttrykte bekymring for barna og reflekterte over hvordan denne bekymringen preget relasjoner i familien. En mor fortalte:

Det som jeg ikke liker, men som jeg vet at jeg gjør, det er når barna mine gjør noe dårlig så har jeg hatt en tendens til å si at «du må ikke gjøre det, hva skal de tro om muslimer når dere gjør sånn». Det liker jeg ikke at jeg gjør. Det kommer bare sånn spontant, en sånn redsel for at folk skal tro at vi er dårlige eller at de er frekke. Men de er jo bare barn.

Sitatet gjenspeiler en erfaring der det å være en minoritet gjør deg til representant for en hel gruppe – din oppførsel vil tolkes som et uttrykk for hva som kjennetegner hele kategorien «muslim», i hvert fall hvis du gjør noe som er upopulært. Bevisstheten om dette skapte bekymringer hos informanten som hun overførte til barna.

Kjennskap til rasisme og diskriminering som samfunnsproblem eller til andres personlige erfaringer kan skape usikkerhet, for eksempel hos dem som skal prøve seg på arbeidsmarkedet for første gang. En ung informant beskrev sin bekymring:

¹³ Undersøkelsen inkluderte innvandrere fra tolv ulike opprinnelsesland og med minst 2 års botid i Norge. Det ble ikke skilt mellom muslimer og ikke-muslimer blant respondentene. Andelen med psykiske plager var særlig høy blant menn og kvinner fra Tyrkia, Irak, Iran og Pakistan og kvinner fra Afghanistan. I likhet med befolkningen for øvrig var det i de fleste innvandrerguppene også en høyere andel kvinner enn menn som rapporterte om psykiske plager. Unntaket var innvandrere fra Eritrea, Somalia og Irak.

Hva hvis jeg ikke finner meg en jobb bare fordi jeg er araber, muslim, bruker hijab, ikke er norsk, navnet mitt og hva det måtte være. Det er mange andre ting som avgjør om jeg vil få meg jobb, enn om jeg faktisk er kvalifisert. Det er mange jobber jeg ser, der jeg er kvalifisert og skal sende søknad, men samtidig tenker jeg, hva er sannsynligheten for at de kaller meg til intervju?

Sitatet er et eksempel på hvordan bevisstheten om diskriminering som fenomen kan svekke troen på egne muligheter, enten det dreier seg om personlige erfaringer eller kjennskap til andres erfaringer.

2.3.3 Jobbe hardere

Opplevelsen av å bli undervurdert eller oppfattet som mindre kompetent gjør at flere av informantene i vårt materiale har en klar opplevelse av at de må jobbe hardere enn andre for å oppnå de samme mulighetene. Dette var erfaringer som ofte var mindre konkrete og beskrev inntrykk mer enn spesifikke hendelser. Delvis beskrev informantene en følelse av at de måtte bevise at de hørte til, bevise at de var en ressurs. Noen av fortellingene vitnet i så måte om at informantene, i likhet med de fleste muslimer i Norge, hadde en innvandrings- eller flyktningehistorie. «Jeg føler jeg må jobbe veldig hardt for å bli likestilt med mine venninner. Mine etnisk norske venninner. [...] Dette for å vise at jeg har rett til å være her og vise de at de trenger meg her, og at jeg er en god ressurs», som en av informantene sa. En annen beskrev mer konkret hvordan spesielt «norske» temaer var viktig for innsatsen mot å bli inkludert:

Jeg velger å være flinkere enn alle andre, norsken min skal være mer perfekt. Jeg er veldig god i å snakke norsk, jeg er veldig flink i grammatikk. Jeg er veldig flink i alt som har med Norge å gjøre, jeg kan mer om norsk historie enn noen jeg har møtt. Jeg kan Ibsen, jeg kan Wergeland, jeg kan Camilla Collett, jeg vet hvordan man lager hjemmelagde lefser [...] Jeg lider av flink pike-syndromet [...] Flink muslim-syndromet, rett og slett.

Denne opplevelsen av at man som muslim må være smartere, flinkere og flittigere for å godtas i samfunnet var noe både kvinner og menn i vårt materiale nevnte. I sitatet over beskrives den ekstra innsatsen som spesifikt rettet mot ulike markører for det norske fellesskapet, som norsk språk og kultur. En konsekvens av diskrimineringserfaringer er da en form for ansvarstagende der man jobber for å motbevise fordommer.

I tillegg til å jobbe hardere eller gjøre ulike tilpasninger, beskrev flere informanter også en opplevelse av at man må være spesielt tålmodig og forklarende. De fortalte da at man må tåle blødmer og ubetenksomme fordomsfulle kommentarer, og dersom noen trækker over en grense eller opptrer støtende, så kan man ikke vise at man tar seg nære av det. Slik oppleves handlingsrommet som trangt for noen av våre informanter.

2.3.4. Tilbaketrekking

I de tilfeller der informantene hadde opplevd eksplisitte negative holdninger til muslimer på arbeidsplassen, var det noen som hadde reagert med å trekke seg unna og bli mindre synlige som praktiserende muslimer. En ung kvinnelig informant som var ganske ny i jobben, fortalte: «Turte aldri å si at jeg gjorde bønn. I pausene sørget jeg for å kjøre noen hundre meter bort fra jobben for å be i skogen».

Blant de konsekvensene informantene beskrev, var også ulike former for sosial tilbaketrekking. Sosial tilbaketrekking kan føles lettere enn å møte de problemene man ser for seg vil komme:

Det er lettere for meg å være meg selv blant mine egne, hvis du skjønner. Når jeg er med folk som kanskje ikke har den samme troen som meg og ikke har den samme kulturen og det samme språket, da er du på en måte - mer sånn, forsiktig.

Som indikert i sitatet, kan negative opplevelser innebære et økt fokus på grenser mellom «oss» og «dem», også for dem som opplever negative holdninger. En annen informant beskrev også sin reaksjon etter en

ubehagelig hendelse som et behov for å være blant «sine egne». Mens informantene i sitatet over relaterte dette til religion og kultur, var det fenotypiske trekk som markerte fellesskap (og grenser) i sitatet under. Siden den negative opplevelsen var relatert til hudfarge, var også tilbaketrekkingen knyttet til hudfarge:

Det var da jeg hadde behov for å være blant mine egne. Og jeg har aldri sett på folk med mørk hud som «mine egne» men i det øyeblikket det [11. september-terroren] skjedde så hadde jeg et behov for flere allierte. Fordi man ønsker å føle seg trygg.

Sitatene peker mot viktigheten av arenaer der man deler et felles erfaringsgrunnlag, en felles tro eller lignende. Behovet for å være trygg og blant «egne» kan både knyttes til det å bli anerkjent som likeverdig i et meningsfellesskap og til det å kunne dele erfaringer uten å bli pålagt et forklaringsansvar: som muslim, som rasifisert eller som kvinne. Møteplasser er viktig for informantene, men organiserte møteplasser kan også ha en positiv funksjon på samfunnsnivå da de bidrar til å styrke mangfold. Samtidig kan negative holdninger og handlinger skape økt sosial distanse, som i neste omgang kan bidra til å vanskeliggjøre omgang på tvers av grupper og erfaringer.

Informantene fortalte om at gjentatte erfaringer med ekskludering hadde ført til at de unngikk situasjoner der de så for seg at lignende situasjoner kunne oppstå. Et eksempel er en av de mannlige informantene som hadde opplevd utfrysning på tidligere arbeidsplasser da kolleger fant ut at han var praktiserende muslim. Informanten beskrev hvordan opplevelsene hadde medført at han var mer reservert sosialt:

Man går rundt og må passe på hvilke personer man samarbeider med, snakker med og spør. Jeg spør ikke lenger folk som jeg kanskje tror er sånne som kan ha noe mot meg. Jeg venter til de er hyggelige først, så er jeg [også] det. Eller hvis de spør og snakker først, så gjør jeg det. Jeg er ikke den som snakker og spør først lenger.

Informanten forklarte at disse opplevelsene ikke bare hadde sosiale konsekvenser, men at de også hadde preget hans forhold til jobben og at han hadde mistet

mye av motivasjonen til å arbeide.

Enkelte av informantene i denne studien beskrev at de hadde begynt å vurdere nøye hvilke arenaer de kunne oppsøke og hvor de ikke skulle gå. Noen fortalte at en oppmerksomhet om sosiale miljøer også gjaldt i ferier, man velger hvor man ferdes ut fra hvor man tenker at man kan være seg selv:

Hvis jeg drar på norgestur, vet jeg hvor jeg kan dra og ikke kan dra. Jeg vet at jo lengre unna jeg kommer fra sentrum, desto mer blick vil jeg få, hvis jeg drar til Sørlandet, til Vestlandet og sånn, vil folk se på meg annerledes. Jeg kan merke det allerede der, så det å bo blant dem... det hadde jo gått, men jeg måtte ha vært «på jobb» hele tiden og det er jo det som er slitsomt.

At negative erfaringer kan medføre sosial tilbaketrekking og økt distanse mellom deler av befolkningen er ikke spesifikt for den muslimske minoriteten. Andre studier blant minoriteter har pekt på lignende tendenser, for eksempel hvordan LHBT-personer bevisst søker til egne arenaer for å kunne være seg selv og slippe å være på vakt mot fordømmende blick (se f.eks. Fladmoe et al., 2019). Mens manglende integrering ofte forklares med at «de andre» ikke vil ta del i storsamfunnets aktiviteter, ser vi i vårt materiale klare tegn til at opplevd diskriminering fra majoritetssamfunnet også fører til at det blir vanskelig å delta på fellesskapets arenaer. Hver hendelse i seg selv er ikke nødvendigvis så alvorlig, men mange erfaringer i kombinasjon med negative holdninger fra omgivelsene gir en opplevelse av å stå utenfor «vi'et».

2.3.5. Rokker ved tilhørighet og tillit

Til tross for negative erfaringer har informantene i denne studien en tydelig tilhørighet til «vi'et» Norge. Erfaringer som diskriminering, trakassering og utestengelse forsterkes i negativ retning av at denne tilhørigheten utfordres. Vi spurte informantene om å gi en generell beskrivelse av hvordan det var å leve som muslim i Norge. En ung kvinne svarte:

Hvordan er det å være muslim i Norge... jeg tror... hvordan skal jeg si det, jeg beskrev Norge noen ganger som familien min, jeg kan snakke dritt om moren min, men jeg elsker henne likevel, men hvis noen andre gjør det, sier jeg: «Ey, hva sier du om mammaen min?» Det er sånn jeg føler om Norge også, jeg kan snakke om dets utfordringer, men det betyr ikke at jeg slutter å elske det.

Men selv om Norge er hjemme, preger de negative erfaringene informantene, og delvis på måter som direkte påvirker følelsen av å høre til:

Og tilhørighet, ja, jeg er nok ikke den eneste som mener at vi sliter med identitet og tilhørighet. Jeg vet ikke om dere leste artikkelen fra «avis Oslo» som mente at han ikke skulle være norsk lenger. Jeg er ikke 100 % enig i det han sier, men jeg forstår hvor han kommer ifra. Jeg forstår den ideen om ikke ville være norsk lenger fordi da trenger man ikke å forholde seg til alle disse fordommene. Jeg føler meg som en del av det norske miljøet av og til, og av og til ikke.¹⁴

Også medienes rolle trekkes frem som viktig for følelsen av tilhørighet og tillit (se 2.1.6). Følelsen av usynlighet eller manglende representasjon og manglende redigering av kommentarfeltene var noe av det informantene nevnte. For noen ble mediebildet en bekreftelse av at man ikke hører til: «Når du ser hvor mye fiendtlighet det er i det, tenker du at, du får en følelse av at du ikke er velkommen, da.» Mange påpekte likevel at flertallet ikke har negative holdninger: «Før ble jeg ganske sur og det var lett å tenke at 'vi muslimer ...', og så er det liksom alle de andre. At det blir liksom vi mot dem, på en måte, [...] men jeg blir ikke sur lenger. Jeg tenker at de fleste er ikke sånn.» Mye tyder på at graden av tilhørighetsfølelse utgjør en viktig kontekst for hvor inngripende konsekvensene av diskrimineringserfaringer blir. Når man, som noen av informantene, tenker at «de fleste er ikke sånn», er det betryggende.

Materialet inneholder eksempler på at oppmerksomhet fra myndighetspersoner kan ha stor betydning for følelsen av inkludering. Selv om utgangspunktet har vært negativt, kan slik oppmerksomhet være det som skal til for at man tolker situasjonen overordnet som positiv. Et eksempel på dette var en informant fra Bærum som nevnte oppmerksomheten i etterkant av angrepet på Al Noor moskeen:

[Ordføreren] kom på besøk og var sånn: vi er her, vi ser dere, vi har tenkt til å se litt hvordan dere gjør det. Det synes jeg var veldig fint og viktig, for da er det ikke «oss» mot «dem», da er det «oss sammen». [...] Så husker jeg det var veldig stas at, enten integreringsminister eller noe som også var på besøk. Det snakker også pappa veldig mye om «Støre har vært der, og Erna har vært der, det var veldig gøy» Det at man får besøk, at man blir anerkjent for at man er litt annerledes.

Det varierte hvilket bilde informantene ga av situasjonen i Norge, som nevnt var flere bekymret for utviklingen, særlig med tanke på barna. Samtidig var det flere informanter som beskrev en klar positiv utvikling de senere år (se under), og nettopp graden av personlige erfaringer fremsto som viktig for denne forskjellen.

2.3.6 Konsekvenser på gruppe- og samfunnsnivå

Gjennom de foregående kapitlene har vi vist en bredde av erfaringer med diskriminering og utenforskap med utgangspunkt i informantenes individuelle perspektiv. Disse erfaringene kan ha konsekvenser på individ-, gruppe- og samfunnsnivå.

Begrepet minoritetstress (se 2.3.2) betegner kombinasjonen av belastende erfaringer, kunnskapen om andres negative erfaringer og frykten for fremtidige erfaringer gjør de enkelte hendelsene mer krevende

14 Informanten refererer til debatten som ble startet av debattredaktøren i avisa Oslo, Ahmed Fawah Ashraf, der han beskrev at han har gjort alt for å bli «norsk nok», men fremdeles holdes utenfor, for eksempel i møte med passkontrollen. <https://www.oslodebatten.no/norsk-nok-for-de-svina/o/5-131-3048>

for enkeltindividet. Slik noen av intervjuene har vist, kan diskrimineringserfaringer påvirke individuelle livsvalg, for eksempel at bestemte utdanningsløp og jobbalternativer velges bort.

Bekymring for familie og venner, og på tvers av generasjoner, kan beskrives som konsekvenser på et gruppenivå. I tillegg er de individuelle erfaringene ofte basert på fordommer om muslimer som en gruppe, og består i opplevelsen av å bli gjort til representant for alle muslimer.

Personlige opplevelser berører også flere når de blir fortalt videre og blir del av en kollektiv bevissthet. Det er ikke urimelig å si at bevissthet om fordommer mot muslimer som gruppe er utbredt blant muslimer – eksempelvis svarer 66 prosent av de muslimske respondentene og 61 prosent av de ikke-muslimske innvandrerne i HL-senterets holdningsundersøkelse at fordommer mot muslimer er et utbredt fenomen (Moe, 2022). 75 prosent av befolkningsutvalget svarer det samme. Kunnskapen om at det finnes utbredte negative holdninger til muslimer kan dermed sies å være en etablert diskurs. At denne diskursen er kjent og utbredt gjør at den kan fungere som en tolkningsramme for individuelle opplevelser. Dette kan ha en positiv effekt – det jeg opplever er gjenkjent av samfunnet – men det kan også virke negativt for eksempel ved å generere stress. Et annet eksempel på konsekvenser som rammer på gruppenivå, kan være erfaringen av kollektiv utrygghet relatert til forsamlinger, felles aktiviteter eller bygg. En mann beskrev hvordan mange er redde for å komme tilbake til moskeen etter et angrep:

Etter terrorisme og sånn som har skjedd, så er folk redde for å komme til moskeen. Hver gang det skjer et eller annet så kommer folk ikke til moskeen den dagen. Det tar et par uker før det blir normalisert. Da kommer de til moskeen, men det er som å komme til et kriminelt sted eller til noe som er ulovlig. Så det er det som er det verste. Og da kan for eksempel ungdommer oppleve det og føle at de ikke har tilhørighet til samfunnet og at samfunnet ikke aksepterer dem. [...] Da blir troen og tilliten og tilhørigheten et stort slag for dem. Og det opplever jeg, for eksempel her i moskeen, så er det en jobb å uskadeliggjøre akkurat de tingene og si for eksempel positive ting om samfunnet.

Sitatet viser igjen hvordan informantene i denne studien var bekymret for hvordan negative erfaringer ville prege yngre generasjoner. Sikkerhetstiltak ved moskeer i etterkant av terrorangrep er et konkret eksempel på tiltak. Samtidig vil slike tiltak også fremheve en trusselsituasjon og bidra til stadige påminnelser om det som har skjedd.

Diskriminering har dessuten samfunnsmessige konsekvenser. I arbeidslivet er noen overordnede konsekvenser at viktige ressurser og kunnskap går tapt. I tillegg kan erfaringer med diskriminering føre til mistillit til viktige samfunnsinstitusjoner.

Det samlede intervjumaterialet har vist at individuelle erfaringer kan innebære en opplevelse av at forholdet mellom muslimer som gruppe og det norske fellesskapet settes på spill. Dette sitatet er fra en kvinne som har referert til en hendelse hun ble utsatt for som barn, men der måten hun bruker «vi» på viser at hun ser konsekvenser av diskriminering som et kollektivt fenomen:

Jeg har snakket med mine foreldre, og disse hendelsene er en påminnelse om at vi ikke er 100 % norske og at vi heller ikke kommer til å bli det. Og det går fint. Vi integrerer oss, får jobb. Men samtidig på et emosjonelt nivå, og vite at 6 eller 7 år gamle meg ble utsatt for dette, jeg skulle ønske jeg kunne stå opp for meg selv. Det er jo trist. Det beste jeg kan gjøre er å stå opp for andre. Som opplever lignende ting.

Opplevelsen av at muslimer som gruppe aldri vil kunne bli 100 prosent norske, viser til erfaringer med å bli utdefinert fra det norske «vi'et». Betydningen av holdninger og kunnskap i samfunnet generelt kom spesielt godt frem i erfaringsfortellinger der enten konkret institusjonell støtte ble gitt, eller der mangelen på støtte inngikk i fortellingen. Når informantene beskrev erfaringer med direkte diskriminering og trakassering, så var det flere som uttrykte at en særlig belastning var relatert til opplevelsen av at omgivelsene ikke reagerte. Som vist var dette ekstra problematisk dersom det var ledere eller andre autoritetspersoner som hadde opptrådt trakasserende eller unnlatt å gripe inn. En manglende erfaring med diskriminering hos personer som besitter maktposisjoner, kan forklare noe av utfordringene med å bli hørt og trodd. Motsatt

ble det beskrevet som svært viktig dersom noen tok til motmæle.

Som vi har sett, er det eksempler på informanter som har valgt en tilbaketrekingsstrategi i møte med diskriminering og rasisme. Dette er valg som kan være rasjonelle og kloke på individnivå, i lys av samfunnet og erfaringene de manøvrerer i. På et samfunnsnivå kan det imidlertid også innebære at diskriminerende praksiser og rasistiske holdninger ikke møter sanksjoner og dermed kan videreføres. I forlengelsen av dette kan strukturer sementeres i stedet for at man oppnår endring.

2.4 Oppsummering: kvalitativ studie

Diskriminering av muslimer har konsekvenser på individ-, gruppe- og samfunnsnivå. Materialet viser på hvilken måte en andel av befolkningen har erfart å ikke ha like muligheter til å delta i samfunnet. I tillegg ser vi at diskriminering og rasisme medfører stress, opplevelse av utenforskap og bekymring for venner og familie. På et samfunnsnivå kan dette utgjøre en demokratisk og en menneskerettslig utfordring.

Arbeidslivet utpeker seg som område for negative erfaringer i dette materialet. Beskrivelsene spenner fra ansettelsesprosesser, opplevelser av å bli forbigått i interne opprykk, møte med fordommer og hets fra kunder og klienter, samt fordomsfulle kommentarer blant kolleger. I forbindelse med ansettelsesprosesser beskrev informanter erfaringer med åpenlys diskriminering, blant annet i form av jobbavslag begrunnet med deres muslimske tilhørighet. Negative erfaringer knyttet til sosial interaksjon på arbeidsplassen handler blant annet om harselering om islam eller stereotypiske påstander om muslimer.

Datamaterialet peker på mangelfulle rutiner både for å håndtere og støtte opp om arbeidstakere som utsettes for diskriminering. Hvorvidt ledelsen eller kolleger viste støtte eller ikke, hadde stor effekt på informantenes opplevelse av hendelsen. Mangel på

støtte var noe som forsterket en allerede negativ opplevelse. Materialet viser også at tidligere opplevelser av ikke å bli trodd kan føre til at det på kort sikt synes enklere å la erfaringen forbigå i stillhet. Når en hendelse ikke får oppmerksomhet, kan diskriminerende praksiser videreføres.

Det offentlige rom utgjør en annen sentral arena for erfaringer hos våre informanter. Disse erfaringene kjennetegnes særlig av trakasserende ytringer/skjellsord. Både menn og kvinner mener at bruk av hijab er den vanligste utløsende faktor bak slike hendelser. Hatefulle ytringer handlet både om å bli ekskludert fra det norske («kom deg hjem!») og rene uttrykk for aggresjon.

Et sentralt element i erfaringsfortellingene er betydningen av synlighet, enten knyttet til bruk av hijab, andre klesplagg, hudfarge eller andre fenotypiske trekk. Et annet mønster i materialet er opplevelsen av å bli nedvurdert av omgivelsene. Mange fortellinger hadde referanser til etablerte stereotyper om muslimer, som at muslimer har lav kompetanse, er voldelige, ikke-norske, eller kvinneundertrykkende.

Gjennomgående viser erfaringsfortellingene at ekskluderende opplevelser som å bli utdefinert fra det norske «vi'et». Dette har konsekvenser for den enkelte, men det kan også gi demokratiske utfordringer, ved at samfunnet mister betydningsfulle deltakere på viktige arenaer.

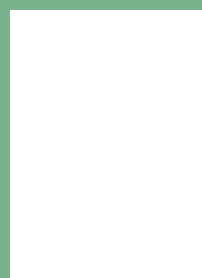
Flere informanter valgte å skjule sin religion ved å ikke bære synlige tegn, unngå å vise til egne matregler eller skjule bønn for å unngå diskriminering. Det som kan fremstå som valg de har tatt, er ikke alltid reelle frie valg. Snarere impliserer det en forhandling mellom utøvelse av religionsfrihet og muligheten til å unngå diskriminering. Materialet berører dermed også grunnleggende menneskerettigheter som religionsfrihet.

Hvordan en erfaring med diskriminering og hets håndteres, påvirker konsekvensene erfaringen har for individet. I de tilfeller der vitner har reagert, har hendelsen blitt lettere å leve med. Dette er et tydelig funn i rapporten.

Dataene viser hvordan muslimer i Norge møter begrensninger for likeverdig deltakelse i samfunnet. Uten at aktører som representerer majoritetssamfunnet tar et tydelig ansvar for å implementere antidiskriminerende praksiser og motarbeide rasistiske holdninger, kan ødeleggende strukturer sementeres i stedet for at man oppnår endring.

3

Kvantitativ
studie

HL-senterets kartlegginger av muslimers erfaringer ble gjennomført i et nettutvalg av 586 muslimer i 2017 og 821 muslimer i 2022.¹⁵ Spørreskjemaet inneholdt spørsmål om ulike typer diskrimineringserfaringer, både i møte med offentlige institusjoner og i sosiale sammenhenger. To spørsmål hadde åpne svaralternativ der respondentene kunne skrive fritt. Respondentene ble også stilt spørsmål knyttet til synlighet, hvorvidt de bar synlige tegn på sin religiøse tilhørighet, eventuelt om det hendte at de skjulte denne tilhørigheten. Spørsmålene i den kvantitative studien var i stor grad en repetisjon av HL-senterets

3.1 Diskriminering av offentlig institusjon

Respondentene ble spurt om det hadde opplevd diskriminering av norske offentlige institusjoner: «Føler du at du er blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (NAV, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?»

Tabell 3.1 Diskriminering av offentlige institusjoner (Prosent.)

Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (NAV, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?	Utvalg	Ja	Usikker	Nei	Ubesvart	SUM
	Muslimer 2017	14,6	16,9	66,1	2,4	100,0
	Muslimer 2022	21,2	22,8	54,4	1,6	100,0

kartlegging fra 2017 (Hoffmann og Moe, 2017), og det er dermed mulig å se utviklingen av erfaringer i et femårs-perspektiv. Diskrimineringserfaringer kan være ulikt fordelt i befolkningen og påvirkes av faktorer som alder, utdanningsnivå eller kjønn. Er det slik at noen aldersgrupper har flere negative erfaringer enn andre? Opplever kvinner mer enn menn, eller motsatt – er menn mer utsatt for diskriminering? Kan vi se noen sammenheng med utdanningsnivå eller bosted hos respondentene? Vi har analysert dataene med utgangspunkt i disse spørsmålene.¹⁶

Både i 2017 og 2022 svarte et flertall av respondentene at de aldri har opplevd slik behandling, men andelen er lavere i 2022: 55 prosent svarte «nei» i 2022 mot 66 prosent i 2017. Resultatene viser samtidig en klar økning i andelen som svarer at de har vært utsatt for diskriminering (15 prosent i 2017 mot 21 prosent i 2022). Også andelen som er usikre, har økt.

Økningen i rapportert diskriminering reflekterer ikke nødvendigvis en økning i faktisk diskriminering av offentlige institusjoner i Norge. Det kan være et uttrykk for en økt bevissthet hos dem som opplever slik behandling og en sterkere villighet til å melde fra, altså at det tidligere har vært en underrapportering om slike opplevelser. Lavere aksept for forskjellsbehandling er som vist (kapittel 1.3.2) i tidligere forskning blitt knyttet til økt integrering (se f.eks. Steinmann, 2019; Barstad & Molstad, 2020; Diehl, Liebau & Mühlau, 2021).

15 Se kapittel 1.3.2 for nærmere beskrivelse av metode og utvalg i 2022 og Hoffmann & Moe (2017) for beskrivelse av metode og utvalg for 2017.

16 For oversikt over baser relatert til bosted, alder, kjønn, utdanning og hvorvidt respondentene bærer synlige tegn på sin religiøse tilhørighet, se vedlegg.

3.1.1 Diskriminering av offentlig institusjon og alder

Vi har undersøkt hvordan svarene fordeler seg når vi deler inn respondentene i fire ulike aldersgrupper. Resultatene viser ingen tydelige forskjeller i diskrimineringserfaringer etter alder, bortsett fra for den eldste aldersgruppen. Det er klart færre i denne gruppen som har opplevd diskriminering av offentlig institusjon. Kanskje skyldes dette at de yngre aldersgruppene har flere møter med disse institusjonene og dermed økt potensial for negative opplevelser. Som vi har sett, var det også informanter i den kvalitative studien som viste til erfaringer med offentlige kontorer og tjenester som NAV eller barnevern.

Tabell 3.2 Diskriminering av offentlige institusjoner: alder (Prosent. Muslimer 2017)

Alder	Ja	Usikker	Nei	Ubesvart	SUM
18-29	18,6	23,2	58,2	0,0	100,0
30-44	14,7	13,1	68,7	3,5	100,0
45-59	12,2	15,9	70,5	1,4	100,0
60+	7,1	13,4	71,4	8,1	100,0

Tabell 3.3 Diskriminering av offentlige institusjoner: alder (Prosent. Muslimer 2022)

Alder	Ja	Usikker	Nei	Ubesvart	SUM
18-29	22,8	30,9	45,5	0,8	100,0
30-44	23,2	21,0	54,1	1,6	100,0
45-59	20,2	19,6	58,0	2,1	100,0
60+	9,5	15,2	72,6	2,8	100,0

3.1.2 Diskriminering av offentlig institusjon og kjønn

Resultatene viser ingen klare forskjeller knyttet til respondentenes kjønn og i hvilken grad de har hatt diskrimineringserfaringer i møte med offentlig institusjon. Både blant de mannlige og de kvinnelige respondentene er det omtrent én av fem (20 prosent) i 2022 som har opplevd slik diskriminering. I 2017 var det en litt større andel blant kvinnene som svarte dette (16 prosent mot 13 prosent av mennene). I 2022 er det en litt større andel av mennene som svarer at de ikke har opplevd diskriminering (56 prosent av mennene mot 53 prosent av kvinnene).

Tabell 3.4 Diskriminering av offentlige institusjoner: kjønn (Prosent. 2017, 2022).

Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (Nav, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?					
Kjønn	Ja	Usikker	Nei	Ubesvart	SUM
Kvinne 2017	16,4	16,0	65,4	2,3	100,0
Mann 2017	13,1	17,7	66,6	2,6	100,0
Kvinne 2022	22,0	23,3	53,2	1,4	100,0
Mann 2022	20,8	21,9	55,7	1,6	100,0

3.1.3 Diskriminering av offentlig institusjon og utdanningsnivå

Resultatene viser heller ingen klare forskjeller knyttet til respondentenes utdanningsnivå og i hvilken grad de har hatt negative erfaringer i møte med offentlig institusjon, men det har skjedd en endring i fordelingen mellom ulike utdanningsnivå, der lavest rapportering i 2017 var på nivået videregående/fagskole, mens dette nivået er høyest i 2022, men da er forskjellene små.

Tabell 3.5 Diskriminering av offentlige institusjoner: utdanning (Prosent. 2017).

Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (Nav, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?					
Utdanning	Ja	Usikker	Nei	Ubesvart	SUM
Grunn	16,9	19,1	60,9	3,2	100,0
Vider./Fag.	11,9	15,8	69,5	2,8	100,0
Universitet	18,3	16,4	64,6	0,7	100,0

Tabell 3.6 Diskriminering av offentlige institusjoner: utdanning (Prosent. 2022).

Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (Nav, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?					
Utdanning	Ja	Usikker	Nei	Ubesvart	SUM
Grunn	21,1	23,8	53,7	1,5	100,0
Vider./Fag.	23,2	21,6	54,2	0,9	100,0
Universitet	20,5	23,4	54,2	2,0	100,0

3.1.4 Diskriminering av offentlig institusjon og bosted

Ved å dele inn respondentene etter bosted kan man få et inntrykk av om diskriminering er mer vanlig i bestemte deler av landet. Vi har delt inn i fire bostedskategorier: Oslo & omegn, resten av Østlandet, Sør- & Vest-Norge og Trøndelag & Nord-Norge.

Resultatene gir ingen klar indikasjon på om diskriminering er ulikt fordelt i landet. Det er færre respondenter i Trøndelag og Nord-Norge som har negative erfaringer med offentlige institusjoner, men ingen av forskjellene i tabellen er signifikante i 2022. Det har skjedd en forskyvning mellom respondentkategoriene der det i 2017 var flest med negative erfaringer i østlandsområdet utenom Oslo (18 prosent), mens i 2022 er det like store andeler i de to østlandskategoriene.

Tabell 3.7 (Prosent. 2017).¹⁷

Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (Nav, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?					
Bosted	Ja	Usikker	Nei	Ubesvart	SUM
Oslo & omegn	14,2	15,9	66,9	3,0	100,0
Resten Østlandet	18,2	12,9	67,0	1,9	100,0
Sør & Vest	14,1	18,4	65,3	2,2	100,0
Trøndelag & Nord-Norge	7,8	33,2	59,1	0,0	100,0

Tabell 3.8 (Prosent. 2022).

Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (Nav, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?					
Bosted	Ja	Usikker	Nei	Ubesvart	SUM
Oslo & omegn	23,3	25,3	50,9	0,5	100,0
Resten Østlandet	22,0	22,8	53,7	1,6	100,0
Sør & Vest	19,3	22,8	55,6	2,2	100,0
Trøndelag & Nord-Norge	17,6	28,5	53,9	0,0	100,0

17 «Oslo og omegn» tilsvarer Oslo og tidligere Akershus fylke.

3.1.5 Diskriminering av offentlig institusjon og åpne svar

De åpne svarene der respondentene beskrev negative erfaringer knyttet til en muslimsk identitet inneholdt ikke mange referanser til offentlige institusjoner. Referanser til trakassering i det offentlige rom, personlige møter eller til mediefremstillinger var langt mer fremtredende (se under). Nedenfor er likevel noen eksempler der offentlige institusjoner nevnes. De gir en indikasjon på steder der respondentene har hatt negative erfaringer på bakgrunn av sin religiøse tilhørighet:

- *Slått ned av forbipasserende
Spyttet på
Kalt terrorist
Sett ned på ved diskusjoner
Folk er avvisende
Politiet har trakassert ved flere anledninger.*
- *På arbeidsmarked, noen ganger sykehus, skolen, noe butikker.*
- *[...] Har blitt dratt av hijaben på skolen, har blitt spyttet på. Har opplevd MYE diskriminering og trakassering pga. hvordan jeg ser ut, kler meg på og tror på.*
- *På jobb som sykepleier får jeg ofte nedlatende kommentarer angående min hijab.*

Det var også eksempler på at offentlige institusjoner ble nevnt i svarene der respondentene beskrev årsaker til negative holdninger:

- *Folk har rett og slett null kunnskap om religionen. Hvis skolene gjorde jobben med å lære studenter om Islam, hadde vi ikke hatt fordommer mot islam. [...].*
- *[...] Ta for eksempel Kongsberghendelsen der fokuset var at denne psykisk ustabile mannen, som helsevesenet i Norge sviktet totalt, var konvertitt. Jeg er ærlig så sliten av å føle et behov for å forklare at mennesker og religion er to ulike ting.*

Dette er et eksempel på at offentlige institusjoner og andre arenaer trekkes frem som steder med mangfold:

- *[...] Det er dog et tankekors at de samme som har negative holdninger mot muslimer som regel får behandling på sykehus av en muslim, blir forsvart i retten av en muslimsk advokat og/eller har en byggherre/ingeniør som har tegnet/bygget huset eller arbeidsplassen til vedkommende.*

Det er ingen treff på ordene «barnevern» eller «Nav» i dette materialet, og svært få referanser til «politiet», «helsevesen», «syke*» og «skole». Som vi har sett, var det imidlertid referanser både til skole og politiet i det kvalitative intervjumaterialet. Samlet sett indikerer materialet at negative erfaringer blant muslimer i større grad er relatert til hets, trakassering og ekskludering i det offentlige rom og andre arenaer enn fra offentlige institusjoner.

3.2 Synlig religiøsitet

Respondentene ble spurt om det hendte at de unngikk å vise sin religiøse tilhørighet av frykt for negative holdninger. Spørsmålet ble også stilt i 2017. Vi kartla også hvor mange av respondentene som faktisk bar synlige tegn på sin religiøse tilhørighet. I 2022 var det 29 prosent av respondentene som svarte at de gjorde dette, og 68 prosent som svarte «nei» (omtrent som i 2017).

Tabell 3.9 Synlig religiøsitet (Prosent. 2022).

Bærer du synlige tegn på din religiøse tilhørighet?				
Utvalg	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
Muslimer 2017	26,6	69,3	4,2	100
Muslimer 2022	29,4	68,3	2,3	100

Spørsmålet om hvorvidt man skjuler sin religiøsitet er ikke nødvendigvis relatert til slike synlige tegn. Det kan også forstås som et spørsmål om åpenhet i språklig kommunikasjon eller adferd, om respondentene snakket åpent om sin religiøsitet, praktiserte sin religion synlig for andre eller om det hendte at de unnlot å bekrefte at de var muslimer hvis de ble spurt. Som vi har sett, ble denne formen for religiøs synlighet tydelig tematisert av informanter i den kvalitative studien.

Både i 2017 og i 2022 var det et stort flertall av respondentene som svarte at det ikke hender at de skjuler sin religiøsitet i frykt for negative holdninger. Resultatene viser likevel en økning fra 26 prosent i 2017 til 33 prosent i 2022 i andelen som svarer «ja» på dette spørsmålet. Det er dessuten en nedgang i andelen som svarer at det ikke hender at de skjuler sin religiøsitet, fra 72 prosent i 2017 til 65 prosent i 2022.

Tabell 3.10 Synlighet og redsel for negative holdninger (Prosent. 2017, 2022).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?		Ja	Nei	Ubesvart
	2017	26,0	71,8	2,2
2022	32,7	65,3	1,2	

Funnet kan tolkes som at muslimer i Norge er mer bekymret for negative holdninger enn de var for fem år siden. Resultatet kan sees i sammenheng med at det er flere respondenter som oppgir at de har hatt negative erfaringer i 2022 enn i 2017.

3.2.1 Synlig religiøsitet og alder

I tråd med tendensen vi har sett over, er det klart mer vanlig at de yngre aldersgruppene skjuler sin religiøse tilhørighet enn at den eldste gruppen respondenter gjør det (over 60). Mest vanlig å skjule sin religiøsitet er det i 2022 blant respondenter i alderen 30–44 år (40 prosent).

Tabell 3.11 Synlig religiøsitet og alder (Prosent. 2017).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?				
Alder	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
18-29	28,1	68,6	3,3	100,0
30-44	26,8	72,5	0,7	100,0
45-59	25,9	71,6	2,5	100,0
60+	16,8	80,2	3,0	100,0

Tabell 3.12 Synlig religiøsitet og alder (Prosent. 2022).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?				
Alder	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
18-29	33,0	66,6	0,4	100,0
30-44	40,3	57,5	2,3	100,0
45-59	29,5	67,5	3,0	100,0
60+	8,4	89,8	1,8	100,0

I aldersgruppen fra 60 år og oppover er det under 10 prosent som oppgir at de noen ganger skjuler sin religiøse tilhørighet i frykt for negative erfaringer.

3.2.2 Synlig religiøsitet og kjønn

Det er noe mer vanlig at menn skjuler sin religiøse tilhørighet for å unngå negative holdninger enn at kvinner gjør det. Mens 29 prosent av kvinnene svarer at det hender de gjør dette, er det 37 prosent av mennene som svarer det samme i 2022. Forskjellen mellom kjønnene er større i 2022 enn den var i 2017.

En kjønnsforskjell knyttet til å skjule religiøsitet kan sannsynligvis relateres til at muslimske kvinner oftere

bruker hijab eller andre plagg som tydelig markerer en tilknytning til islam. Muslimske menn i Norge har sjeldnere en slik synlig religiøsitet og kan dermed også lettere skjule den.

Tabell 3.13 Synlig religiøsitet og kjønn (Prosent. 2017).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?				
Kjønn	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
Kvinne	24,9	72,6	2,5	100,0
Mann	27,5	70,6	1,8	100,0

Tabell 3.14 Synlig religiøsitet og kjønn (Prosent. 2022).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?				
Kjønn	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
Kvinne	28,8	69,3	2,0	100,0
Mann	36,6	61,5	1,9	100,0

Samtidig er det flere fortellinger i den kvalitative studien som viser at hudfarge også knyttes til antagelser om religiøs tilhørighet, der mørkere hudfarge til forskjell fra hvit kobles til islam. Dette innebærer at også mange muslimske menn vil bli knyttet til islam, uavhengig av om de bærer noen spesifikke klær eller andre tegn på religiøs tilhørighet.

3.2.3 Synlig religiøsitet og utdanningsnivå

Analysen av sammenhengen mellom utdanning og hvorvidt respondenter skjuler sin religiøsitet viser at dette er vanligere blant dem med høy utdanning. Dette

gjelder begge år undersøkelsen er blitt gjennomført, men forskjellen er blitt tydeligere i 2022.

Tabell 3.15 Synlig religiøsitet og utdanningsnivå (Prosent. Muslimer 2017).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?				
Utdanning	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
Grunnskole	21,4	74,8	3,8	100,0
Vider./Fag.	23,3	73,9	2,8	100,0
Universitet	34,6	65,4	0,0	100,0

Tabell 3.16 Synlig religiøsitet og utdanningsnivå (Prosent. Muslimer 2022).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?				
Utdanning	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
Grunnskole	21,7	76,0	2,3	100,0
Vider./Fag.	31,6	67,2	1,1	100,0
Universitet	38,1	60,3	1,6	100,0

Mens 22 prosent av dem som kun har grunnskolen svarer «ja» på dette spørsmålet i 2022, er andelen blant dem med utdanning på universitetsnivå 38 prosent. Det kan være flere forklaringer på denne forskjellen. Kanskje arbeider respondentene med høy utdanning i miljøer der religiøsitet er mindre vanlig eller mindre akseptert, eller på steder der andelen muslimer er lavere. Dette kan bidra til at flere velger å legge skjul på sin religiøsitet.

3.2.4 Synlig religiøsitet og bosted

Analysen av koblingen mellom bosted og hvorvidt respondentene noen ganger skjuler sin religiøse tilhørighet viser at dette i 2022 er mest vanlig blant respondenter på Sør- og Vestlandet (42 prosent), og minst vanlig i Nord-Norge (27 prosent). Forskjellen mellom bostedskategoriene er blitt større siden 2017.

Tabell 3.17 Synlig religiøsitet og bosted (Prosent. Muslimer 2017).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?				
Bosted	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
Oslo & omegn	27,9	70,6	1,5	100,0
Resten Østlandet	20,3	75,7	4,0	100,0
Sør & Vest	29,3	69,3	1,4	100,0
Trøndelag & Nord-Norge	21,2	75,6	3,2	100,0

Tabell 3.18 Synlig religiøsitet og bosted (Prosent. Muslimer 2022).

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?				
Bosted	Ja	Nei	Ubesvart	SUM
Oslo & omegn	32,2	67,2	0,6	100,0
Resten Østlandet	34,9	64,4	0,7	100,0
Sør & Vest	41,9	56,4	1,7	100,0
Trøndelag & Nord-Norge	27,3	70,4	2,3	100,0

3.3 Erfaringer med ekskludering og trakassering

Tre spørsmål ba respondentene svare på om de i løpet av de 12 siste månedene hadde hatt opplevelser med ulike former for ekskludering eller hets. Spesifikt ble respondentene spurt om de hadde erfaringer med å bli gitt en følelse av ikke å høre til eller av å bli avvist på grunn av sin religiøse tilhørighet, eller om de hadde opplevd å bli trakassert på bakgrunn av denne tilhørigheten.

seg avvisende når de fikk vite at de var muslim, svarer en litt lavere andel, 36 prosent, bekreftende. Det er færrest som har opplevd trakassering på bakgrunn av sin religiøse tilhørighet. Likevel har dette hendt «ofte» eller «noen ganger» med en femtedel av respondentene (21 prosent). Resultatene viser også at det i 2022 er klart færre som svarer at de «aldri» har opplevd noe enn det var i 2017.

I samme periode har vi målt en nedgang i utbredelsen av negative holdninger til muslimer i Norge (Moe, 2022). Det er ikke nødvendigvis noen motsetning mellom disse funnene. Utbredelsen av negative holdninger kan reduseres samtidig som noen miljøer blir mer aktive og oftere gir uttrykk for negative syn. Digitale medier har bidratt til å spre hatefulle ytringer og medført at slike erfaringer ikke nødvendigvis er relatert til direkte møter eller personlige opplevelser. Resultater av slike spørreundersøkelser reflekterer også

Tabell 3.19 Erfaringer med ekskludering og trakassering (Prosent. 2017 og 2022).

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd:		Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart
.. at personer gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?	2017	9,5	26,0	30,2	32,0	2,3
	2022	11,6	31,7	29,9	25,5	1,2
.. at personer oppfører seg avvisende mot deg når de får vite at du er muslim?	2017	6,3	20,6	29,7	38,0	5,4
	2022	9,9	26,2	30,0	30,7	3,3
.. å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?	2017	2,7	11,5	22,8	60,3	2,7
	2022	4,6	16,0	25,9	51,9	1,7

De fleste respondentene svarte at de «sjelden» eller «aldri» hadde opplevd noen av de beskrevne situasjonene. Resultatene viser likevel en økning i slike erfaringer mellom 2017 og 2022.

Av de tre beskrevne opplevelsene er det flest som i 2022 svarer at de i løpet av de siste 12 månedene har opplevd at personer har gitt dem følelsen av ikke å høre til i det norske samfunnet. 43 prosent svarte at dette hadde skjedd «ofte» eller «noen ganger». På spørsmålet om de har opplevd at personer har oppført

andre utviklinger på samfunnsnivå. For eksempel vil økt oppmerksomhet om et fenomen (som muslimfiendtlige holdninger) kunne innebære at flere rapporterer om negative erfaringer. Vi har tidligere knyttet økning i diskrimineringserfaringer til det som i sosiologien omtales som et integrasjonsparadoks (kapittel 1.3.2).

3.3.1 Erfaringer med ekskludering og alder

Analysen av svarfordelingen basert på de fire aldersgruppene viser en tydelig sammenheng mellom utbredelsen av negative erfaringer og alder der de yngre respondentene oftere svarer at de har opplevd diskriminering. Igjen er forskjellen særlig stor mellom den eldste aldersgruppen, altså dem over 60 år, og de tre yngre gruppene.

Det kan være flere forklaringer på slike forskjeller. Forskjellen kan for eksempel relateres til sosialt liv – kanskje er respondentene som er under 60 år mer sosialt aktive og dermed har erfaringer fra flere sosiale arenaer enn dem over 60. Forskjellen kan også komme av ulike tolkninger, hva man vurderer som hets, trakassering eller avvising. Som vi har vært inne på tidligere, kan eldre aldersgrupper ha en høyere toleranse enn yngre eller større terskel for å rapportere om negative erfaringer. Yngre aldersgrupper er presumptivt mer oppmerksomme på slike problemer og har lavere terskel for å rapportere negative erfaringer.

Tabell 3.20 Opplevelser av tilhørighet og alder (Prosent. 2022).

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?						
Alder	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + noen ganger
-24	17,0	31,5	28,6	22,3	0,6	48,5
25-39	13,1	34,7	26,9	24,1	1,2	47,8
40-59	9,3	31,8	32,8	25,4	0,7	41,1
60+	4,5	20,8	32,8	38,4	3,6	25,3

Tabell 3.21 Erfaringer med avvising og alder (Prosent. 2022).

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer oppfører seg avvissende mot deg når de får vite at du er muslim?						
Alder	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte+ noen ganger
-24	10,2	26,2	32,9	27,5	3,3	36,4
25-39	11,5	30,5	25,1	30,8	2,1	42,0
40-59	10,2	24,4	33,2	29,4	2,7	34,6
60+	1,5	17,1	29,7	42,9	8,8	18,6

Tabell 3.22 Erfaringer med trakassering og alder (Prosent. 2022).

Har du de siste 12 månedene opplevd å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?						
Alder	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + noen ganger
-24	5,6	18,1	28,3	46,8	1,2	23,7
25-39	5,0	17,8	25,0	49,5	2,8	22,8
40-59	4,8	14,9	27,2	52,7	0,4	19,8
60+	0,0	9,0	19,4	68,9	2,7	9,0

3.3.2 Erfaringer med ekskludering og kjønnsfordeling

Analysen av erfaringer og hvordan disse fordelte seg mellom menn og kvinner viser at kvinnelige respondenter oftere enn de mannlige opplevde en følelse av manglende tilhørighet. Nesten halvparten av kvinnene, 47 prosent, hadde opplevd at personer ga dem en følelse av ikke å høre til, mot 40 prosent av mennene.

Det å oppleve manglende tilhørighet kan ha en rekke årsaker, som vi også berører i de kvalitative intervjuene. Det kan skyldes en opplevelse av sosial isolasjon, for kvinnene kan det kanskje også relateres til at hijab eller andre muslimske klesplagg blir oppfattet som «unorske». Som det fremkommer i tabellene under, var likevel prosentandelene som hadde opplevd trakassering eller avvisning tilnærmet likt fordelt mellom kvinner og menn.

Tabell 3.23 Opplevelser av tilhørighet og kjønn (Prosent. 2022).

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?						
Kjønn	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Kvinne	13,3	33,7	27,5	24,3	1,2	47,0
Mann	10,1	30,0	32,1	26,6	1,2	40,1

Tabell 3.24 Erfaringer med avvisning og kjønn (Prosent. 2022).

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer oppfører seg avvisende mot deg når de får vite at du er muslim?						
Kjønn	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Kvinne	12,4	24,1	29,6	31,2	2,8	36,5
Mann	7,7	28,1	30,3	30,3	3,7	35,8

Tabell 3.25 Erfaringer med trakassering og kjønn (Prosent. 2022).

Har du de siste 12 månedene opplevd å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?						
Kjønn	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Kvinne	4,3	14,8	25,2	53,7	2,1	19,1
Mann	4,9	17,0	26,5	50,3	1,4	21,9

3.3.3 Erfaringer med ekskludering og utdanningsnivå

En analyse av resultatene basert på utdanningsnivå hos respondentene gir ikke noe klart bilde av noen sammenheng med ekskludering, avvisning eller trakassering. Mens respondentene med lavest utdanning noe sjeldnere hadde blitt gitt en følelse av ikke å høre til (38 prosent mot henholdsvis 46 og 44 prosent), og opplevelser av avvisning var mer vanlig blant dem med høyest utdanning, var trakassering mest rapportert blant dem som kun hadde utdanning på nivå med videregående skole. Resultatene for manglende

tilhørighet og avvisning kan sees i sammenheng med tidligere studier i Norge som har vist at innvandrere med høy utdanning er mer distansert fra det nasjonale fellesskapet, og oftere opplever diskriminering ved søking etter arbeid, på tross av bedre norskferdigheter og andre ressurser (Barstad & Molstad, 2020).

Tabell 3.26 Opplevelser av tilhørighet og utdanningsnivå (Prosent. 2022).

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?						
Utdanning	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Grunn	11,3	26,9	31,5	29,2	1,2	38,2
Vider./Fag.	11,6	34,1	25,4	28,4	0,6	45,7
Universitet	12,5	31,8	33,6	21,4	0,7	44,3

Tabell 3.27 Erfaringer med avvisning og utdanningsnivå (Prosent. 2022).

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer oppfører seg avviseende mot deg når de får vite at du er muslim?						
Utdanning	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Grunn	12,8	17,9	24,3	38,7	6,4	30,7
Vider./Fag.	10,7	24,7	30,0	31,0	3,5	35,4
Universitet	8,9	30,6	32,2	27,0	1,4	39,5

Tabell 3.28 Erfaringer med trakassering og utdanningsnivå (Prosent. 2022).

Har du de siste 12 månedene opplevd å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?						
Utdanning	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Grunn	4,0	15,8	23,5	55,8	1,0	19,8
Vider./Fag.	5,5	19,7	24,2	49,0	1,6	25,2
Universitet	4,3	13,4	29,3	51,8	1,3	17,7

3.3.4 Erfaringer med ekskludering og bosted

Hvis vi ser på fordelingene av respondenter som hadde opplevd ekskludering og trakassering og hvor i landet de bor, ser vi mye av det samme mønsteret som for de andre spørsmålene, der negative erfaringer er mindre vanlig blant respondenter bosatt i Trøndelag og Nord-Norge. Fordelingen i resten av landet er nokså jevn, eller mer vanlig på Østlandet enn på Sør- og Vestlandet.

Tabell 3.29 Opplevelser av tilhørighet og bosted (Prosent. 2022).

Bosted	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Oslo & omegn	11,6	34,5	30,0	23,7	0,2	46,1
Resten Østlandet	12,3	32,7	28,3	25,2	1,5	45,0
Sør & Vest	12,9	30,9	31,0	25,2	0,0	43,8
Trøndelag & Nord-Norge	7,4	21,7	32,2	36,5	2,3	29,1

Tabell 3.30 Erfaringer med avvisning og bosted (Prosent. 2022).

Bosted	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Oslo & omegn	12,1	22,6	35,6	27,1	2,6	34,7
Resten Østlandet	8,9	32,8	26,9	28,4	3,1	41,7
Sør & Vest	11,0	18,4	29,2	36,9	4,5	29,4
Trøndelag & Nord-Norge	7,4	17,0	26,1	47,9	1,7	24,4

Tabell 3.31 Erfaringer med trakassering og bosted (Prosent. 2022).

Bosted	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri	Ubesvart	Ofte + Noen ganger
Oslo & omegn	5,7	16,7	28,2	48,5	1,0	22,4
Resten Østlandet	4,1	15,0	24,8	55,1	1,0	19,1
Sør & Vest	4,3	15,0	20,9	57,0	2,8	19,3
Trøndelag & Nord-Norge	3,8	9,8	32,0	54,4	0,0	13,6

3.4 Variasjoner i prosenten høy score på indeksen for negative erfaringer

Det er ikke en enkel oppgave å måle komplekse fenomen som erfaringer med diskriminering ved hjelp av et spørreskjema og kvantitative analyser. For å få mer valide resultater, kan man kombinere svar på flere spørsmål gjennom å konstruere såkalte indekser. Vi konstruerte en indeks over negative erfaringer på basis av de tre spørsmålene om ekskludering og trakassering:

- *Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?*
- *Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer oppfører seg avvisende mot deg når de får vite at du er muslim?*
- *Har du de siste 12 månedene opplevd å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?*

Svaret *ofte* er gitt score 2, *av og til* score 1, og svarene *sjelden* eller *aldri* eller *ubesvart* score 0. Indeksen varierer dermed mellom 0 og 6. score 6 – at alle de tre negative hendelsene oppleves ofte – rapporteres, som tabellen viser, av ytterst få.

I analyser vil indeksen også brukes tredelt slik som vist i tabellen. Lav forekomst vil da si at man ikke har opplevd noen av de tre negative hendelsene ofte eller av og til, middels score at man enten har hatt én av opplevelsene ofte eller to av dem av og til. For å få høy score må en respondent som et minimum ha opplevd alle tre hendelsene av og til, eller én ofte og én av de andre hendelsene av og til.

Det er 21 prosent av respondentene som har høy score på negative erfaringer i 2022, en økning fra 14 prosent i 2017. Oversikten over fordeling av respondenter med høy score fordelt på kjønn, alder, utdanning og region/bosted viser mange av de samme mønstrene vi har sett over. Tall for 2017 og 2022 er slått sammen for å øke antallet respondenter i hver av underkategoriene og styrke reliabiliteten til resultatene.

Tabell 3.32 Indeks for negative erfaringer (Prosent. 2017 og 2022).

Score	Indeks for negative erfaringer							Tredelt indeks		
	0	1	2	3	4	5	6	Lav 0	Mid. 1-2	Høy 3-6
2017	58,3	14,2	13,1	7,8	3,3	1,9	1,5	58,3	27,3	14,4
2022	48,2	17,6	13,4	10,2	4,8	3,4	2,3	48,2	31,0	20,8
Kombinert	52,4	16,2	13,3	9,2	4,2	2,8	2,0	52,4	29,5	18,1

Tabell 3.33 Sosiale kjennetegn og negative erfaringer (Prosent. 2017 og 2022 kombinert).

Sosiale kjennetegn og negative erfaringer	% Høy	(N)
Kjønn		
Kvinne	17,6	623
Mann	18,9	763
Alder		
18-29	20,1	404
30-44	21,0	528
45-59	15,9	341
60-	6,4	132
Utdannelse		
Grunnutdanning	15,5	224
Videregående/Fag	19,6	595
Univers./Høyskole	18,9	534
Region		
Oslo og omegn	18,0	579
Østlandet ellers	19,9	420
Sør- , Vestlandet	19,2	210
Trøndelag, Nord-N.	11,7	96

De eldste har signifikant lavere andel med negative erfaringer enn de tre andre aldersgruppene. Med en forskjell på 5 prosentpoeng ligger også 45-59-åringer såvidt signifikant lavere enn den nest yngste gruppen. Trøndelag og Nord-Norge ligger signifikant lavere enn de andre regionene.

At negative erfaringer er mer vanlig i Oslo og Østlandet kan virke overraskende fordi antagelsen ofte er at sosial kontakt vil bidra til å minske negative holdninger, og presumptivt redusere diskriminering. Imidlertid er det, som vi allerede har vært inne på, ingen nødvendig sammenheng mellom utbredelse av negative holdninger og opplevd diskriminering. Kanskje er det større oppmerksomhet knyttet til problemer med

rasisme eller muslimfiendtlige holdninger i områder der det bor flere muslimer. Det kan også hende at miljøer med uttalte negative syn har vært mer aktive i disse områdene. Begge deler vil kunne bidra til å øke rapportering av negative erfaringer.

Forskjellene knyttet til utdanningsnivå er ikke signifikante. Når disse forskjellene fremsto tydeligere i tabell 3.26, 3.27 og 3.28, skyldes det blant annet at vi der har behandlet de to svaralternativene «ofte» og «noen ganger» som likeverdige når vi har slått dem sammen (høyre kolonne i tabellene). I indeksen har disse to svarene derimot fått ulik vekt, henholdsvis to poeng og ett poeng. Et argument for å behandle svarene som like (slik vi gjorde i de tre nevnte tabellene)

er at respondentene ikke nødvendigvis selv skiller så klart mellom dem. I indeksen inngår dessuten alle de tre ulike typene av negative erfaringer. Som vi ser i de tre første tabellene er det primært erfaringer med trakassering som er mindre utbredt blant personer med høy utdannelse.

3.4.1 Kilde til livsopphold og høy score på negative erfaringer

Hvilke erfaringer man har, kan også være relatert til hvilken kilde man har til livsopphold. Vi koblet ni ulike beskrivelser av hovedkilde til livsopphold til score på negative erfaringer.

Tabell 3.34 Livsopphold og høy score på negative erfaringer (Prosent. 2017 og 2022 kombinert)

Kilde til livsopphold	% Høy	(N=1356)
Arbeid heltid	19,0	673
Arbeid deltid	15,2	120
Selvstendig	23,9	80
Alderspensjonist	8,1	47
Pt. Arbeidsledig	14,5	93
Annen type trygd	22,7	83
Elev, student	16,3	180
Hjemmeværende	20,1	36
Annet	15,5	44

Resultatene viser at rundt halvparten av respondentene arbeider fulltid og at andelen av disse med høy score på negative erfaringer ligger på 19 prosent. Det er en klart lavere andel blant alderspensjonistene som har høy score på negative erfaringer, bare 8 prosent. Ellers er det få tydelige mønstre, noe som kan tyde på at negative erfaringer skjer like ofte utenfor arbeidsplassen, som i det offentlige rom eller i andre typer sosiale sammenhenger.

3.4.2 Landbakgrunn og høy score på negative opplevelser

Som drøftet flere ganger tidligere i denne rapporten, kan muslimers «synlighet» og dermed diskrimineringserfaringer også være relatert til at de fleste muslimer i Norge har innvandrerbakgrunn. Innvandrere fra land som Pakistan, Somalia og Iran vil kunne bli tatt for å være muslimer uavhengig av sin faktiske religiøse tilhørighet. Vi analyserte sammenhengen mellom landbakgrunn og score på negative erfaringer.

Tabell 3.35 Landbakgrunn og høy score på negative erfaringer (Prosent. 2022)

Landbakgrunn	% Høy neg.erf.		Antall resp. (N)		% Neg.erf
	2017	2022	2017	2022	2017 & 2022
IRAN	17,8	2,2	26	28	9,7
BOSNIA-HERCEGOVINA	7,4	13,6	41	37	10,3
KOSOVO	13,4	13,1	41	45	13,3
AFGHANISTAN	9,7	16,6	52	79	13,9
MAROKKO	4,7	21,7	37	53	14,7
DET PALESTINSKE OMR.	15,7	18,3	12	17	17,2
IRAK	12,6	22,3	81	111	18,2
PAKISTAN	15,6	21,5	143	204	19,1
SOMALIA	17,1	25,3	106	197	22,4
TYRKIA	23,5	23,7	59	73	23,6
Total	14,4	20,7	598	844	18,1

Det er relativt små baser for de fleste landene, men likevel noen forskjeller som er klare nok til å være signifikante. Samlet sett for de to rundene er andelen med høy score på indeksen for negative erfaringer lavest for innvandrere med bakgrunn fra Iran. Men siden det er få respondenter i denne gruppen, spiller tilfeldighetene inn, noe den klare forskjellen mellom 2017 og 2022 illustrerer. Bosnia-Hercegovina og Kosovo skiller seg ut med lave score, Somalia og Tyrkia med høye, som ligger signifikant under for de to første nasjonene og signifikant over for de to siste, sammenliknet med land på den motsatte siden av listen rangert etter forekomst. Vi må likevel konkludere med at forskjellene mellom landene i forekomsten av negative erfaringer ikke er så store.

Forskjellene kan tolkes som et uttrykk for at respondenter med et «europisk» utseende i mindre grad er utsatt for negative holdninger. Forskjellene kan også være et uttrykk for at det er ulike forestillinger knyttet til ulike nasjoner som gjenspeiles i en slik rangering. Analysene fra HL-senterets holdningsundersøkelser har vist at befolkningen har større sosial distanse til kategorien «somaliere» enn til «muslimer» (HL-senteret 2012, ss. 32-33; Hoffmann &

Moe, 2017, s. 82; Moe, 2022, s. 70). I tillegg er det rimelig å anta at rasistiske forestillinger som kobler mørk hudfarge og negative egenskaper fremdeles påvirker samtidsholdninger.

3.4.3 Tilbøyelighet til å skjule religiøsitet og høy score på negative erfaringer

Negative opplevelser kan ha konsekvenser for egen adferd. Som vi har sett, var det blant våre respondenter cirka en tredjedel som svarte at de bar synlige tegn på sin religiøsitet og to tredjedeler som ikke gjorde det.

Det er en kobling mellom det å bære synlige tegn på sin religiøsitet og det å ha hatt negative opplevelser. De som sier at de bærer synlige tegn på sin religiøse tilhørighet har oftere hatt negative opplevelser enn de som ikke gjør det (forskjellen er signifikant). Blant respondenter som bærer synlige tegn på sin religiøse tilhørighet, er det 27 prosent i 2022 som også har høy

Tabell 3.36 Synlig religiøsitet og høy score på negative erfaringer (Prosent. 2017 og 2022).

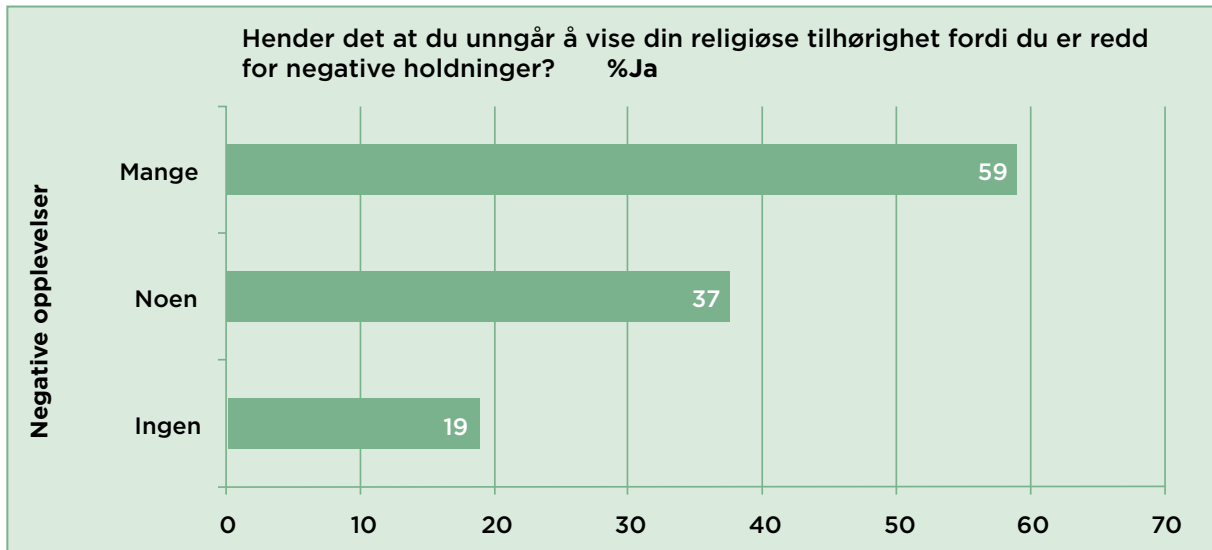
Bærer du synlige tegn på religiøs tilhørighet?		Indeks for antall negative erfaringer								Negative erfaringer		
		0	1	2	3	4	5	6	SUM	Ingen	Noen	Mange
2017	Ja: Synlige tegn	54,4	14,6	11,5	9,4	4,1	3,9	2,3	100,0	54,4	26,0	19,6
	Nei : Ikke tegn	58,4	14,2	14,1	7,6	3,1	1,3	1,2	100,0	58,4	28,3	13,3
	Differanse Nei - Ja	4,0	-0,4	2,7	-1,7	-0,9	-2,6	-1,1	0,0	4,0	2,3	-6,4
2022	Ja: Synlige tegn	44,0	15,1	14,1	10,7	8,3	5,2	2,6	100,0	44,0	29,2	26,8
	Nei : Ikke tegn	49,6	19,1	11,6	10,6	3,9	3,0	2,3	100,0	49,6	30,7	19,8
	Differanse Nei - Ja	5,6	4,1	-2,6	-0,1	-4,4	-2,2	-0,4	0,0	5,6	1,5	-7,1
2022 - 2017	Endring for Ja	-10,4	0,5	2,7	1,3	4,2	1,3	0,3	0,0	-10,4	3,2	7,2
	Endring for Nei	-8,8	4,9	-2,6	3,0	0,8	1,7	1,1	0,0	-8,8	2,4	6,5

score på negative erfaringer. Blant dem som ikke bærer slike tegn, er andelen 20 prosent.

Noe over halvparten av muslimene i 2017 og litt under halvparten i 2022 har ikke hatt noen av de negative erfaringene det spørres om. Både for 2017 og 2022 gjelder dette en noe større andel blant de som ikke bærer synlige tegn på sin religiøse tilknytning enn blant de som gjør det.

Forskjellen for andelen med høy score på indeksen er 6,4 prosentpoeng høyere i 2017 og 7,1 i 2022. Forskjellen er klar og signifikant selv om det er snakk om ganske små utvalg (N er henholdsvis 156, 407, 219 og 483 for de fire gruppene i den rekkefølgen de har i tabellen). Men størrelsen tyder ikke på at synlighet har noen stor betydning for sjansen for å gjøre slike erfaringer. For begge grupper øker forekomsten av negative erfaringer mellom 2017 og 2022, andelene med høy score øker med rundt 7 prosentpoeng.

De som svarer at de har hatt mange negative opplevelser, er også mer tilbøyelige til å skjule sin religiøse tilhørighet.

Figur 3.1 Skjule religiøsitet og høy score på negative erfaringer (Prosent. 2022)

Blant respondenter som har mange negative erfaringer, var det 59 prosent som svarte at de noen ganger skjulte sin religiøse tilhørighet. Blant dem som hadde hatt «noen» slike erfaringer, var det 37 prosent som svarte at det hendte at de skjulte sin religiøsitet, mens blant dem uten negative erfaringer var 19 prosent som sa det samme.

3.5 Åpne svar fra holdningsundersøkelsen 2022

I tillegg til at respondentene fylte ut spørreskjemaets ferdige svaralternativ, var det åpne felt der de kunne skrive fritt. I det følgende analyseres først de åpne svarene som var knyttet til diskrimineringserfaringer, deretter respondentenes svar på årsaken til negative holdninger til muslimer. Materialet utgjøres i kapittel 3.5.1 og 3.5.3 av respondenter som identifiserte seg som muslimer og i kapittel 3.5.2 av respondenter som ikke identifiserte seg som muslimer, men som hadde innvandrerbakgrunn (se beskrivelse av dette utvalget i kapittel 1.3.2).

3.5.1 Erfaringer med diskriminering, ekskludering og trakassering: respondentenes egne beskrivelser

De muslimske respondentene som svarte bekreftende på at de hadde erfaringer med ekskludering eller trakassering de siste 12 månedene, ble spurt om å beskrive hendelsene. 86 respondenter valgte å gjøre dette. I det følgende har vi satt tabellene som viser omfanget av erfaringer sammen med et utvalg av eksempler fra de personlige beskrivelsene fra det åpne svaralternativet. Å sette tallmaterialet i sammenheng med respondentenes egne ord synliggjør hva slags hendelse som kan ligge bak et tall – hva som har skjedd, hvor det har skjedd og meningsinnholdet i det som har skjedd.

Svarenes lengde varierer fra et par ord (eksempelvis «skjedde på bussen»), til sekvenser som enten ramser opp opplevelser eller bruker plass på å gi en opplevelse en kontekst. Sammenlignet med beskrivelser fra de individuelle intervjuene (presentert i kapittel 2) gir selv de lange svarene relativt lite tolkningsgrunnlag. Like fullt, de gir noen interessante innsyn i karaktertrekk og mønstre som går igjen i negative erfaringer blant muslimer i Norge, og selv korte svar kan gi innsikt i hva slags hendelser som fester seg i hukommelsen («Dra tilbake dit du kommer fra»).

De tydeligste mønstrene i materialet er opplevelser med å bli utdefinert fra et norsk fellesskap, verbale angrep med referanser til hijab, generalisering på bakgrunn av forestillinger om islam og ansvarliggjøring for internasjonale konflikter/terror. Noen mønstre finner vi også i beskrivelser av hvor erfaringene er gjort, der egen arbeidsplass og kommentarfelter i mediene utpeker seg som de vanligste arenaene.

De åpne svarene kan tematisk knyttes til tre av spørsmålene som er analysert i del 3.3, der respondentene ble spurt om ulike typer negative erfaringer: 1) å bli gitt en følelse av ikke å høre til, 2) at folk oppførte seg avvisende på grunn av ens religiøse tilhørighet og 3) å bli trakassert på bakgrunn av religiøsitet. Nedenfor følger en analyse av de åpne svarene basert på en systematisering i lys av de tre svarkategoriene (tilhørighet/utenforskap, avvisning og hets/trakassering).

innsikt i omfanget av opplevelsen av å bli målt opp mot et fellesskap og følelsen av å bli plassert utenfor et slikt fellesskap. Det er dette spørsmålet som gir høyest utslag som type erfaring i den kvantitative delen av surveyen, og det er også opplevelsen av å bli ekskludert fra det norske som utgjør den vanligste beskrivelsen i de åpne svarene. Disse svarene handler imidlertid i liten grad om en diffus følelse da de beskriver konkrete handlinger som tydelig ser ut til å ha hatt til hensikt å markere grenser mot et fellesskap. Her er noen typiske eksempler:

Tabell 3.37 Erfaringer med ekskludering (Prosent. 2017 og 2022).

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd:		Ofte	Noen ganger'	Sjelden	Aldri	Ubesvart
.. at personer gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?	2017	9,5	26,0	30,2	32,0	2,3
	2022	11,6	31,7	29,9	25,5	1,2
.. at personer oppfører seg avvisende mot deg når de får vite at du er muslim?	2017	6,3	20,6	29,7	38,0	5,4
	2022	9,9	26,2	30,0	30,7	3,3
.. å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?	2017	2,7	11,5	22,8	60,3	2,7
	2022	4,6	16,0	25,9	51,9	1,7

Å BLI UTDEFINERT FRA ET NORSK FELLESSKAP – NASJONEN SOM REFERANSE FOR EKSKLUDERING

Av de 821 respondentene i det muslimske utvalget var det, som vi har sett, 43 prosent som de siste tolv månedene hadde blitt gitt en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet. Av disse er det et mindretall, 12 prosent, som svarer at dette skjer «ofte» mens en stor andel, 32 prosent, har opplevd dette «noen ganger». Nå kan det argumenteres for at et spørsmål om å bli gitt en følelse er en vanskelig måte å måle diskrimineringserfaringer på fordi det åpnes opp for et svar basert på en følelse og ikke på eventuelle konkrete forklaringer. Like fullt, fordi spørsmålet peker direkte på «det norske samfunnet» som ramme, gir svarene viktig

Etter 35 år i Norge, du må ikke komme her og tro at du kan mene. Her er Norge. Norge for nordmenn

Kommentarer som: gå tilbake til landet ditt. Vi bor i Norge, ta av deg hijaben, snakk norsk. Noen nekter å snakke norsk til meg, men engelsk fordi de mener jeg er ikke norsk nok.

For eks: At jeg ikke hører hjemme i Norge. Kom deg tilbake dit du kommer fra. Jævla Muslim. Hater Muslimer. Skulle ønske at alle muslimer var døde.

Jeg fikk stygge blikk av kontrolløren på en sjekk på t-banen, selv om jeg hadde billett. Hun antok sikkert at siden jeg har innvandrerbakgrunn, så følger jeg ikke norske regler, noe som er feil. I tillegg så sa hun «så heldig du var».

Jeg jobber som vokter, billettkontroll og møter flere hundre mennesker daglig, så ja, jeg har blitt kalt svarting, jævla utlending, dra tilbake til der du er fra osv.

[...] Meg og mine barn blir skreket til uprovosert på bussen og bedt om å dra tilbake der vi kommer fra.

En typisk erfaring blant respondentene er å bli definert som innvandrer og tilhørende et annet land. Det å få beskjed om at man «ikke hører til» inngår eksplisitt i 25 av svarene. Som sitatene over viser, inneholder erfaringene med å bli utskjelt eller trakassert ofte sammen med det å bli utdefinert fra det norske.

Disse svarene illustrerer et møte med holdninger der det å være muslim er uforenlig med å være norsk. Sammenhengen mellom nasjonalisme og diskriminering og rasisme er veldokumentert i forskningslitteraturen (se f.eks. Fangen, 2022; Emberland, 2003). Ideen om at «et folk» – en religion/kultur, en hudfarge og retten til å oppholde seg på et bestemt landområde – henger sammen, har historiske røtter i alle europeiske land. Det samlede materiale bak denne rapporten viser at slike ideer også kommer til uttrykk i form av ekskluderende utsagn rettet mot muslimer i dagens Norge. Funnet korresponderer med annen forskning fra Norge som viser at det er en utbredt opplevelse blant etterkommere etter innvandrere å møte på manglende anerkjennelse av seg selv som norske (Friberg, 2021).

Fra tidligere studier vet vi at negative holdninger til muslimer blant annet kommer til uttrykk i utsagn preget av nasjonalistiske (proteksjonistiske) elementer, og ofte inneholder en implisitt eller eksplisitt oppfordring om at muslimer bør komme seg ut av landet (Døving, 2020a). Påstander om at muslimer ikke passer inn eller ikke hører til i Norge gikk også igjen i befolkningens forklaringer på negative holdninger i HL-senterets kartlegging fra 2022 (Moe, 2022). Opplevelsene som de muslimske respondentene forteller om i de åpne svarene, stemmer altså godt overens med svarene til

delene av befolkningsutvalget som ytrer seg negativt om muslimer.

UTSKJELT - HIJAB SOM REFERANSE

Det andre spørsmålet fra tabellen overfor (tabell 3.37), om hvorvidt personer har oppført seg avvisende mot deg når de får vite at du er muslim, fikk bekreftende svar av 36 prosent. Også her er det et fåtall som oppgir at dette har skjedd ofte i det siste året (10 prosent). I materialet fra de åpne svarene er det særlig beskrivelser av utsatthet på grunn av hijab som kan illustrere denne typen erfaringer.

Som det fremkommer av eksemplene i avsnittet over inngår referansene til Norge og norskhet ofte som del av et møte med utskjelling/skjellsord. I svarene der hijaben utgjør en referanse synes aggresjonen å være enda tydeligere. At man har blitt «skreket til» og at banneordet «jævla» ofte er del av utsagnene illustrerer dette. Hijab danner utgangspunktet for beskrivelser av negative erfaringer i 16 av de åpne svarene. Noen svar kombinerer en opplevelse av å bli ekskludert fra det norske samfunnet med en eksplisitt henvisning til at de er muslimer. Her er noen eksempler:

Situasjoner hvor folk snakker og peker om hijaben min, ber meg reise tilbake til Somalia for å praktisere islam osv.

«Hvorfor bruker du hijab? Du har blitt norsk hvorfor går du ikke som de norske. Islam er terror» osv.

«Ta av den jævla gardinen» når jeg har gått med hijab. Både fra unge og gamle. Eller at jeg støtter en religion som undertrykker kvinner og da er jeg med på å undertrykke kvinner. Har blitt dratt av hijaben på skolen, har blitt spyttet på. Har opplevd MYE diskriminering og trakassering pga. hvordan jeg ser ut, kler meg på og [hva jeg] tror på.

Enkle fordommer som om jenter blir tvunget til å gå med hijab eller andre avgjørelser som liksom ikke «normalt». Terrorist jokes og rett og slett noe så enkelt som [at man blir sett på som] teit, dum og tullete. Men det er lett å se forbi de enkle og dumme fornærmelsene, når alt jeg kan tenke

på, er hvor lite utdanna noen mennesker er.

Jeg som et menneske har opplevd å blitt sett nedlatende på fordi jeg er en kvinne, mørk i huden og bærer et religiøst hodeplagg.

«Hodeplagget du bærer på er ekkelt og nedsettende, du tilhører ikke her. Ta det første flyet til landet ditt.» Jeg var 11 år.

Selv om materialet gir lite informasjon om kontekst, viser det hvordan velkjente troper om islamsk kvinnesyn og terror utgjør et mønster i svarene som handler om hijab. Det vil si at opplevelser knyttet til å bære hijab også innebærer en konfrontasjon med bestemte forestillinger om islam. Både «undertrykking av kvinner» og «terror» er velkjent tematikk i muslimfiendtlig retorikk og er, som vi ser av svarene over, noe som også inngår i konkrete møter mellom mennesker (altså utover de rent retoriske plattformene på nettet). I tillegg knytter flere av svarene an til tanken om at hijab er unorsk.

I likhet med intervjumaterialet presentert i kapittel 2, viser de åpne surveysvarene at det å bære hijab gjør en spesielt utsatt for negative erfaringer som muslim. Slik vi har vært inne på, kan hijaben sees som en «kroppslig utvidelse» og dermed noe som får den samme type funksjon som fenotypiske trekk.

AVVIST - GENERALISERINGER PÅ BAKGRUNN AV RELIGION

En del av svarene handler om avvist med referanse til islam. Svarene handler også om det å skjule identitet som en strategi eller om et skifte som oppstår når den muslimske identiteten blir åpenbart. Noen eksempler på slike svar:

Så fort man sier man er muslim til andre, er man jo redd for hva de vil tenke og hvordan de ser på deg i etterkant, på grunn av fordommer og stereotyper.

Tør ikke å si at jeg er muslim. Får veldig negative svar tilbake fra nordmenn. De tror vi er IS. De tar ikke kontakt igjen etter de får vite hva jeg tror på. De har et ganske negativt bilde av profeten vår [...].

Når vi skal leie lokaler til islamsk religion, de gir ikke oss. Det finnes to lokaler ved siden oss for samling de to er norsk de har fått godkjenning, men i vårt lokale er det fortsatt ikke blitt godkjent. Kanskje må vi forlate stedet [...].

Og for ikke så lenge siden, rett før koronaen så skulle jeg til salatu jummua (fredagsbønnen) også hadde jeg på meg en lang islamsk khamis/dress, også var det en gruppe menn som gikk forbi meg og noen i gruppen som gikk forbi meg som kalte meg for en jævla terrorist.

Jeg har opplevd at folk har spurt om jeg er muslim og deretter tatt avstand fra meg eller kommet med dårlige kommentarer om muslimer. Muslimer blir stort sett, sett på som noe negativt. Det er trist, fordi islam egentlig er en fredelig religion, men på grunn av enkelte menneskers holdninger blir islam en dårlig religion og dette ødelegger for andre gode muslimer som vil bare ha fred på jord og vil seg selv og andre godt.

Beskrivelsen av at noe forandres når den muslimske identiteten blir åpenbart, resonnerer med erfaringene til informantene presentert i kapittel 2. I de åpne svarene sitert over fremkommer det en klar bevissthet om utbredte negative holdninger til muslimer i det norske samfunnet. Dette kommer særlig til uttrykk i svarene som understreker at «folk» har negative forestillinger, det vil si at respondentene her beskriver en oppfatning av holdninger snarere enn konkrete hendelser. Som vist, var det en stor andel (33 prosent) av respondentene i den kvantitative målingen som oppga at de noen ganger skjulte sin identitet på grunn av redsel for negative holdninger. I et av de åpne svarene kommer det også frem en strategi om å unngå å vise sin identitet: «På jobben prater de ofte dritt om muslimer og mobber dem. Jeg pleier å si at jeg er ateist for å unngå mobbingen».

ANSVARLIGGJORT - INTERNASJONALE FORHOLD OG TERROR

Erfaringer knyttet til det å bli avvist på bakgrunn av ens identitet som muslim, knyttes også til den politiske situasjonen i verden, som flyktningsspørsmålet, Midtøsten-konflikten og terror. Å bli beskyldt for å

være terrorist eller bli stilt til ansvar for enkeltindividers negative handlinger basert på en felles tilknytning til islam er en veldokumentert erfaring blant muslimer (se f.eks. Hoffmann & Moe, 2017; Sandberg et al., 2018). Dette er også det vanligste eksemplet i denne kategorien av svar:

Ved politiske diskusjoner om Midtøsten, mest av de som kaller seg ateister ... men engasjerer seg om krisen i Midtøsten, flyktningsspørsmål m.m. At dette er grunn av islam.

Kommentarer om hvordan muslimer er både i Norge og utlandet; IS-terrorister [...].

Dersom det skjer noe på verdensbasis eller i Norge, er det veldig lett for folk å vende fingeren mot muslimer generelt! [...].

Hver gang det skjer en terrorhandling så er det en viss gnisning, folk holder avstand. Selv fra arbeidskollega. [...].

Generaliseringsmekanismer, det vil si når forestillinger om en gruppe/kategori overføres til et individ eller når et individs handlinger overføres til en kvalitet ved en gruppe, er et sentralt element i diskriminering som fenomen. Både de individuelle intervjuene og gruppeintervjuene i den foreliggende studien inneholdt som vi har sett mange referanser til slike erfaringer. Flere av de åpne svarene viste til at negative erfaringer økte når konflikter i verden kunne relateres til islam/muslimer.

TRAKASSERING

Som vist over, var det 21 prosent av respondentene som svarte at de «ofte» eller «noen ganger» de siste 12 månedene hadde opplevd å bli trakassert på bakgrunn av sin religiøse tilhørighet. Selv om dette ikke heller er et lavt tall, er det verd å merke seg at svarfordelingen skiller seg fra de to øvrige i tabellen ved at langt færre sier dette skjer «ofte» eller «noen ganger» mens langt flere har svart «sjelden». Som vi også har sett i avsnittene over, inneholdt de åpne svarene referanser til skjellsord og ytringer som kan beskrives som trakassering, og noen svar skildrer rene uttrykk for hat, som: «Jeg kom for å hjelpe, men ble møtt med 'hater muslimer'».

Trakassering kan også arte seg som handling uten språklige uttrykk. Enkelte av de åpne svarene refererte til handlinger begått av politiet: «Politiet har trakassert ved flere anledninger». Et av svarene beskriver også brenning av Koranen som trakassering. Direkte fysisk trakassering i form av spyting, dytting, eller grov vold er beskrevet i fem av de 86 svarene. En ble kastet en ølflaske på, tre forteller om dytting, én ble slått ned på gata og én spyttet på.

HL-senterets kartlegginger viser at både i det muslimske utvalget og i utvalget med ikke-muslimske innvandrere er det en større andel som mener det er nødvendig å gjøre noe med muslimhets i 2022 enn det var i 2017.

Tabell 3.38 Nødvendig å gjøre noe med muslimhets (Prosent.).

Mener du det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe muslimhets?				
Utvalg	Ja	Nei	Ingen mening	Ubesvart
Muslimer 2017	54,4	14,9	26,9	3,8
Muslimer 2022	71,5	12,5	14,0	2,0
Ikke-muslimer 2017	45,0	17,2	32,1	5,7
Ikke-muslimer 2022	55,3	16,2	27,3	1,1

STEDENE DET SKJER PÅ

I noen svar fremkommer informasjon om hvor en hendelse har skjedd, som bussen og gata, eller som i dette eksemplet der en butikk nevnes: «Lokal butikk, trakassert av eldre dame som skrek 'Dra til der du kom fra'». Det er imidlertid «jobben» (arbeidsplassen som arena inngår i 27 svar) som utgjør den hyppigst nevnte sammenhengen der erfaringene skjer. Her er noen typiske eksempler:

[...] Annen situasjon hvor en kollega sier hun ikke kan behandle meg som alle andre så lenge jeg har den 'greia' på hodet (hijab).

Føler ikke å bli inkludert i det sosiale når gjelder arbeidslivet.

På jobb som sykepleier får jeg ofte nedlatende kommentarer angående min hijab.

Jobbintervjuer, på grunn av navn: Ahmed.

Diskriminering på arbeidsintervju, ble spurt om mitt forhold til hijab og om jeg er villig til å ta den av for jobben.

Jeg var på julefeiring med jobben en gang og følte meg utelukket bare fordi jeg ikke drakk alkohol og etterhvert så begynte kolleger å si til meg at det er greit om jeg vil dra. Jeg følte at ingen ville ha meg der bare fordi jeg ikke drakk, jeg kunne se at alle syntes at det var rart at jeg kom selv om jeg tok med meg sambusa.

Svarene som beskriver arbeidsplass eller jobbintervjuer handler i mindre grad om hets eller utskjelling, men løfter frem mer subtile situasjoner der utenforskap relaterer til sosial ekskludering, kommentarer og vitser fra kolleger. I det siste svareksemplet er det julehøytider og alkohol som nevnes som ramme. Erfaringen handler om en opplevelse av til tross for å ha kommet med noe til fellesskapet (sambusa), så er man uønsket. Respondenten ser ut til å tolke kollegene dithen at de synes det er ubehagelig at hen ikke drikker alkohol. Alkoholens plass i norsk hyggekultur er beskrevet som ekskluderende, og kommer også opp som et tema i andre deler av den foreliggende studien, både i de individuelle intervjuene og gruppeintervjuene. I svarene som refererer til arbeidsplass og kolleger nevnes også spørsmål knyttet til å spise svin og til bruk av hijab. I den sammenheng er det verdt å merke seg at ingen av svarene klager på at det serveres svin eller alkohol i seg selv, men at de oppfatter negative reaksjoner på at de ikke selv tar del i inntaket. Samlet sett tyder svarene på at disse arbeidsmiljøene er preget av lite rom for mangfold.

I tillegg til arbeidslivet utgjør medier og sosiale medier en stedsreferanse for erfaringer; «Opplevd at folk på sosiale medier skriver diskriminerende meldinger selv om de ikke kjenner meg personlig». Å lese om islam og muslimer i mediene er en type erfaringer som

sjelden er rettet mot en selv personlig. Det er en viktig lærdom i kunnskapsfeltet om erfaringer at de også er knyttet til det som går utover personlig erfarte angrep på en selv. Tidligere forskning har vist at nettopp det å lese negative kommentarer om den «gruppen» man tilhører har konsekvenser på et personlig plan (Nadim, 2022). Det er et kjennetegn ved negative holdninger som baserer seg på forestillinger om grupper, såkalt gruppefokuset fiendtlighet (group-focused enmity, Zick et al., 2011) som muslimfiendtlighet at angrep på individer rammer bredt. Alle med samme identitet er i prinsippet berørt. Erfaringer med å lese negative beskrivelser av muslimer i mediene utgjør ikke noen hovedkategori i de åpne svarene fra kartleggingen av erfaringer, men som vi skal se er det nettopp mediene og generaliseringsperspektivet som spiller størst rolle både når de muslimske og de ikke-muslimske respondentene tolker bakgrunnen for negative holdninger.

3.5.2 Hva ikke-muslimske innvandrere mener er årsaken til negative holdninger til muslimer

Som del av HL-senterets holdningsundersøkelse ble respondentene også spurt om hva de tror kan være årsaken til negative holdninger til muslimer. Spørsmålet ble stilt til samtlige utvalg og datagrunnlaget inneholder svar fra i underkant av 3000 respondenter. Herunder var det 337 svar fra utvalget med ikke-muslimske innvandrere. Svarene inneholder både referanser til generelle mekanismer, som fremmedfrykt og gruppekonstruksjoner, og egne erfaringer. På samme måte som det øvrige datamaterialet kunne også disse svarene kategoriseres etter hvor de la hovedvekten av forklaringen – hos minoriteten selv eller utenfor (for eksempel i majoritetens fordommer eller mediefremstillinger). Samtidig inkluderer svarene fra dette utvalget både et utenfra-perspektiv og et innenfra-perspektiv – de knytter forklaringene til egne erfaringer. Denne kombinasjonen av perspektiv gjør materialet interessant som et supplement til svarene fra de muslimske respondentene.

Vurderingene av hva som ligger til grunn for negative

holdninger til muslimer, hadde mange likhetstrekk i de to utvalgene. I likhet med svarene fra det muslimske utvalget utgjør generaliseringsmekanismer – der noen muslimers handlinger danner grunnlag for synet på alle muslimer – en gjennomgående årsaksforklaring hos de ikke-muslimske respondentene. Sammenlignet med det muslimske utvalget er det imidlertid en noe høyere andel blant disse respondentene som legger årsaken til politikk og korrupsjon i land der muslimer utgjør majoriteten. Dette utvalget skiller seg også ut med noen sterkt religionskritiske svar. Svarene viser også at respondentene tillegger negative syn på religion/religiøsitet en stor vekt når det gjelder bakgrunnen for diskriminering av muslimer i det norske samfunnet. Disse svarene utgjør en del av materialet med et utenfra-perspektiv på tematikken ettersom disse respondentene selv ikke er muslimer eller praktiserer islam. Samtidig har andre deler et innenfra-perspektiv gjennom henvisninger til fremmedfrykt i det norske samfunnet og egne erfaringer, da ofte med utgangspunkt i egen innvandrerbakgrunn.

MEDIEBILDET

Et likhetstrekk i datamaterialet fra muslimer og ikke-muslimer var de mange referansene til «mediene». I underkant av 80 svar (av 337) fra de ikke-muslimske respondentene viser på ulike måter til mediefremstillinger for å forklare negative holdninger til muslimer. Referansene viser både til generaliseringer basert på negative omtale av enkeltindivider og -grupper, og til et generelt negativt mediebilde av muslimer. Som i andre deler av materialet var noen svar helt korte, mens andre ga utfyllende beskrivelser:

Negativ omtale i media

Internasjonale medier

Det handler mest om at de ekstreme muslimene får for mye plass i mediebildet. De fleste muslimer anser jeg som «vanlige folk».

Enkelte grupper av muslimer har presentert/ presenterer islam på en dårlig/feil måte. Muslimske staters krigføring bidrar til et dårlig bilde av islam.

Tror folk i Norge har lett for å skjære alle over én kam. Man leser som oftest negative ting i media og muslimer og media har stor påvirkning på mannen i gata.

Der de øverste sitatene er eksempler på svar som ikke gir mange muligheter for tolkning annet enn at det gjøres en kobling mellom negative syn på muslimer og mediene, er de tre siste eksempler på svar som peker på gruppekonstruksjoner som mekanisme. Delvis peker de på mindre grupper eller individer (ekstremister) som skaper et negativt inntrykk av muslimer generelt, delvis på større aktører som stater, som likevel representerer avgrensede størrelser.

Generelle henvisninger inkluderer også referanser til uro i land med muslimsk majoritetsbefolkning og indirekte at et negativt mediebilde av disse landene overføres til muslimer generelt. Her ligner svarene på mønstre vi har sett både i de individuelle intervjuene og i de åpne svarene fra muslimske respondenter:

Lite kunnskap om norske muslimer og deres kultur. Vesten misbrukte muslimer som et hjelpemiddel for å bekjempe kommunister. De har vært med å skape / finansiere terroristgrupper som al Qaida og Taliban ... Det er mye krig og elendighet i Midtøsten som blir reflektert i norske medier nesten hver dag ...

41 svar fra denne respondentgruppen viste til terror*, noen nevnte spesifikt 9/11 eller mer generelt til vold*. Som i andre deler av materialet var det her en kombinasjon av svar som pekte på generaliseringer fra ekstremister og dermed vektla at problemet lå i gruppekonstruksjoner – og i svar som i større grad vektla at problemet lå hos muslimene selv.

Mediene forklares delvis som en kilde til negative holdninger fordi de gir et ensidig bilde. I noen svar fremheves mediene også som årsak fordi de utgjør en plattform for politikere eller bestemte miljøer med en vilje til å spre fordommer. Svarene inneholder noen ganger konkrete henvisninger, for eksempel til «FrP», andre ganger bare generelle henvisninger til tendenser eller miljøer på høyresiden: «Høyre radikale og høyrepopulister promoterer frykten mot muslimer for å få større tilslutning».

Noen av respondentene som pekte på mediene

og negative fremstillinger av muslimer, understreket at det eksisterer en forskjell mellom religion og kultur – indirekte at visse kulturelle praksiser ikke bør forstås som gjeldende for muslimer generelt:

Mediene har stor påvirkningskraft i fremstillingen av muslimene. De dårlige nyhetene selger best og de negative nyhetene har tendens til å finne lettere frem på både tv og andre medier. Muslimene har heller ikke gjort nok for å selge frem sine gode sider. «Muslim» er blitt synonymt med fremmed og farlig, annerledes og utrygt, dessverre. Nordmenn trenger å bli opplyst om forskjellen på religion og kultur. Jeg tror at mange uvitende etnisk norske tror at kulturelle forskjeller er ensbetydende med religiøse forskjeller.

En respondent koblet medievinlinger og generalisering basert på religion og hudfarge: «Media som feilvinkler ting og misvisende overskrift for å samle klikk fører til at folk sitter igjen med et inntrykk av at alt negativt som skjer er forbundet med muslimer og/eller utlendinger av mørk hudfarge. Derfor får de en negativ holdning til muslimer».

Referansen til å «samle klikk» antyder at noe av bakgrunnen for negative mediefremstillinger er at slike fremstillinger har en evne til å vekke særlig interesse hos publikum. I neste omgang medfører denne dynamikken at negative holdninger spres. Sitatet er også et av flere eksempler på at respondentene i dette utvalget gjør en kobling mellom negative holdninger og hudfarge eller innvandrerbakgrunn i tillegg til religion. «Tror det gjelder innvandrere generelt. Det kan ha med noen medier å gjøre», som en annen noterte. At respondenter i dette utvalget fremhever en kobling mellom negative holdninger til muslimer og innvandrerbakgrunn/hudfarge i forklaringene kan sees som et uttrykk for egne erfaringer. Implisitt i svarene ligger en forståelse av muslimer som innvandrere.

ISLAM SOM ÅRSÅK

Som nevnt innledningsvis er det mange av svarene fra denne respondentgruppen som på ulike måter viser til islam. Et ordsøk viser at dette gjelder rundt en tredjedel av svarene. Rundt 50 av svarene inneholder varianter av religi*, og omtrent like mange viser til islam. En del

svar er eksplisitt religionskritiske i formen, og tillegger årsaken til negative holdninger en berettigelse ved å vise til at islam har negative sider. Nedenfor er to eksempler på slike kritiske svar, der hjernevasking, bokstavtro religion og antidemokratiske sider fremheves:

[...] De fleste muslimer er hjernevasket og prioriterer sin tro [heller] enn å respektere nasjonale verdier i landet der de ble innvilget oppholdstillatelse. Når antall muslimer øker i Norge, frihet og demokratiet er i fare. Europeiske stater må stoppe innvandring fra muslimske [land]. Islam burde være forbudt i Europa. Alle typer religioner er butikk for svindlere.

Media nr. 1 - At alle muslimer tror på Koranen 100 % nr. 2 - Problemet er at 1,3 milliarder mennesker blir putt i en boks nr. 3, nr. 4 islam er en religion og alle religioner velger fantasi over logos.

Mens det første er entydig negativt til islam (og religion generelt) og – basert på denne holdningen – til innvandring fra muslimer, er det andre sitatet et eksempel på hvordan mange av svarene inneholdt komplekse beskrivelser med flere tolkninger. Dette svaret er fordelt mellom referanser til religion/religiositet med en kritisk undertone og referanser til gruppekonstruksjoner/medier – med andre ord mellom å forklare negative holdninger ved å vise til årsaker innenfor og utenfor minoriteten selv. En variant av hvordan svarene fra denne respondentgruppen viser til egne erfaringer, er et eksempel der respondenten viser til egen status som tidligere muslim og samtidig legger årsaken til negative syn på holdninger blant muslimer: «Jeg er eks-muslim, og vet [at] holdningene deres (muslimer) kan ha forårsaket det». Det er rimelig å anta at flere av respondentene har bakgrunn som muslimer, og deres religionskritiske ståsted kan også være knyttet til bakgrunnen for flukt eller migrasjon fra land der muslimer er i flertall. Som del av kritikken mot islam inngår også kvinneundertrykkelse som en relativt hyppig referanse i svarene fra dette utvalget.

Mange av respondentene kommenterte imidlertid at det eksisterer ulike kulturelle praksiser som ikke nødvendigvis kan relateres til islam som religion: «[...] Islam er religionen til en rekke forskjellige land, jeg tror kombinasjonen av religion og (praktisering av) kultur er

det som gjør at folk kan spesifikt mislike noen grupper av innvandrere [mer] enn andre. [...]». Respondentene påpeker at islam ikke er én ting: «Muslimer er ulike (forskjellige måter å tolke religion på). De mer ekstremistiske mislikes av de fleste (Taliban, IS, Al Qaida mv.)».

Et av svarene i den religionskritiske kategorien har en interessant påpekning. Her forsvarer kritikk av islam, samtidig som respondenten anser kritikken som en kilde til negative holdninger fordi den ofte er overlatt til «ideologer» og dermed sklir over i fordommer: «Manglende informasjon om islam. Forveksling mellom islam og muslimer. Tabu rundt å kritisere islam, som leder til at kritikk i for stor grad overlates til andre ideologer». Svaret antyder at debatten om islam delvis baserer seg på et svakt kunnskapsgrunnlag og delvis er overlatt til anti-muslimske miljøer med egne agendaer.

SOSIAL AVSTAND

At sosial avstand mellom grupper i samfunnet har betydning for dannelsen av negative holdninger, ble nevnt av flere respondenter i dette utvalget. Tendensen til å peke fremmedfrykt som en faktor bak negative holdninger og egne negative erfaringer kan også ses implisitt i svar som viser til sosial avstand som forklaring. Lite kontakt mellom ulike grupper i samfunnet og mangel på personlig erfaring ble nevnt av flere respondenter: «Alle over en kam-holdning, mangel på perspektiv, kunnskap og personlig erfaring», «Minimal kontakt mellom grupper + medieomtale/dekning» og «Mangel på sosial eksponering og samvær med muslimer, samt det geopolitiske spillet mellom stormakter som blir fremstilt ulikt av ulike medier» er noen eksempler på slike svar.

I et lengre svar kobles sosial avstand mellom ulike deler av befolkningen sammen med mediefremstillinger. Respondenten spør hvordan feilaktig informasjon kan justeres når muslimer og ikke-muslimer sjelden møtes:

[...] Mediene har gjort det veldig enkelt å lage et «oss-og-dem»-mentalitet som har skapt fremmedfrykt blant innbyggerne. Dette vil, og har, påvirket bildet av en muslim til noen som aldri har møtt en muslim før. Kombinert med sosiale medier som gjør det [enkelt] å konsumere informasjon som støtter egne negative holdninger, så får man ikke tilstrekkelig nok sann informasjon om muslimer. [...]

Sosial avstand ligger ofte implisitt i svarene, synlig gjennom utsagn som at lite kjennskap skaper fremmedfiendtlighet eller frykt. En respondent viste til hvordan «muslimer» er tett assosiert med «utlending»: «Fremmedfrykt fremfor alt annet. Vanligvis blir ordet 'muslim' slengt til alle som blir regnet som 'utlending' også. Mediefremstilling av saker». Svaret antyder at motvilje mot å akseptere mennesker fra andre kulturer og nasjoner skaper barrierer på flere nivåer og virker ekskluderende fra et norsk fellesskap. I noen av disse svarene der vi kan lese inn sosial avstand som en dimensjon, legges årsaken til holdninger innad i familier, til uvitenhet og meninger eller verdier som overføres fra foreldre til barn:

[...] uvitende norske familier som planter rasisme mot muslimer blant sine barn. Foreldre er de barn stoler mest på. Gir de direkte/indirekte feil inntrykk av muslimer, vil deres barn føre det med seg videre i livet uansett hva de selv opplever ilet livet [...].

I tillegg til generasjonsperspektivet antyder sitatet at holdninger man får som barn, kan stikke dypt.

FORDOMMER SOM KRYSSER: INNVANDRER – MUSLIM – HUDFARGE

Fordommer, manglende kunnskap og fremmedfrykt inngår som årsaksforklaringer i mer enn 60 av svarene i denne respondentkategorien. Fordommer beskrives som avledet fra et bilde av islam/muslimer som bygger på feilaktige premisser: «Uvitenhet, fordommer og frykt for det fremmede/ukjente. Fordommer som at mennesker fra muslimske land er mer barbariske enn mennesker fra ikke-muslimske land». Det er interessant at denne respondenten snakker om holdninger til personer fra «muslimske land» sammenlignet med holdninger til personer fra «ikke-muslimske land». Respondenten selv har jo nettopp bakgrunn fra et «muslimsk» land og presumtivt ligger også her egne erfaringer til grunn for svaret.

I svarene om fordommer ser vi flere eksempler på hvordan innvandrerbakgrunn danner en felles referanse for erfaringer. I sitatet under er det selve det ikke-norske som omtales som årsak, eller snarere fordommer mot det som ikke er norsk:

Det norske folk har ikke eller tar ikke nok initiativ til å forstå oss som ikke er etnisk norske. Med dette følger fordommer. Vi er generelt, det gjelder også muslimer i Norge, veldig hyggelige, imøtekommende og jobber også hardt for et godt familieliv/samfunn.

Årsaksforklaringer utledet av erfaringer som «utlending» snarere enn muslim kommer også frem i det følgende sitatet, der sider ved norskhet fremheves. Svaret uttrykker erfaringer knyttet til diskriminering, og hvordan dette hindrer integrering i kraft av å markere grenser mellom norsk og ikke-norsk:

[...] norske er ganske egoister, de er lukket og godtar ikke andre nasjonaliteter og kulturer så lett. Ikke norske uansett utdanning, har det dobbelt så vanskelig [med] å finne jobb selv om de er født i Norge og snakker norsk bedre enn sitt morsmål, snakker fra min egen erfaring, er far til to ungdommer som slet med å finne jobb som 17-åring og lærling etter skolen selv om de hadde snittkarakter på 4,7. Veloppdragne gutter. Dette kan skape irritasjon blant ungdommer i Norge, det er noe alle må passe på, derfor har jeg svart at om jeg har en somalier, en pakistaner eller en norsk som nabo, gjør meg ingenting.

Eksemplene til denne respondenten viser hvordan en referanse til negative holdninger til muslimer raskt gir assosiasjoner til generelle fordomsmekanismer der mennesker med innvandrerbakgrunn støter mot barrierer uavhengig av språkkunnskaper, utdannelsesnivå og hvorvidt man er født i Norge. Respondenten viser til sosial ekskludering og mer konkret til diskriminering i arbeidslivet.

Samlet sett viser svarene fra denne respondentgruppen at spørsmålet om årsaker til negative holdninger til muslimer ofte oppfattes som et spørsmål om negative holdninger til innvandrere – og hvordan dette gjenspeiler et erfaringsnivå i dette utvalget.

3.5.3 Hva muslimer i Norge mener er årsaken til negative holdninger til muslimer

Fra de av respondentene som identifiserer seg selv som muslimer, fikk vi 525 svar om årsaker til negative holdninger til muslimer. I likhet med spørsmålet om erfaringer er det også her satt av plass til å skrive så langt man vil. Svarenes lengde varierer fra ett ord (eksempelvis «fordommer»), til lange avsnitt som peker på en rekke ulike årsaksfaktorer. I likhet med svarene fra de ikke-muslimske respondentene over, er også disse varierende i form av type forklaringer, noen henviser til egne erfaringer og refleksjoner mens andre forklarer kompleksiteten i ulike årsaksforklaringer («dette fører igjen til osv.»). De korte svarene gir mindre grunnlag for analyse, men er interessante i form av å være et konkret og tydelig svar på hva som anses å være den viktigste årsaken. Alle svartypene inngår som data i analysen. Svarene har blitt analysert og kategorisert med mål om å finne mønstre i hva et stort utvalg av muslimer mener danner bakgrunnene for at det finnes fordommer mot dem i Norge. Vi mener respondentenes syn på dette danner en interessant kontekstuell ramme både for det kvalitative intervju materialet som viser enkeltmenneskets erfaringer og for videre arbeid med tiltak.

MEDIENE! BILDET AV ISLAM I OFFENTLIGHETEN

Både i den kvalitative intervjustudien presentert i kapittel 2 og i de åpne svarene fra holdningsundersøkelsen ble mediebildet av islam og muslimer ofte vist til som forklaring på negative holdninger til muslimer. Respondentene i den kvantitative undersøkelsen ble også spurt direkte om de oppfattet at fremstillingen av islam var fordomsfull. Et stort flertall i det muslimske utvalget, 83 prosent, svarte bekreftende på dette.

I de åpne svarene var den klart mest utbredte forklaringen på årsaker til negative holdninger de som viste til representasjon av muslimer og islam i mediene. Et ordsøk på «medi*» (for å fange opp varianter som medier, mediene og media) gir 303 treff. I noen tilfeller refereres mediene til flere ganger i samme svar, for eksempel ved at svaret åpner med ordet media og

Tabell 3.39 Fremstilling av islam i offentlighet (Prosent.).

Opplever du at måten islam blir fremstilt på i offentligheten, er fordomsfull?		Ofte	Noen ganger ¹	Sjelden	Aldri	Ubesvart
		2022	57,4	25,2	7,2	7,2

etterfølges av en klargjøring av typen «særlig i sosiale medier». Selv når vi tar høyde for dette, er det rundt 60 prosent av svarene som mener mediene er en hovedårsak. Dette fordi ord som «nyheter» og «presse» og «aviser» utgjør et utfyllende antall.

Eksempler på korte svar i denne kategorien er: «MEDIA, MEDIA OG MEDIA», og «pga. alt negativt som kommer opp i massemediene», og «Medier som fremstiller muslimer i dårlig lys». Det er interessant at hovedkategorien av svar som forklarer årsaker plasserer dem i fremstillinger som befolkningen utsettes for fremfor i holdninger i den norske befolkningen på mer generelt grunnlag. Over halvparten av svarene setter likefullt mediene i sammenheng med andre årsaker, som fordommer og fremmedfrykt mer generelt.

I likhet med svarene fra ikke-muslimske innvandrere beskrives mediene i noen av svarene som årsak til negative holdninger fordi de fungerer som en plattform for politikere med negativt syn på muslimer. I denne type svar nevnes også organisasjonen SIAN, Human Rights Service (HRS) og bestemte alternative nyhetssider som rights.no eller document.no som årsaksforklaringer. Illustrerende eksempler på dette er:

Media og politikere sprer mye negativ holdninger, de fremmer rasisme mot muslimer. Det verste er TV2 og FrP.

Framstilling i media og offentligheten. Mange utenfor Oslo og Viken kjenner ingen muslimer på personlig nivå og danner sitt inntrykk ut i fra HRS, Dokument, FrP o.l.

Organisasjoner som SIAN, nettsteder som rights.no, og hvordan de blir fremstilt på medier (som VG, Dagbladet) generelt.

I svar av denne typen er mediene beskrevet som en arena for en politisk villet svartmaling av muslimer. Flertallet av svarene legger likefullt ansvaret på

medienes krav om oppmerksomhet, og spør hvorfor ikke gode muslimer er en større del av mediebildet:

Det er fordi det i media blir fremhevet ekstremister og deres synspunkter. Dette fordi media skal selge nyheter. Muslimer som jobber og betaler sin skatt og lever sine liv i fred og harmoni selger ikke aviser.

Mange muslimer som gjør en kjempebra jobb i Norge. Vi finner dem som leger, advokater, politikere. Og i alle slags yrker. Hvorfor setter vi ikke disse menneskene frem i lyset. Men om det er en muslim som gjør noe dumt, så står det med store overskrifter. Men jeg føler også at ordet «islam» og «muslim» er eller har blitt mer og mer misbrukt av folk som gjør fæle ting.

Et påfallende ofte brukt eksempel på representasjon er, slik som i sitatet over, påstanden om at mediene løfter frem den muslimske identiteten dersom det dreier seg om en negativ sak, mens dette ikke gjøres i andre sammenhenger. Dette er påfallende fordi slike skjevheter i fremstillingene i liten grad speiles i de store etablerte mediene i Norge. Etter 22. juli 2011 ble en økt bevissthet rundt bruk av etnisk og religiøs identifikasjon innført i norske mediehus. Like fullt er det altså mange svar av denne typen:

Vinklinger i media. Hvis noen har begått en kriminell handling og personen er muslim eller har utenlandske røtter, så blir det fremhevet i saken. Derimot hvis det er positive saker, spesielt innen idrett, så blir bakgrunnen ikke tatt med.

Jeg mener årsaken er at det er skikkelig enkelt å peke på ting folk gjør feil, og hver gang noen gjør noe galt står det i mediene «mannen var muslim» eller «muslimsk mann». Det hjelper til med at det er skikkelig enkelt å få feil idé om muslimer i Norge.

Jeg har bodd i Norge i 20 år (siden jeg var 8) og gjennom oppveksten har jeg sett media beskrive utenlandske gjerningsmenn som «med bakgrunn fra...» «...fra Pakistan med norsk pass», de skal som oftest få fram at gjerningsmannen er utenlandsk. Men hvis personen nyheten handler om, egentlig er med utenlandsk bakgrunn, men har gjort noe bra: «norske Mohammed». Da beskrives vedkommende plutselig som norsk.

Ofte blir etnisitetene til kriminelle fremhevet når de er av utenlandsk bakgrunn. Det er mange tilfeller der en hvit gjerningsmann blir erklært psykisk syk for samme gjerning som en ikke-hvit person. For innvandrere er det alltid islam som har skylden, selv for psykisk syke mennesker.

Drapene begått i Kongsberg 13. oktober 2021 er også en referanse som går igjen som del av argumentasjonen om identifikasjon av gjerningsmannen:

Medier, medier og atter medier. Muslimer blir svartmalt konstant. Ta for eksempel Kongsberghendelsen der fokuset var at denne psykisk ustabile mannen, som helsevesenet i Norge sviktet totalt, var konvertitt. Jeg er ærlig talt så sliten av å føle et behov for å forklare at mennesker og religion er to ulike ting.

Eksempelene gir samlet sett et inntrykk av de mange variantene av svar som utpekte mediene som årsak, og av hvor omfattende denne forklaringer er i datamaterialet. Med referanse til overfor nevnte endringer i medieetiske normer, er det rimelig å anta at respondentenes opplevelser av at en muslimsk identitet spesielt fremkommer i negative saker kan forklares med at særlig nyhetssaker om vold/kriminalitet sirkulerer i alternative nyhetskanaler og sosiale medier der religiøs/

etnisk bakgrunn nevnes i bredere omfang. Når en gjerningsmanns identitet ikke nevnes i en opprinnelig nyhetssak, vil den dermed likevel raskt dukke opp i sirkuleringen av saken på andre plattformer. En annen mulig forklaring kan ligge i kunnskap om hvordan de redigerte mediene i tidligere år dekket saker og at dette har forplantet seg til en oppfatning av at det fortsatt er slik. Kanskje kan en del av svaret på at mediene tildeles en så stor rolle i spredning av negative holdninger, også ligge i at nyheter fra andre land utgjør en vesentlig del av nyhetsbildet, i hvert fall utgjør konflikter i andre land en referanse i en vesentlig andel av mediasvarene. Krig, korrupsjon, fundamentalisme og dårlig styre i land med muslimsk majoritet nevnes ofte, og Midtøsten, Saudi Arabia og Iran inngår som konkrete eksempler slik også terrororganisasjoner i andre land gjør. I disse svarene nevnes ikke alltid mediene eksplisitt:

Alle krigene i Midtøsten

Alle krigene i de muslimske land + IS' barbariske handlinger.

En del politikere, våpenfabrikkeiere, må skape slike ting [negative holdninger til muslimer] for egen interesse. Dessverre må vanlige folk, enten det er muslimer eller jøder, betale. Det er trist, men verden og politikk er slik.

Årsakene er på grunn av mye konflikt, krig og umenneskelige forhold i muslimske land. I tillegg til at terrorister og terrororganisasjoner utøver grusomheter under islams navn.

Som ledd i en kunnskapsetablering av hva som utgjør konteksten rundt erfaringer med diskriminering, er det relevant å løfte frem at forhold i land utenfor Norge utgjør en tydelig referanser i rundt en fjerdedel av svarene.¹⁸ Ser vi disse i lys av alle svarene som refererer til terror (se nedenfor), er det dermed godt over halvparten som legger årsaksforklaringer på negative holdninger til muslimer utenfor Norges grenser. Noen av svarene er kritiske til hvordan disse forholdene gjengis i norske medier, men de fleste er skrevet i en kritisk tone overfor politiske forhold i de konkrete landene og at det

18 Anslaget er ikke helt nøyaktig fordi det er vanskelig å finne felles søkeord.

er disse forholdene som får ringvirkninger i synet på muslimer i Norge. Årsaken til negative holdninger ligger da i generaliseringsmekanismen respondenten antar at skjer. En slik generaliseringsmekanisme kommer tydeligere og mer eksplisitt frem i de svarene som direkte trekker frem terror som kilde.

TERROR FØRER TIL GENERALISERING

IS, Taliban og terrorister generelt oppgis i flere av svarene som årsak til negative holdninger. Ordet «terror*» dukker opp i 62 svar, men om vi legger til ordene «IS*», «Taliban» og «al-Qaida» er det opp mot hundre av svarene som mener terrorhendelser og terrororganisasjoner har ført til negative holdninger til muslimer, her er noen representative eksempler:

IS al-Qaida Hamas og ekstremistiske handlinger.

[...] For en god del av samfunnet er islam = terror.

Pga. de terroristene som representerer islam ... egentlig de er ikke det, de utnytter islam for sine egne interesser...

Etter 11.09. er det blitt mye negativt fokus mot muslimer i media. Muslimer blir fremstilt på en måte slik at det blir helt feil og ensidig blide av muslimer som kommer frem her. Ekstremisme eller terror blir alltid knyttet til islam.

Som det siste av sitatene over viser, er terrorangrepene 11. september 2001 en referanse i materialet (forekommer i 12 av svarene). Til tross for at denne terroren fant sted for over 20 år siden, utgjør datoen ifølge respondentene en vesentlig referanse som opphavet til et pågående negativt fokus. Dette finner vi også i intervju materialet presentert i kapittel 2, der flere informanter nevnte «11. september» som en dato da forestillinger om muslimer endret seg. Et annet interessant trekk ved svarene som viser til terror, er at det ofte er lagt inn beklagende uttrykk av typen «dessverre blir muslimer ...». Her har respondenten altså brukt plass til å uttrykke hva de selv mener; at terror ikke er forenlig med islam:

Det er media og fåtall terrorister som ikke vet noe om islam. De ødelegger for de fleste gode muslimer. For en riktig muslim betyr islam alltid fred og aldri vold.

Skrive usanne påstander om muslimer i mediene, og assosiere IS og andre terrorgrupper med islam. Til tross for at de gruppene ikke representerer islam på noen måte, og i tillegg selv begår de største syndene i islam.

FORDOMMER I DET NORSKE SAMFUNNET

Svarene henviser ikke bare til mediene og internasjonale forhold, men også til norsk kontekst og tidvis til nordmenns væremåte. Her er det referanser til «fordommer», «fremmedfrykt» og «mangel på kunnskap» som utgjør en vesentlig del av svarene. Befolkningen beskrives i flere slike svar som kunnskapsløse og preget av feiloppfatninger. Svar som «mye ignoranse og fremmedfrykt», er et eksempel på en kort, men generell beskrivelse av at årsaker til negative holdninger ligger i utbredte fordommer i samfunnet. Ord som «misinformasjon» og «feilinformasjon» går også igjen i denne typen svar, ofte sammen med henvisninger til stor grad av sosial distanse mellom befolkningen generelt og muslimer/minoriteter spesielt:

Folk har rett og slett null kunnskap om religionen.

[...] Etniske nordmenn som er redde for å åpne seg for andre kulturer.

[...]. Fordi de har lite kontakt med mennesker med minoritetsbakgrunn i sin hverdag.

Flere av de lengre svarene gir i tillegg forklaringer på hvordan muslimer generaliseres, og uttrykk som «å sette alle i samme bås» eller «skjære alle over én kam» går igjen. Tar vi med referanser til integrering og ekskludering er det samlet sett rundt 100 av svarene som direkte viser til forhold innad i det norske samfunnet eller nordmenns væremåte. Nedenfor følger to eksempler. De samler opp mange av poengene som fremkommer i en rekke kortere svar:

[...]. islam blir ofte fremstilt som en streng religion uten noe frihet og ser ned på kvinner og alt det der, det er jo overhodet ikke sånn så når de ser noen med hijab f.eks. så passer ikke kanskje det så godt inn i samfunnet eller kulturen her, da. Det er ganske enkelt å se hva grunnen er til jødehat, men med islam er det mange forskjellige grunner, også kanskje fordi man putter alle utledninger under islam eller de med mørkt hår så når man kanskje ser noen unge gutter oppfører seg litt dumt så mener folk at islam kan være årsaken.

Misoppfatninger, isolasjon, lite kontakt mellom grupper i områder i Norge. Selvfølgelig har kriminalitet utført av mennesker med en annen bakgrunn enn norsk også en påvirkning på negative holdninger mot muslimer. Suksess er også en utfordring. Det er mange som ikke liker å se at muslimer lykkes i samfunnet. De som er godt integrerte, vellykkede muslimer i Norge og som elsker Norge blir ofte sett på som unntaket og ikke regelen. At fremtredende politikere og politiske parti har hatt hatsk retorikk mot muslimer har ikke gjort at de negative holdningene har styrket seg. Snikislamisering er for eksempel et begrep som burde få det til å gå kaldt ned ryggen på folk. Det er nesten på nivå med det verste av de antisemittiske skjellsordene. Det er heller ikke alle som liker at muslimer tar høy utdanning og kaprer de mest prestisjefulle jobbene som leger, advokater og ingeniører. Det er dog et tankekors at de samme som har negative holdninger mot muslimer som regel får behandling på sykehus av en muslim, blir forsvart i retten av en muslimsk advokat og/eller har en byggherre/ingeniør som har tegnet/bygget huset eller arbeidsplassen til vedkommende.

Det siste svaret peker på mange og ulike nivåer i det norske samfunnet. I tillegg til å nevne trekk ved det

norske samfunnet som kunnskapsmangel og sosial distanse mellom den muslimske minoriteten og øvrig befolkning, peker svaret på både reelle utfordringer med kriminalitet og på en utfordring knyttet til aksept av muslimer som gjør suksess – disse oppfattes i liten grad å bli anerkjent som representanter for muslimer. Det understrekes at muslimer nå besitter posisjoner som også de med negative holdninger blir avhengig av hjelp fra, noe som beskrives som et tankekors og kan leses som et åpent spørsmål om hvordan dette vil utvikle seg. Svaret har også konkrete referanser til politiske utspill og disses langvarige effekt, som til begrepet «snikislamisering». Det er interessant at respondenten i dette svaret, i likhet med svaret gjengitt rett før, refererer til antisemittisme. Formuleringen antyder at antisemittisme utgjør et referansepunkt for forståelsen av fordommer og et ytterpunkt når det gjelder nedsettende syn.¹⁹

Religion utgjør også en referanse i svar som peker inn mot det norske samfunnet. I tillegg til manglende religionskunnskap, er det et knippe svar som trekker frem at religion ikke har noen naturlig plass i det norske samfunnet generelt. Et eksempel: «Generelt en negativ holdning til religion. At det ikke har plass i et moderne samfunn og muslimer er kanskje den mest synlige religiøse gruppen (...)». Her forklares årsaken rett og slett med at muslimer representerer religiøsitet i et samfunn som avviser religion. Den vanligste referansen til religion handler imidlertid om at islam misforstås som en streng religion og en religion med et iboende negativt kvinnesyn, som i dette utdraget fra et lengre svar:

[...] islam blir ofte fremstilt som en streng religion uten noe frihet og ser ned på kvinner og alt det der, det er jo overhodet ikke sånn så når de ser noen med hijab f.eks. så passer ikke kanskje det så godt inn i samfunnet eller kulturen her da [...].

Kleskoder, hijab og kvinnesyn er nevnt i et knippe svar, men er ikke spesielt fremtredende (til sammen rundt 10 svar nevner dette). Sammenlignet med hvor ofte

19 Også i svarene fra befolkningsutvalget var det relativt mange svar som pekte på likhetstrekk mellom antisemittisme og muslimfiendtlighet (Moe, 2022). Tendensen kan sees i sammenheng med en utvikling der også forskningen i senere år er mer fokusert på fellestrekk i ulike fordomskomplekser (se f.eks. Hoffmann & Moe, 2020; Døving, 2020a).

dette forekommer i beskrivelser av erfaringer både fra surveyen og fra de kvalitative intervjuene er det rimelig å tolke dette som at respondentene ikke ser hijabbruk eller kvinnesyn som direkte årsaker til negative holdninger, men som noe som bare trigger handling basert på negative holdninger som altså har sin kilde i større fordomskomplekser.

HØYREKSTREMISME, KONSPIRASJONSTEORIER OG RASISME

I svarene inngår også forklaringer der vekten legges på betydningen av ideologi. Ordet «rasisme*» figurerer i 11 svar, «islamofobi» i 5 og «høyreekstremisme*» i 7. Dersom vi legger til referanser til SIAN og HRS, inngår ideologiske ståsteder som årsak til negative holdninger i rundt femti av svarene. Her følger noen eksempler:

[...] Samtidig har du grupper som SIAN som sprer fryktepropaganda mot muslimer (og utlendinger generelt).

[...] I de siste årene har vi sett moskeer trakassert i og det verste fall også et sted hvor en white supremacist har utført terrorhandlinger. Dette fører til at muslimer ikke får dyrket sin tro i tillegg til å følge seg utrygge i sitt eget land.

[...]. Konspirasjonsteorier som «Eurobia» blir legitimert når personer som fremmer det får offentlig støtte. f.eks: Hege Storhaug og HRS, Muslim har blitt synonymt med mørkere hud. Lettere å «intellektualisere» rasismen, og gjemme seg bak religionskritikk. Religionskritikk i seg selv er helt legitimt. [...]

Fremvekst av høyrepopulisme og høyreekstremisme de siste år, samt ugjerningene til islamister.

[...] Eurabia og flere andre konspirasjonsteorier som folk sprer uten kildekritikk. Økt rasisme og økende intoleranse mot alt som er ulikt/ikke akkurat som oss, definere det som et trussel og dermed klassifisere det som «farlig». Muslimene tar over Europa siden de føder flere barn. Jeg vil hevde at muslimer føder flere barn i Asia og andre kontinenter også, og de har mer

med kulturelle tradisjoner å gjøre enn Europa. Jeg tviler på om det har noen ting med Europa å gjøre! I det hele tatt! Løsning blir nok å føde egne barn, og komme ut av den offerrolle/maktløsheten, som nettopp fører til slike usanne tanker. EGENTLIG er det bare å føde egne barn (gjør det kjedelige arbeidet!). Så slipper man å være redd/engstelig/truet og dermed farlig for minoriteter.

Noen svar pekte på mekanismer der fordommer i befolkningen blir et verktøy, for eksempel for politikere i det ytre høyrelandskap:

Politiske partier/organisasjoner som prøver å få oppslutning ved å spille på folks fordommer og fremmedfrykt.

Høyreekstremister skjuler seg blant norske partier og truer de gode verdiene i samfunnet særlig for muslimer, islam er en fredelig religion, men mange for sin politiske eller private interesse feiltolker islam og verden tror det er det som er islam!!!

Referanser til rasisme som årsaksforklaring sammen med høyreekstremisme og konspirasjonsteorier er rimelig å tolke som resultat av de siste årenes fokus på rasisme i både norsk og internasjonal offentlighet. Norske myndigheter har etablert handlingsplaner som har satt muslimfiendtlighet i sammenheng med rasisme og ikke minst det store fokuset på rasisme i etterkant av Black Lives Matter-bevegelsen våren 2020 utgjør rimelige forklaringer på at årsaker til negative holdninger til muslimer settes inn i en større sammenheng der rasismebegrepet er relevant.

FORKLARINGSBEHOV?

En del av materialet utpeker seg ved at svarene har tilleggsopplysninger som oppklarer eller påpeker hva feiloppfatninger om muslimer består i, som for eksempel at man tar feil om man tror islam er krigersk, at muslimer vil overta osv. Vi har allerede trukket frem noen eksempler på dette i avsnittet om terror. Slike svar illustrerer i praksis noe av det som påpekes andre steder i rapporten, nemlig at flere muslimer enten pålegges eller har internalisert en form for ansvarliggjøring. At

en god del av respondentene har tatt seg bryet med å forklare forskerne som skal analysere svarene deres hva som er feil i folks fordommer er i seg selv et illustrerende eksempel på konsekvenser av å bli utsatt for fordommer.

Alle muslimer blir satt i samme bås. I alle religioner finnes det både gode og dårlige mennesker. Islam er ikke terrorisme og de fleste muslimene er gode/vanlige mennesker som ønsker bare å leve livet sitt i fred. De dårlige ødelegger for oss andre.

[...] Men jeg og mitt lille samfunn med muslimer overalt fra verden har blitt oppdratt med å ha respekt for vært eneste liv på denne kloden [...].

I mine øyne så er alle mennesker like mye verdt, samme hva de tror på eller hvor de er ifra.

Analysen av materialet fra de åpne svarene avdekker noen mønstre som har resonans i etablerte kritiske diskurser om islam og muslimer, og viser at respondentene i all hovedsak ser slike diskurser som kilden til negative holdninger. Det er interessant at ordsøk på institusjoner som politi*, helsevesen* og skole* kun gir svært få treff i materialet som omhandler årsaker til negative holdninger til muslimer. I svarene som omhandler erfaringer, fremkommer referanser til institusjoner noe oftere (som arbeidsplass, helsevesen og skole), og fra det kvalitative intervjumaterialet presentert i kapittel 2 har vi flere eksempler på møter med offentlige institusjoner. Det er derfor interessant at holdninger og praksiser innenfor sentrale institusjoner ikke fremkommer som noen sentral kilde som forklarer årsaker til negative holdninger til muslimer (eksempelvis hva man lærer på skolen, hva politiet sier om muslimer ...). Mens materialet om erfaringene inneholder eksempler på konkrete og lokaliserte uttrykk, vitner svarene om årsaker om at kilden til disse erfaringene antas å ligge på et overordnet nivå i samfunnet, det vil si i et større meningsunivers som relateres til fremstillinger i offentligheten og til utbredelsen av fordommer

generelt. Også muslimer som ikke beskriver en konkret egenopplevd erfaring, forholder seg til disse diskursene som en form for erfaring – og ikke minst som en årsak til spredning av negative holdninger.

3.6 Oppsummering: kvantitativ studie

Den kvantitative spørreundersøkelsen viser at 43 prosent i det muslimske utvalget har blitt gitt en følelse av ikke å høre til det norske samfunnet «ofte» eller «noen ganger» i løpet av de siste 12 månedene. De over 60 år opplever denne former for ekskludering langt sjeldnere enn yngre aldersgrupper. Det er også en kjønnsdimensjon i erfaringene, 47 prosent av kvinnene mot 40 prosent av mennene svarer at de har opplevd dette. En av fire personer (25 prosent) svarer at de har opplevd trakassering grunnet sin identitet som muslim.

En av fem respondenter (21 prosent) har opplevd diskriminering i møte med offentlige institusjoner på bakgrunn av sin religiøse identitet. Dette er en økning fra 2017 (15 prosent). Det er en større andel i yngre aldersgrupper som har opplevd slik forskjellsbehandling enn blant dem over 60 år. Vi har ikke funnet tydelige forskjeller knyttet til kjønn eller utdanningsnivå.

Den kvantitative undersøkelsen bekrefter funn fra den kvalitative studien om synlighet som et mønster i erfaringsfortellinger om diskriminering (se 2.2): 33 prosent av respondentene i 2022 svarer bekreftende på at de noen ganger skjuler sin religiøse identitet av frykt for negative holdninger. Det er en større andel menn enn kvinner som svarer dette. Spørreundersøkelsen viser også at de som bærer tegn på sin religiøse identitet, har opplevd negative erfaringer oftere enn de som ikke gjør det (27 prosent).

Spørreundersøkelsen inneholdt også spørsmål om hva respondentene mener er årsak til negative holdninger til muslimer. Her fikk de plass til å formulere egne setninger. Svarene har mange likhetstrekk i de to innvandererutvalgene (ikke-muslimer og muslimer). I begge kategorier svarer et flertall at årsaken lå

i representasjon av islam og muslimer i medier/ sosiale medier som igjen fører til generaliseringer av enkeltindivider. Andre vanlige årsaksforklaringer anses å være utbredte fordommer i den norske befolkningen, liten grad av sosial kontakt og internasjonale hendelser (terror/krig) som smittet over på holdninger i Norge. Sammenlignet med det muslimske utvalget er det en noe høyere andel blant de ikke-muslimske respondentene som legger årsaken til politikk og korrupsjon i land der muslimer utgjør majoriteten. Dette utvalget skiller seg også ut med noen sterkt religionskritiske svar.

Respondentene fikk også åpne svaralternativer til å sette ord på negative erfaringer. Et flertall av svarene beskriver møter med holdninger der det å være muslim (eller synlig minoritet) anses å være uforenlig med å være norsk. Av disse svarene ser vi at møte med nasjonalisme utgjør en dimensjon i diskrimineringserfaringene. I likhet med intervjumaterialet (kapittel 2), viser de åpne surveysvarene hvordan det å bære hijab gjør muslimske kvinner spesielt utsatt. Et annet gjennomgående tema er beskrivelsen av å bli ansvarliggjort for ekstreme handlinger eller holdninger - kun i kraft av å være muslim.

4

Litteratur

- Abdel-Fadil, M. (2016). «Conflict and Affect Among Conservative Christians on Facebook». *Online - Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, Vol. 11. <http://online.uni-hd.de>
- Abdel-Fadil, M. & Liebmann, L. L. (2018). «Gender, Diversity, and Mediatized Conflicts of Religion: Lessons from Scandinavian Case Studies». i Lundby, K. (red.) *Contesting Religion The Media Dynamics of Cultural Conflicts in Scandinavia*. De Gruyter.
- Abdel-Fadil, M. (2023). «Affective Witnessing of the Hijab: A Self-Inflicted Trauma», i *The Routledge Companion to Gender and Affect*. Routledge.
- Allievi, S. (2005). «How the Immigrant has Become Muslim: Public Debates on Islam in Europe». *Revue européenne des migrations internationales*, 21(2), 135-163. doi:10.4000/remi.2497.
- Andersson, M. (2022). *Rasisme. En innføring*. Fagbokforlaget.
- Banafsheh, A., Ellefsen, R. & Sandberg, S. (2021). «'Jævla terrorist!' Muslimhets og hverdagsmotstand», i G. Ødegård & W. Pedersen (red.), *UNGDOMMEN* (Kap. 14, ss. 317-335). Cappelen Damm Akademisk
- Barstad, A. & C.S. Molstad (2020). *Integrering av innvandrere i Norge. Begreper, indikatorer og variasjoner mellom grupper*. Rapporter 2020/44, Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Bangstad, S.; N.M. Rønningen, E. Nergård Larsen, T. Sandset & P. Bruno Massao (2022). *Kartlegging av rasisme og diskriminering i møte med Oslo kommune*, KIFO Rapport 2022:2
- Birkelund, G.E., J. Rogstad, K. Heggebø, T.M. Aspøy & H.F. Bjelland (2014). «Diskriminering i arbeidslivet-Resultater fra randomiserte felteksperiment i Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim». *Sosiologisk tidsskrift* Vol. 22, Nr. 4, ss. 352-382. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2928-2014-04-02>
- Brekke, J.P., A. Fladmoe & D. Wollebæk. (2020). *Holdninger til innvandring, integrering og mangfold i Norge* (Vol. 8): Institutt for samfunnsforskning.
- Diehl, C.; E. Liebau & P. Mühlau. (2021). «How Often Have You Felt Disadvantaged? Explaining Perceived Discrimination». *Köln Z Soziol* (2021) 73:1-24 <https://doi.org/10.1007/s11577-021-00738-y>
- Døving, C.A. (2020a). «Muslims are... Contextualising Survey Answers», Hoffmann, C. & Moe, V. (red.) (2020). *The Shifting Boundaries of Prejudice. Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*. Scandinavian University Press. DOI: <https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019-09>
- Døving, C.A. (2020b). «A Growing Consensus? A History of Public debates on Islamophobia in Norway», i Hoffmann, C. & V. Moe (red.), *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway* (pp. 76-107). Oslo: Scandinavian University Press. DOI: <https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019-04>
- Døving, C. A. «Mellom hud og gud – rasismens kompleksitet» i Døving (red.) *Rasisme. Fenomenet, forskningen, erfaringene*, Oslo: Universitetsforlaget
- El-Mahgary, Nuran. «But I'm One of the Good Ones»: *A Qualitative Investigation of Internalized Islamophobia*. Master thesis, University of Oslo, 2020 <https://www.duo.uio.no/handle/10852/82495?show=full>
- Emberland, T. (2003): *Religion og rase - nyhedenskap og nazisme i Norge 1933-1945*, Oslo: Humanistisk forlag
- Eriksen, T. H., & Sajjad, T. A. (2020). *Kulturforskjeller i praksis: Perspektiver på det flerkulturelle Norge* (7. utgave). Gyldendal.
- Fernández-Reino, M., V. Di Stasio & S. Veit (2022). «Discrimination Unveiled: A Field Experiment on the Barriers Faced by Muslim Women in Germany, the Netherlands, and Spain». *European Sociological Review*, 1-19. <https://doi.org/10.1093/esr/jcac032>
- Fladmoe, A., M. Nadim & S.R. Birkvad (2019). *Erfaringer med hat-ytringer og hets blant LHBT-personer, andre minoritetsgrupper og den øvrige befolkningen*. Institutt for Samfunnsforskning, Rapport 4/2019.
- Fladmoe, A., K. Steen-Johnsen & B. Enjolras (2021) «Hvem deltar i den nye offentligheten? Aktive nettdebatter og deres holdninger» i Mangset, M., Midtbøen, A.H. & Thorbjørnsrud, K. (red.) (2022). *Ytringsfrihet i en ny offentlighet. Grensene for debatt og rommet for kunnskap*. Oslo: Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019-04>

- org/10.18261/9788215051017-2022-04
- Forbrukerrådet (2021). *Å leie bolig i Norge*, <https://fil.forbrukerradet.no/wp-content/uploads/2021/03/a-leie-bolig-i-norge-1.pdf>
- FRA - European Union Agency for Fundamental Rights (2017). *Second European Union Minorities and Discrimination Survey*. Muslims – Selected Findings. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Friberg, J. H. (2021). «Who wants to be Norwegian - who gets to be Norwegian? Identificational assimilation and non-recognition among immigrant origin youth in Norway». *Ethnic and Racial Studies*, 44(16), 21–43.
- Furseth, I. (2011). «The Hijab: Boundary work and identity negotiations among immigrant Muslim women in the Los Angeles area». *Review of Religious Research* 52(4): 365–385.
- Gardell, M. (2018): «Moskéers och muslimska församlingars utsatthet och säkerhet i Sverige 2018», rapport CEMFOR, Uppsala universitet, https://cemfor.uu.se/digitalAssets/721/c_721492-l_3-k_cemforuu_148452_rapport_webb.pdf
- Gelber, K. and L. McNamara (2016). «Evidencing the harms of hate speech» *Social Identities* 22(3): 324–341.
- Gressgård, R. (2014). «Å stange hodet i veggen: Mikroagresjon i akademien». *Nytt norsk tidsskrift*, 31(1), 17–29. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2014-01-0>
- Hellevik, O. (2015). «Hva betyr respondentbortfallet i intervjuundersøkelser?» *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 56-2, s. 211–231.
- Hellevik, O. (2016). «Extreme nonresponse and response bias. A ‘worst case’ analysis». *Quality & Quantity*, 50-5: 1969–1991. DOI: 10.1007/s11135-015-0246-5
- Hoffmann, C. & V. Moe (red.) (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge, 2017*. Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie, Oslo: HL-senteret.
- HL-senteret (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Oslo: HL-senteret https://www.hlsenteret.no/aktuelt/publikasjoner/hl_rapport_2012_web.pdf
- Jacobsen, C.M. (2011). *Islamic traditions and Muslim youth in Norway*. Leiden: Brill.
- Kasahara, Y., T. Liudden, A. Yazidi, S. Lid, R. Upreti, A.A. Mofrad, & A.B. Nilsen (2022). *Kartlegging av omfanget av hatefulle og diskriminerende ytringer mot muslimer*, Rapport, BUFDIR: <https://bufdir.no/Bibliotek/Dokumentside/?docId=BUF00005486>
- Košuta, M., & Gulli, M. (2021). *Invadert og forlatt. Begrensninger av unge minoritetsnorske menn og konsekvenser for deres psykiske helse*. Forlaget Nora.
- Kvale, S., & S. Brinkmann (2019). *Det kvalitative forskningsintervju. 3. utgave*, Oslo: Gyldendal
- Lamont, M. (1994). *Money, Morals, and Manners: Culture of the French and the American Upper-Middle Class*. Paperback ed. Chicago: University of Chicago Press.
- Larsen, E.N. (2019). *Equally unequal?: measuring and contextualising ethnic discrimination in European labour markets*. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- Likestillings- og diskrimineringsombudet (2013a). Sak 12/1914 «Hellerud videregående skole har ikke handlet i strid med forbudet mot diskriminering på grunn av religion».
- Likestillings- og diskrimineringsombudet (2013b). Sak 12/1922: «Ulsrud videregående skole ikke har handlet i strid med forbudet mot diskriminering på grunn av religion».
- Lövheim, M. & L.I. Lied. (2018). Approaching Contested Religion, i K. Lundby (red.), *Contesting Religion: The Media Dynamics of Cultural Conflicts in Scandinavia*. De Gruyter.
- Marzouki, N. et al. (red.) 2016. *Saving the people: how populists hijack religion*, London: Hurst & Company.
- Midtbøen, A. (2015). «Etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 56 (1): 4–30.
- Midtbøen, A.H. & Kitterød, R.H. (2019). «Beskytter assimilering mot diskriminering? Opplevd diskriminering blant innvandrere og etterkommere av innvandrere i det norske arbeidslivet». *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 3(5), 353–369. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2019-05-04>

- Midtbøen, A. H. & H. Lidén (2015). *Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge: en kunnskapsgjennomgang*. Institutt for samfunnsforskning, Bufdir-rapport.
- Midtbøen, A. H., & Nadim, M. (2019). «Ethnic niche formation at the top? Second-generation immigrants in Norwegian high-status occupations». *Ethnic and Racial Studies*, 42(16), 177-195.
- Moe, V. (red.) (2022). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2022: Befolkningsundersøkelse, minoritetsstudie og ungdomsundersøkelse*. Oslo: HL-senteret.
- Nadim, M. & B. Torbjørnsrud (2021). «Kampen i gråsonene av debatten: en studie av deltakere i opphetede og aggressive nettdebatter» i Mangset, M., Midtbøen, A.H. & Thorbjørnsrud, K. (red.) (2022). *Ytringsfrihet i en ny offentlighet. Grensene for debatt og rommet for kunnskap*. Oslo: Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215051017-2022-05>
- Nadim, M. (2022). «Eksplisitt rasisme til hverdags: Unge muslimeres opplevelser av rasisme på nettet». i Døving, C. A. (red.): *Rasisme. Fenomenet, forskningen, erfaringene*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Orupabo, J. (2021). Spranget fra hvem som er rasist, til når, hvor og hvordan. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 62(1), 116–120. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2021-01-10>
- Oslo Politidistrikt (2022). Anmeldt hatkriminalitet I Oslo politidistrikt 2021
- Pierce, C., Carew, J., Pierce-Gonzalez, D., & Willis, D. (1978). An experiment in racism: TV commercials. In C. Pierce (Ed.), *Television and education* (pp. 62– 88). Beverly Hills, CA: Sage.
- Pierce, C. (1995). «Stress analogs of racism and sexism: Terrorism, torture, and disaster», i C. Willie, P. Rieker, B. Kramer, & B. Brown (Eds.), *Mental health, racism, and sexism* (pp. 277-293). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Poole, E. (2002). *Reporting Islam: Media Representations of British Muslims*. I.B.Tauris.
- Sandberg, S. (2010). «What can 'lies' tell us about life? Notes towards a framework of narrative criminology». *Journal of Criminal Justice Education* 21(4): 447–465. DOI: 10.1080/10511253.2010.516564.
- Sandberg, S., Andersen, J., Utvær Gasser, T., Linge, M., Mohamed, I.A., Shokr, S.A., Tutenges, S. (2018): *Unge muslimske stemmer. Om tro og ekstremisme*, Oslo: Universitetsforlaget
- Solhjell, R. (2022): «Etnisk profilering i norsk politi? Erfaringer fra minoritetsgrupper og politiet» i Døving, C. A, (red): *Rasisme. Fenomenet, forskningen, erfaringene*, Universitetsforlaget
- Stubberud, E., Eggebø, H., & Anderssen, N. (2022). Skeive liv:: Felles fortellinger på tvers av forskjeller. *Lambda Nordica*, 26(4-1), 50-73. <https://doi.org/10.34041/ln.v26.763>
- Sue, D. W., C. M. Capodilupo, G. C. Torino, J. M. Bucceri, A. M. B. Holder, K. L. Nada & M. Esquilin (2007). «Racial microaggressions in everyday life: Implications for clinical practice». *American Psychologist* 62(4): 271–286.
- Swidler, A. (1986). «Culture in action: Symbols and strategies». *American Sociological Review* 51(2): 273–286.
- Tica, S. & L. Kjos Fjell (2021). «Forhandlinger om 'hvithet' og 'norskhet' i servicebransjen». i Ljunggren, J. & M Nordli Hansen (red.), *Arbeiderklassen*. Cappelen Damm Akademisk.
- Yael, H. (2022): «Mikroagresjon – hva dreier det seg om?» i Døving, C. A, (red): *Rasisme. Fenomenet, forskningen, erfaringene*, Universitetsforlaget
- Yilmaz, F. (2016). *How the Workers became Muslims: Immigration, Culture, and Hegemonic Transformation in Europe*. University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Zick, A. et al. (2011). *Intolerance, Prejudice and Discrimination. A European Report*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung

Vedlegg:

Utvalg	Bosted					
	Oslo og Omegn	Rest Østland	Sør-/ Vestland	Tr.lag/ Nord-Norge	Ubesvart	Total
Muslimer 2017	298	137	102	49	0	586
Muslimer 2022	281	283	108	47	102	821
Ikke-muslimer 2017	107	76	39	20	0	242
Ikke-muslimer 2022	133	181	90	32	48	484

Utvalg	Alder					
	18-29	30-44	45-59	60+	Ubesvart	Total
Muslimer 2017	178	214	141	53	0	586
Muslimer 2022	226	314	200	79	2	821
Ikke-muslimer 2017	49	85	84	24	0	242
Ikke-muslimer 2022	101	171	128	84	0	484

Utvalg	Kjønn			
	Mann	Kvinne	Ubesvart/ annet	Total
Muslimer 2017	322	259	5	586
Muslimer 2022	441	364	16	821
Ikke-muslimer 2017	153	87	2	242
Ikke-muslimer 2022	269	204	11	484

Utvalg	Utdannelse				
	Grunnskole	Videre/-fag	Universitet	Ubesvart	Total
Muslime 2017	118	259	177	32	586
Muslime 2022	106	336	357	22	821
Ikke-muslime 2017	28	96	105	13	242
Ikke-muslime 2022	27	152	296	9	484

Utvalg	Bærer du synlige tegn på din religiøse tilhørighet			
	Ja	Nei	na	Sum
Muslime 2017	156	407	23	586
Muslime 2022	219	483	17	719
Sum	455	1134	47	1636

